

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA’NIN HAYATI VE
SADRAZAMLIĞI

Salih TOSUNDUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Cemal ÇETİN

Konya-2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ	4
ÇALIŞMANIN KAPSAMI	5
KAYNAKLAR	6
XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU	10
OSMANLI DEVLETİ'NDE SADRAZAMLIK KURUMU	13

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN HAYATI	17
1.1.1. Doğumu	17
1.1.2. Yeniçeri Ocağındaki Dönemi	17
1.1.3. Kaptan-ı Deryalık Dönemi	19
1.2. KARA MUSTAFA PAŞA'NIN ASKERİ FAALİYETLERİ	20
1.2.1. Revan Seferi	20
1.2.2. Bağdat Seferi	22
1.2.3. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığa Tayini	25
1.2.4. Bağdat Kalesi'nin Fethi	26
1.2.5. Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İran Üzerine Seferi	28
1.2.6. Kasr-ı Şirin Anlaşması	29
1.2.7. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü	32

İKİNCİ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN SADARETİ DÖNEMİNDE MEYDANA GELEN İÇ VE DIŞ GELİŞMELER	36
2.1. İÇ GELİŞMELER	36
2.1.1. Sultan İbrahim'in Tahta Çıkışı	36

2.1.2. Şehzade Mehmet'in Doğumu	38
2.1.3. Emirgünoğlu'nun Katli	38
2.1.4. Galata Yangını	40
2.2. DIŞ GELİŞMELER.....	40
2.2.1. Zitvatorok Anlaşması'nın Yenilenmesi	40
2.2.2. Azak Kalesi Seferi.....	41
2.2.3. Safevî ve Avrupa İlişkileri.....	42
2.3. SİYASİ RAKİPLERLE MÜCADELESİ	43
2.3.1. Silahtar Mustafa Paşa	43
2.3.2. Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa	45
2.3.3. Mahpeyker Kösem Sultan.....	49
2.3.4. Cinci Hoca Hüseyin Efendi	51
2.4. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN İDAMI.....	53
2.5. ŞAHSİYETİ.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN ISLAHATLARI	62
3.1. XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİK DURUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	62
3.2. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN MÂLÎ ISLAHATLARI.....	63
3.2.1. Sikke Tashihi	63
3.2.2. Narh Uygulaması	66
3.2.3. Tahrir Uygulaması.....	68
3.3. İDARÎ VE ASKERÎ ISLAHATLARI.....	70
3.4. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN VAKIFLARI	70
3.5. İSTANBUL'DAKİ VAKFI VE GELİR KAYNAKLARI	72
3.5.1. Emlak Gelirleri	72
3.5.1.1. Yahudihâneler	73
3.5.1.2. İhtisap Çardağı	73
3.5.1.3. Evli Odaları	73
3.5.1.4. Menziller	74
3.5.1.5. Hanlar ve Dükkânlar	74

3.5.1.6. Diğer Gelir Kaynakları	75
3.5.2. Mukataa Gelirleri	75
3.6. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA’NIN ESERLERİ	77
3.6.1. Yıldızeli Kemankeş Kara Mustafa Paşa Menzil Külliyesi	77
3.6.2. Çarşıkapı Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi	77
3.6.3. Gazi Mihal Bey Köprüsü.....	78
3.6.4. İskender Paşa Camii	78
3.6.5. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Cami	78
3.6.6. Odalar Cami.....	79
3.6.7. Diğer Eserleri	79
SONUÇ	82
KAYNAKÇA.....	85
EKLER	94

ÖN SÖZ

XVII. yüzyıl birçok açıdan Osmanlı Devleti'nin geleneksel düzeninin değişime uğramaya başladığı bir zaman dilimini ifade eder. Geleneksel padişahlık otoritesinin kaybolmaya başlaması bu değişimin yaşandığı en önemli göstergelerindendir. Yüzyılın başında veraset sisteminde yapılan değişiklik, tecrübesiz ve devlet yönetimi açısından zayıf ve otoriteden yoksun padişahların başa geçmesiyle sonuçlandı. Özellikle IV. Murat'ın sert tedbirlerle yeniden şekillendirdiği devlet düzeninin Sultan İbrahim zamanında tekrar çözülmeye başlamasıyla ortaya çıkan otorite sorunu, yetenekli ve dirayetli sadrazamlar tarafından doldurulmaya çalışıldı. Bu tez çalışmasında bu dönemde sadarete bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatı ve sadrazamlık dönemi ele alınmaktadır. Sadrazamlığı zamanında devlet otoritesini yeniden sağlamış, devletin aksayan kurumlarına yeniden işlerlik kazandırmış ve gerçekleştirdiği köklü reformlar sayesinde Osmanlı Devleti huzurlu ve sakin bir dönem geçirmiştir. Yine onun ortaya koyduğu yapıcı icraat sayesinde gerek malî ve iktisadî gerekse idarî ve askerî olarak Osmanlı Devleti'nin hemen bütün kurumlarında iyileşme sağlanmıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın baniliği ve vakıfları hakkında daha önce yapılmış çalışmalar mevcuttur. Ancak onun dönemi, hayatı ve ıslahatlarıyla ilgili bütüncül ve kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. Bu tez, XVII. yüzyılın önde gelen sadrazamlarından Kara Mustafa Paşa'nın, devletin bu dönemde yaşadığı dönüşümde bir sadrazam olarak nasıl bir rol oynadığı ve bu dönüşümdeki etkisine cevap aramaktadır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın gerçekleştirdiği ıslahatlar ve reformlar ile bir devlet adamı olarak oynadığı rol ile ilgili literatürdeki bu boşluğa bir nebze de olsa katkı yapma hedefini taşımaktadır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel durumu, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatı ve bulunduğu görevler ile askeri seferleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlık döneminde yaşanan iç ve dış gelişmeler ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise Kara Mustafa Paşa'nın ıslahatları, vakıfları, ve dönemin ilim - kültür faaliyetleri konu edilmektedir.

Bu tez çalışması sırasında yaptığı yönlendirmelerle yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen saygı değer danışmanım Prof. Dr. Cemal ÇETİN'e ve yine emekliye ayrılmadan önce danışmanlık görevini yürüten sayın Dr. Öğr. Üyesi Ruhi ÖZCAN'a teşekkür ederim. Çalışmam boyunca sabrıyla ve yaptığı fedakârlıkla yanımda olan eşim Zeliha TOSUNDUR'a ve kızlarım Ayşe Feriha ve Feyza'ya minnettarım.

Salih TOSUNDUR

Konya-2023

ÖZET

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önde gelen sadrazamlarından birisi Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dır. Dürüst, akıllı, cesur ve dirayetli bir kişiliğe sahip olmasından dolayı IV. Murat'ın dikkatini çekti. Okuma yazma bilmemesine rağmen sahip olduğu özellikler siyasi kariyerinde hızla yükselmesini sağladı. Yeniçeri ağalığı ve kaptan-ı deryalık gibi görevlerde bulundu ve IV. Murat ile beraber Revan ve Bağdat Seferlerine katıldı. Bağdat Seferi sırasında Tayyar Mehmet Paşa'nın şehit olması üzerine IV. Murat tarafından sadrazamlığa getirildi. IV. Murat'ın ölümünden sonra tahta çıkan Sultan İbrahim, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı sadaret makamında bıraktı. Sultan İbrahim'in ruh sağlığının bozuk olmasından ve devlet işleri ile gereği gibi ilgilenememesinden dolayı devlet yönetimine büyük ölçüde Kara Mustafa Paşa hâkim idi. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sadrazamlığı boyunca ortaya koyduğu icraat ve gerçekleştirdiği ıslahatlar sayesinde devlet işlerine yeniden düzen verdi. Malî, idarî ve askerî alanda giriştiği ıslahatlar ve sergilediği dirayetli yönetim neticesinde eski düzenini kaybetmeye başlayan devlet kurumlarına yeniden işlerlik kazandırdı. Böylelikle onun sadrazamlığı zamanında Osmanlı Devleti her alanda rahat ve huzurlu bir dönem geçirdi.

Anahtar Kelimeler: Kasr-ı Şirin Anlaşması, Sadrazamlık, Sikke Tashihi, XVII. Yüzyıl.

SUMMARY

This thesis is about the life of Kemankeş Kara Mustafa Pasha, one of the grand viziers who served in the Ottoman Empire in the first half of the seventeenth century, and his period as grand vizier. Kemankeş Kara Mustafa Pasha was one of the most remarkable grand viziers of the Ottoman Empire in the 17th century. He attracted the attention of Murat IV because of his honest, intelligent, courageous and strong personality. Although he was illiterate, his qualities enabled him to rise rapidly in his political career. He served as Janissary Agha and Captain-at-Arms and participated in the Revan and Baghdad Expeditions with Murat IV. Upon the martyrdom of Tayyar Mehmet Pasha during the Baghdad Expedition, he was appointed as the grand vizier by Murat IV. Sultan Ibrahim, who ascended the throne after the death of Murat IV, left Kemankeş Kara Mustafa Pasha in the office of grand vizier. Due to Sultan Ibrahim's poor mental health and his inability to deal with state affairs properly, the state administration was largely dominated by Kara Mustafa Pasha. Kemankeş Kara Mustafa Pasha, one of these grand viziers, reorganized the affairs of the state thanks to his actions and reforms during his grand viziership. Thanks to the reforms he undertook in the financial, administrative and military fields, and the astute management he displayed, he restored the functionality of the state institutions that had begun to lose their former order. Thus, during his grand viziership, the Ottoman Empire had a comfortable and peaceful period in every field.

Keywords: Treaty of Kasr-ı Şirin, Grand viziership, Coin correction, 17th century.

KISALTMALAR

A.DVNS. MHM. d.	: Divan-ı Hümayûn Mühimme Defterleri
Bk.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: editör
H.	: Hicrî
Haz.	: hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İE. HR.	: İbnü'l Emin Hariciye
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: sayfa
S.	: sayı
Sad.	: Sadeleştiren
TSMA.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

GİRİŞ

Biyografi, bir insanın hayatını anlamayı ve anlatmayı konu edinen metinlerdir. Yunanca bir tabir olan biyografi, hayat anlamındaki “*bios*” ile yazı, şekil anlamındaki “*graphie*” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Biyografinin bir başka türü olan tarihsel biyografi ise tarihte önemli rol oynamış, tarihin akışına etki etmiş ve bir şekilde tarihe mâl olmuş kişilerin hayatını konu edinen eserlerdir¹.

Biyografi bir açıdan edebiyat bir başka açıdan tarihsel bir yazım türüdür. Olayları ele alırken yazarın kendi görüşlerini, hayal dünyasını ve kurgusunu işe katmasıyla biyografi edebi bir tür haline gelir. Olayları belgelere, kaynaklara ve tanıklara dayalı olarak ortaya koyması açısından ise tarihsel özellik taşır. Biyografiyi edebiyattan farklı kılan da bu özelliğidir². Her şeye rağmen biyografi tek başına bir tarih yazımı değildir. Ancak biyografi olmadan da tarih yazımı eksik kalır. Bu açıdan tarih biyografiye sınırsız bir alan sunar³.

Biyografinin tarihteki ilk örnekleri antik Yunan ve Roma uygarlıklarına kadar gitmektedir. Antik Yunan uygarlığında biyografik bir eser kaleme alan ilk kişinin Plutarkhos olduğu kabul edilmektedir. Bunun yanında yine Antik Yunan Uygarlığı’nda yetişmiş ve tarihin öncüsü kabul edilen Heredot’un yazmış olduğu *Pers Kralı Büyük Kyros/Keyhüsrev* adlı eseri de bir tarihsel biyografi çalışmasıdır⁴. Antik dönemde kaleme alınan bu eserler Batı dünyasında tarihsel biyografi türünün ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.

İslam dünyasında biyografi türünün gelişimi, Batı dünyasına göre daha farklı bir seyir izlemiştir. İslam toplumlarında biyografi geleneğinin başlangıcı Hz. Muhammed dönemine rast gelmektedir. Peygamberin hayatını anlatan siyer kitapları İslam dünyasındaki biyografi geleneğinin başlangıcını temsil eder. Bunun yanında İslam dünyasında âlimlere verilen büyük önem ve itibar, onlar hakkında biyografik

¹ Necati Çavdar, “Tarihsel Biyografi İnşasında Subjektiflik Sorunu”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, Erzurum 2017, s. 631.

² Vefa Taşdelen, “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 172, İstanbul 2006, s. 12.

³ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2009, s. 142.

⁴ Çavdar, “Tarihsel Biyografi” , s. 631.

eserlerin yazılmasını sağladı. Din âlimi, hukuk bilgini, gramerci, dilbilimci, filozof, şair, edip ve tabip gibi ilim ve fikir adamlarının biyografilerini içeren eserler yazıldı⁵. Osmanlı döneminde biyografik yazım türü daha çok *tercüme-i hâl* ve *terâcim-i ahvâl* türü eserlerle gelişme gösterdi. Bir kişinin hayatını konu edinen eserlere tercüme-i hâl, birden fazla kişinin hayatını anlatan eserlere terâcim-i ahvâl adı verilir. Fars ve Arap tesiri altında gelişen Osmanlı biyografi yazımında süreç içinde “vefâyat, ravza, riyaz, gülşen, devha, hadîka, tuhfe, sefine, gülzâr” gibi farklı adlandırmalar ortaya çıktı⁶. Osmanlılar, Orta Asya ve Selçuklular dünyasında yazılan Saltuknâme, Cengizname, Timurnâme, Battalnâme, Danişmentnâme gibi Türkçe yazılan biyografi geleneğini devralarak bu geleneği büyük ölçüde devam ettirmişlerdir. Bunların yanında Selimnâme ve Süleymannâme gibi bir padişahı ve dönemini anlatan eserler de üretilmiştir. Ancak Osmanlılar döneminde biyografi daha çok birden fazla kişinin hayatını konu alan terâcim-i ahvâl türü eserlerle gelişme göstermiştir. Bunların yanında tabâkat ve tezkire gibi toplu biyografi külliyyatı da kaleme alınmıştır⁷.

Osmanlı döneminde biyografinin gelişimi gerçek anlamda XVI. yüzyılda başladı ve XVII. yüzyılda gelişimini sürdürerek farklı meslek gruplarına mensup kişiler hakkında biyografiler yazıldı⁸. Yine şairlerin ve ediplerin hayatlarını ve eserlerini anlatan *Şuara Tezkireleri* ile menâkıbnâme ve evliya tezkireleri türünde de yaygın eserler verildi⁹.

Tarih yazımında son dönemlerde her ne kadar biyografinin önemi artmaya başlasa da esasında biyografi tehlike ve tuzaklarla dolu bir yazım alanıdır. Biyografi yazarını bekleyen bu tehlike ve tuzakların başında subjektiflik sorunu gelmektedir. Zira biyografi yazarı ile biyografiye konu olan şahıs arasında ister istemez bir duygusal bağın gelişmesi olasıdır. Bu durum, XIX. yüzyıl öncesi biyografi eserlerinde, biyografisi yazılan peygamber, evliya gibi din büyüklerinin olduğu

⁵ Derya Adalar Subaşı, “Arap Edebiyatında Tabâkat (Biyografi) Türünün Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Doğu Dilleri Dergisi*, C. VI, S. 1, Ankara 2021, s. 30.

⁶ Abdülkadir Özcan, “Tabakat”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 299.

⁷ Abdülhamit Kırmızı, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, (ed, Ahmet Şimşek), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s. 203-204.

⁸ Özcan, “Tabakat”, s. 300.

⁹ Tezkireler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Tezkire”, *DİA*, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2012, s. 69-73.

menkıbevi eserlerde daha çok görülür. Çünkü bu tür eserlerde biyografi kahramanına hayranlık duyma ve örnek olma durumu ağır basmaktadır¹⁰. Bilimsel biyografi üretiminde biyografi yazarı, eldeki belge ve kaynakları kullanarak bunlara dayalı bir metin inşa ederek objektifliği yakalayabilir. Kişisel hükümler vermeden ve ruhsal çözümlemelere girmeden dayanaksız bilgilerden kaçınmaya özen göstererek bilimsel bir çalışma ortaya koyabilir¹¹. Biyografinin önündeki engellerden biri de biyografiye konu olan kişinin özel hayatının nereye kadar konu edilebileceği hususudur. Bu konuda sınırın nerede çizilmesi ve ölçünün ne olması gerektiği ile ilgili kesin bir kaidenin olmaması yüzünden tartışmalar hâlâ devam etmektedir¹². Biyografi ile tarih birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde iç içe geçmiş durumdadır. O yüzden tarih için geçerli olan bütün kurallar biyografi için de geçerlidir. Biyografinin zor bir sanat olduğunu ileri süren Leon E. Halkin, biyografinin, kahramanın hayatını abartmaya müsait bir alan olduğu için daha az, diğer yandan bireyin yaratıcı rolünü ve topluma olan bağlılığını göstermesi açısından daha çok şey öğrettiğini öne sürer¹³.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatı ekseninde yaşadığı dönemi anlamayı ve açıklamayı konu edinen bu çalışma, biyografinin sunduğu olanak ve kolaylıklara istinaden tarihsel biyografi türüne bir katkı sunma amacını taşımaktadır. Konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar mevcuttur. Ancak söz konusu çalışmalar Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve sadrazamlık döneminin belirli bir yönü ile ilgilidir. Bu çalışma XVII. yüzyılın başarılı ıslahatçı sadrazamı olarak Kara Mustafa Paşa'nın hayatını ve ıslahatları ile sadrazamlık dönemini bir bütün olarak ele almakta, bu sayede onun hayatı ve icraatları üzerinden imparatorluğun o dönemki siyasi, sosyal ve ekonomik durumunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

¹⁰ Nihal Şahin Utku, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 44, İstanbul 2013, s. 283.

¹¹ Necati Çavdar, "Tarihsel Biyografi", s. 630.

¹² Ali Akyıldız, *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine*, Timaş Akademi Yayınları, İstanbul 2021, s. 27.

¹³ Abdülhamit Kırmızı, "Biyografi", s. 207; Leon E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (çev. Bahaeddin Yediyıldız), Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 1989, s. 61.

ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

XIV. yüzyılın başlarında Kuzey Batı Anadolu’da küçük bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti, yaklaşık bir buçuk asır sonra XV. yüzyılın ortalarında büyük bir cihan imparatorluğuna dönüştü. Osmanlıların kısa süre içinde böylesine büyük bir imparatorluğa dönüşmesini sağlayan pek çok âmil bulunmaktadır. Bu amillerin en önemlilerinden birisi Osmanlıların bilgili, tecrübeli ve kabiliyetli devlet adamı ve yönetici sınıfına sahip olmasıdır. Kuruluş devresinden XVII. yüzyıla kadar devlet kurumları sistemli ve düzenli şekilde işlemiş, klasik¹⁴ Osmanlı Devleti üç asır boyunca geleneksel düzenini büyük ölçüde korumuştur. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nin düzeni, gerek Avrupa’daki gelişmelerin gerekse Osmanlı’nın kendi iç bünyesinde yaşadığı bir dizi karışıklık yüzünden sarsılmaya başladı. Bu olumsuz durumdan Osmanlı kamuoyunun nezdinde otoriter ve karizmatik padişah olarak simgeleşen hükümdarlık makamı da etkilendi. Güçlü ve otoriter padişahlar yerine zayıf ve tecrübeden yoksun padişahlar başa geçmeye başlamış; bu da padişahların sağ kolu olarak bilinen sadrazamları ön plana çıkarmış ve devlet idaresindeki otorite boşluğu büyük ölçüde sadrazamlar tarafından doldurulmuştur. IV. Murat’ın son dönemleri ile Sultan İbrahim zamanında sadrazamlık makamında bulunmuş olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa bu sadrazamlardan bir tanesidir. Genç yaşta Yeniçeri Ocağı’na alınarak Osmanlı Devleti’nin hizmetine giren Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sahip olduğu kabiliyet ve maharetleri ile IV. Murat’ın dikkatini çekmiştir. Değişik görevlerde bulunduktan sonra sadrazamlık görevine tayin edilen Kara Mustafa Paşa, padişahların devlet otoritesini yitirdiği zor bir dönemde bu vazifeyi ifa etmiştir.

Bu çalışmanın amacı böylesine zor bir dönemde sadrazamlık görevinde bulunan paşanın, devleti toparlamak adına yapmış olduğu ıslahatlarla ve gerçekleştirdiği icraatla bozulan devlet düzenini nasıl sağladığını ortaya koymaktır. . Diğer yandan bu zor dönemde devlet otoritesine hakim olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın devleti ayakta tutmak için giriştiği icraatlar bağlamında Osmanlı

¹⁴ Osmanlı Devleti tarihinde devlet düzeninin her yönüyle mükemmel şekilde işlediği bir dönem olan 1300-1600 yılları arasındaki dönem Halil İnalcık tarafından “Klasik Çağ” olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

Devleti'nin dönemin değişen şartlarına nasıl uyum sağlamaya çalıştığını ortaya koymak da çalışmanın amaçları arasındadır

Kemankeş Kara Mustafa Paşa hakkında literatürde makale, tez ve ansiklopedi maddesi gibi çeşitli yayınlar ve çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi Abdülkadir Özcan tarafından Diyanet İslam Ansiklopedisi'ne yazılan “Kemankeş Kara Mustafa Paşa” maddesidir. Yine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılan İslam Ansiklopedisi'nde Münir Aktepe tarafından yazılan “Mustafa Paşa, Kemankeş, Kara” başlığı ile ansiklopedi maddesi mevcuttur. Bunların yanında Kara Mustafa Paşa'nın biri vakıfları diğeri de baniliği hakkında yazılan iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır¹⁵. Ancak Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın görevde bulunduğu zor bir dönemde Osmanlı Devleti'nde oynadığı kritik rolün anlaşılması adına tam hayatını konu alan bütüncül bir çalışma bulunmamaktadır. Bu alandaki boşluğa bir katkıda bulunması çalışmayı önemli kılmaktadır.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda IV. Murat ve Sultan İbrahim döneminde sadrazamlık görevinde bulunmuş olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatını ve sadrazamlık dönemini kapsamaktadır. Tarihsel biyografi niteliğinde olan bu çalışmada, Kara Mustafa Paşa'nın doğumundan ölümüne kadar hayatı ele alınarak devlet hizmetinde bulunduğu sırada devlet idaresinde oynadığı rol, gerçekleştirdiği ıslahat uygulamaları bağlamında ele alınmaktadır. XVII. yüzyılın ilk ıslahatçı devlet adamlarından biri olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sadrazamlık görevinde bulunduğu sırada buhranlı bir döneme girmiş olan Osmanlı Devleti'nin aksayan devlet düzenini yeniden tesis etmek için oynadığı rol üzerinde durulmaktadır.

¹⁵ Kemal Karaça, *Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Baniliği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2016; Hüseyin Kahraman, *Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2019.

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları

Bu çalışmada yararlanılan kaynakların başında Osmanlı arşiv vesikaları gelmektedir. Tarih araştırmalarında araştırmacıya veri sağlayan birinci elden kaynaklar olması Osmanlı arşivlerini önemli kılmaktadır. Bu açıdan arşiv vesikaları araştırmacılara çok zengin bir belge ve malzeme kaynağı sunmaktadır. Özellikle sadrazamın padişaha sunduğu telhis ve arzları, padişahın çıkarmış olduğu hatt-ı hümayûnlar, yine sadrazam tarafından padişaha yazılan mektup gibi haberleşme belgeleri ve bunun yanında mühimme defterleri gibi vesikalar çalışmada yararlanılan arşiv belgelerini oluşturmaktadır. Özellikle 1642-1643 yılına ait 89 numaralı Mühimme Defteri, dönemin, siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerinin takip edilmesi adına çalışmada kullanılan arşiv kaynakları arasındadır. Söz konusu mühimme defterinin yüksek lisans tezi olarak transkripsiyonu yapılmıştır¹⁶. Bunun yanında Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlı bulunan 640 numaralı vakfiye defteri, Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın vakıfları hakkında başvurulmuş en önemli arşiv kaynağı niteliğindedir.

Osmanlı Kronikleri

Çalışmada başvurulmuş bir diğer kaynak Osmanlı kronikleridir. Osmanlı Devleti'nde resmi olarak görev yapan vakânüvisler ile diğer müellifler tarafından kaleme alınan Osmanlı kronikleri çalışmanın dayandığı kaynaklar arasındadır. Olaylara şahit olmuş ya da bir şekilde olayların içinde yer almış Osmanlı müelliflerinin kaleme aldıkları eserler, tarihçilere zengin bir malzeme sunmaktadır. Bu müelliflerin başında Mustafa Nâima Efendi gelmektedir. Osmanlı vakânüvislerinin en önemlilerinden olan Nâima, Osmanlı Devleti'nin ilk vakânüvisi olarak *Tarih-i Nâima*¹⁷ adlı eserini yazmıştır. Eserinde olaylar dizisi kronolojik olarak sıralanmış ve neden-sonuç ilişkileri içinde ele alınmıştır. Çalışmada eserlerinden yararlanılan diğer Osmanlı müellifi Kâtip Çelebi'dir. XVII. yüzyıldaki

¹⁶ Eren Bahri Gök, *89 Numaralı Mühimme Defteri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

¹⁷ Mustafa Nâima, *Tarih-i Nâima*, (Haz. Mehmet İpşirli), TTK. Yayınları, Ankara 2014.

Osmanlı aydın zümresinin en önemli simalarından birisi olan Kâtip Çelebi'nin kaleme aldığı *Fezleke* adlı eseri çalışmada faydalanılan kaynaklar arasındadır. Başta Nâima olmak üzere kendinden sonraki müellifler tarafından da kaynak olarak kullanılan *Fezleke*'de, klasik Osmanlı tarihçilik anlayışına uygun olarak hadiseler kronolojik bir sıra takip edilerek aktarılmıştır. Bir başka kaynak Vecihi Hasan Efendi tarafından kaleme alınmış olan *Vecihi Tarihi*'dir¹⁸. Kırım Bahçesaray'da doğan Vecihi Hasan Efendi, Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından himaye edilmiştir. Yazmış olduğu eser Bağdat seferi hazırlıklarının başladığı 1637 ile 1661 yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eder. Ancak Vecihi'nin eseri tarih araştırmalarında kullanılırken dikkatli olunmalıdır. Zira Vecihi Kara Mustafa Paşa tarafından himaye edildiği için eserinde yazarın tarafgirliğe düşmesi ihtimali gözden kaçırılmamalıdır. Yaşadığı ve tanık olduğu birçok olayı eserinde zikreder. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi tarafından yazılan *Tarih-i Ravzatü'l Ebrar*, çalışmada faydalanılan bir başka kaynaktır. İlmiye mensubu olarak Şeyhülislamlık görevinde bulunmuş olan Abdülaziz Efendi'nin eseri Hz. Âdem'den başlayarak 1648 yılına kadarki olayları içermesi bakımından umumi bir tarih niteliğindedir. Söz konusu eserin metin ve tahlilini içeren çalışması İbrahim Özgül tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır¹⁹. Solakzâde Mehmed Hemdemî'nin *Solakzâde Tarihi*²⁰ adlı eseri çalışmada kullanılan kaynaklardan birisidir. Müellifin eserinde olaylar Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başlayıp 1657 yılına kadar getirilir. Çalışmada kullanılan bir başka Osmanlı müellifi ve eseri Mehmet Halife'nin *Tarih-i Gılmanî*²¹ adlı eseridir. IV. Murat zamanında İstanbul'a gelerek Osmanlı hizmetine giren Mehmet Halife, sarayda görüp yaşadıklarını eserinde aktarmıştır. Müellifin eseri, dönemin saray yaşantısını ve sarayın havasını yansıtmaya açısından kıymetli bilgiler içermektedir. Çalışmada yararlanılan diğer bir kaynak *Hadikatü'l-*

¹⁸ Katip Çelebi, *Fezleke (1000-1065/1590-1655)*, (Haz. Zeynep Aycibin), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016; Vecihi Hasan Efendi, *Vecihi Tarihi*, (Haz. Buğra Atsız), Post Yayınevi, İstanbul 2011.

¹⁹ İbrahim Özgül, *Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l Ebrar Adlı Eseri, Metin – Tahlil*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

²⁰ Solakzâde Mehmet Hemdemî, *Solakzâde Tarihi*, (Haz. Vahit Çabuk), C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

²¹ Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, (ed. Kamil Su), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.

Vüzera'dır²². Osmanzâde Ahmet Taib tarafından yazılan eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. yüzyılın ortalarına kadar görev yapmış sadrazamların kısa biyografilerini içermektedir. XIV. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar görev yapan kaptan-ı deryaların biyografilerini kronolojik bir silsile içinde ele alan ve Mehmed Hafid Efendi tarafından yazılan *Sefînetü'l-Vüzera* adlı eser çalışmada başvurulmuş kaynaklar arasındadır. Kaptan-ı-Derya görevinde bulunanların biyografilerini içeren bir başka kaynak da Mehmet İzzet tarafından yazılan *Harita-i Kapudanân-ı Derya*²³ adlı eserdir. Özellikle bu iki eser Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadaret makamına getirilmeden önce kaptan-ı deryalık görevinde bulunması dolayısıyla onun kaptan-ı deryalık dönemi ile ilgili değerli bilgiler sunması bakımından önemlidir.

Bütün bu kaynakların yanında Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin *Kadri Efendi Tarihi* ile Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l Cevami*²⁴ gibi eserlerden de istifade edilmiştir. Özellikle Kadri Efendi Tarihi'nin Ziya Yılmaz tarafından metin ve tahlil olarak yayını yapılmıştır²⁵. Mehmet Süreyyâ'nın meydana getirdiği ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı devlet ricalinin biyografilerinin yer aldığı *Sicill-i Osmâni* ile Abdurrahman Hibri Efendi'nin *Defter-i Ahbar* adlı eseri de çalışmada istifade edilen kaynaklar arasındadır. Defter-i Ahbar'ın tahlil ve değerlendirmesini içeren yüksek lisans tezi Muhittin Aykun tarafından yapılmıştır²⁶.

Seyahatnameler

Döneme ışık tutan seyahatnameler de çalışmada başvurulmuş kaynaklar arasında bulunmaktadır. Bunların en önemlisi kuşkusuz Evliya Çelebi

²² Osmanzâde Ahmet Taib, *Hadikatü'l Vüzera*, (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

²³ Kazasker Mehmet Hafid, *Sefînetü'l Vüzera*, (ed. İsmet Parmaksızoglu), İstanbul 1952; Mehmet İzzet, *Harita-i Kapudanân-ı Derya*, (Haz. Cemil Sağlam), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2021.

²⁴ Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l Cevami*, (Haz. Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

²⁵ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, (Haz. Ziya Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 2003.

²⁶ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, C. IV, (Haz. Nuri Akbayan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996; Muhittin Aykun, *Abdurrahman Hibri Efendi, Defter-i Ahbar*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Tezi, İstanbul 2004.

Seyahatnamesi'dir. XVII. yüzyılın en meşhur seyyahı olan Evliya Çelebi, seyyah olmasının yanında aynı zamanda bir edebiyatçı ve halk bilimcisidir. Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yaşamış olması ve dönemin hadiselerine yakından vakıf olması, eserinin kıymetini daha da arttırmaktadır.

Seyahatname türündeki bir diğer eser de Fransız seyyah Clausier Du Loir tarafından yazılan *Du Louir Seyahatnamesi*'dir²⁷. IV. Murat zamanında Fransız elçisiyle beraber İstanbul'a gelen Du Louir, Osmanlı Devleti'ndeki izlenimlerini ve gözlemlerini on mektup halinde Fransa'daki dostlarına yazmıştır. Daha sonra bu mektuplar toplanarak tek bir eserde birleştirilmiş ve seyahatname olarak basılmıştır. Söz konusu seyahatname ilk elden kaynak olması bakımından çalışmamızda yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Çağdaş Kaynaklar

Bu çalışmada kullanılan çağdaş kaynakların başında İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* gelmektedir. Diğer bir çağdaş kaynak İsmail Hami Danişment tarafından kaleme alınan *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'dir. Halil İnalcık'ın daha çok XVII. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin durumunu ele aldığı *Devlet- Aliyye –II*, istifade edilen çağdaş kaynaklardan biridir²⁸.

Ömer Lütfi Barkan'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler*, Avrupalı meşhur Osmanlı tarihçisi Joseph Von Hammer Pursgustall tarafından yazılan *Büyük Osmanlı Tarihi* ile bir başka Batılı Osmanlı tarihçisi Johann Wilhelm Zinkeisen'in *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yılmaz Öztuna'nın *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ziya Nur Aksun'un *Osmanlı Tarihi* ile Münir Aktepe'nin Milli Eğitim Yayınları tarafından basımı yapılan *İslam Ansiklopedisi*'nde yayınlanan "Mustafa Paşa" maddesi ve Abdülkadir Özcan tarafından Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki Kemankuş Kara Mustafa Paşa maddesi çalışmada kullanılan diğer kaynaklardır²⁹.

²⁷ Du Louir Seyahatnamesi, (çev. Mustafa Daş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, TTK. Yayınları, Ankara 1990; İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliye II*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

²⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942; Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. X, (çev.

XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

Kuruluşundan sonra kısa bir süre içinde hızlı şekilde büyüyüp genişleyerek XV. yüzyılın ortalarında imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda toprakları üç kıtaya yayılmış bir dünya imparatorluğu haline geldi. Kuruluş yıllarında temelleri atılan devlet kurumları ve idarî mekanizmalar, işleyiş bakımından XVI. yüzyılda en mükemmel seviyeye ulaştı. Uzun yıllar düzenli şekilde işleyen bu kurumlar ve idarî mekanizmalar, XVII. yüzyılın başlarında sarsılmaya başladı. Bunların başında geleneksel güçlü padişah otoritesi ve karizmasının kaybolmaya başlaması gelmektedir.

XVII. yüzyılın başında Padişah I. Ahmet, Osmanlı saltanat siteminde değişiklik yaptı. Yaşça büyük ve olgun şehzadenin tahta geçmesini esas alan Ekber ve Erşed uygulamasını getirdi. Ne var ki bu değişiklik, padişahların devlet yönetimi için gereken bilgi ve tecrübeden yoksun olarak yetişmelerine yol açtı. Bu durum, genç ve tecrübesiz padişahlar ile ruhsal durumu bozuk ve otoritesi zayıf padişahların tahta çıkmasıyla sonuçlandı. Bunun sonucu olarak devlet gücü ve otoritesi saray kadınlarının ve devlet adamlarının kontrolüne geçti³⁰. Bu durum Osmanlı padişahının geleneksel otoritesinin ve gücünün artık kaybolduğu anlamına geliyordu. Saray kadınlarının iktidar çekişmeleriyle devlet yönetimine müdahil olması, devletin en üst idarî mevkiinde bir yönetim zafiyeti meydana getirmiştir. Bu zafiyet zamanla devletin alt kademelerine de sirayet etti.

Öte yandan imparatorluk bu dönemde gücünün son sınırlarına dayanmış durumdaydı. Devletin ulaştığı doğal sınırların ötesinde Osmanlılar güçlü rakiplerle karşı karşıya kaldı. Doğuda Safevîler, batıda Habsburglar, kuzeyde Rusya ve güneyde Afrika çölleri ile Hint Okyanusu'nda Avrupalı rakipleri vardı. Osmanlı

Mehmet Ata), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1989; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IV, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011; Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994; Münir Aktepe, "Mustafa Paşa", *İA*, C. VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979; Abdülkadir Özcan, "Kemankes Mustafa Paşa", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXV, Ankara 2022.

³⁰ İnalçık, *Devlet-i Aliyye II*, s. 3.

Devleti kuruluşundan itibaren istikrarlı olarak yürüttüğü fetih ve genişleme siyasetinin artık sonuna gelmiş bulunmaktaydı³¹.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti malî ve ekonomik olarak bir buhranın içine düştü. Avrupa’da yaşanan Coğrafi Keşifler sonucunda Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu ticaret yollarına alternatif yeni rotalar bulunması, ticaret yollarından yüksek vergi geliri elde eden Osmanlı ekonomisini olumsuz etkiledi³². Ayrıca bu dönemde Avrupa’da Avusturya, doğuda Safevî Devleti ile yapılan uzun soluklu savaşlar, devlet hazinesi üzerine ağır yükler getirdi. Bunun yanında Avrupa’da askeri alanda yaşanan gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti’nin ücretli asker mevcudunu arttırması, Osmanlı hazinesinin boşalmasıyla sonuçlandı. Artan savaş masrafları, donanmaya harcanan paralar ile sayısı artan kapıkulu askerlerinin ödenmesi gereken mevacipleri³³ yüzünden Osmanlı Devleti nakit para sıkıntısı çekmeye başladı. Akçenin değer kaybetmesi yüzünden Osmanlı parasının alım gücünün düşmesi de yaşanan malî bunalımı derinleştiren bir unsur oldu. Devlet akçenin değeri üzerinde yapmış olduğu ayarlamalarla bu sorunu aşmaya çalıştı³⁴.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde yaşanan ve devleti uğraştıran en önemli problemlerden biri de *Celali İsyanları* olarak bilinen ve Anadolu’da çıkan büyük isyan dalgasıdır. Devlet idarecilerinin yönetiminden hoşnut olmayan kesimlerin ve Şîlik düşüncesine taraftar olan Türkmen zümrelerin Safevîler’in de kışkırtmasıyla başlayan isyan hareketleri, bu dönemde devleti en çok meşgul eden meselelerden birisi oldu.

İsyanların başlamasında XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında yaşanan ve dünyanın büyük bir kısmını etkileyen şiddetli iklim olayları etkili oldu. 1590’larda yaşanan şiddetli soğuklar ve ardından gelen kuraklık sonucu tarımsal

³¹ Harun Şahin, “Osmanlı Devlet ve Ekonomi Düzeninde Değişim: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Layihası” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 43, Kütahya 2015, s. 185.

³² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Kitabevi Yayınları, Isparta 2017, s. 135-136.

³³ Mevacip, Osmanlı Devleti’nde devlet görevlilerinin almış oldukları maaşa denir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Erhan Afyoncu, “Mevacip”, *DİA*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 418-420.

³⁴ Ruhi Özcan, “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, Konya 2005, s. 239-240.

üretimde düşüş meydana geldi. Buna bağlı olarak yaşanan kıtlık isyanların başlamasına zemin hazırladı³⁵. Bunun yanında gerek idarî gerek malî gerekse adalet sisteminde yaşanan sorunlar ile savaş masrafları yüzünden halkın sırtına yüklenen ağır vergiler ve ayrıca Anadolu’da zaafa uğrayan devlet otoritesinin yarattığı boşluk isyanların çıkmasında etkili oldu³⁶. İsyânların şiddetlenmesi köylü halkın can güvenliğini tehlikeye atmaya başladı. Bunun üzerine Anadolu’daki köylüler evlerini ve mallarını bırakarak canlarını kurtarmak adına büyük kitleler halinde başka şehirlere ve dağlara kaçmaya başladı. *Büyük Kaçgun*³⁷ olarak bilinen bu kitlesel göç dalgasıyla birçok köy ve kasabanın boşalması Anadolu’nun sosyal ve ekonomik dengesini alt üst etti. Köylerdeki nüfusun azalması sonucu tarımsal üretim düşmüş ve bu da fiyatların aşırı yükselmesine, devletin nakit para sıkıntısına düşmesine ve kıtlık tehlikesinin baş göstermesine neden oldu.

Celali İsyânları sırasında Anadolu’da devlet otoritesi o denli kaybolmuştu ki bazı Celali liderleri hutbe okutup sikke kestirmek suretiyle bağımsızlık alametleri dahi sergilemişti. Devlet, Celali elebaşlarını dize getirmekte başarılı olamayınca onlara memuriyet vermek ve affetmek suretiyle isyancıların etkisini kırmaya çalıştı. İsyânlar ancak Kuyucu Murat Paşa’nın sert tedbirleri sonucunda bastırıldı³⁸.

XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti’nin en temel kurumlarından biri olan Tımar Sistemi de önemini kaybetmeye başladı. Zira bu dönemde tımar arazileri birer birer mukataaya dönüştürülmeye başlandı. Avrupa’da yaşanan askeri alandaki gelişmeler sonucunda tüfekli Avrupa ordularına karşılık Osmanlı Devleti de askeri yapısında değişiklik yaparak Tımarlı Sipahi askerlerinin mevcudunu azaltarak tüfek kullanan ücretli asker sayısını arttırdı. Bu durum Tımar Sisteminin gözden düşmesine ve ihmal edilmesine yol açtı.

³⁵ Sam White, *Osmanlı’da İsyân İklimi*, (çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s. 193-197.

³⁶ Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. IV, S. 6-7, Ankara, 1966, s. 202-203.

³⁷ Mustafa Akdağ, *Celali İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, s. 253.

³⁸ Mücteba İlgürel, “Celali İsyânları”, *DİA*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 254-256.

Özetle XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından kuralları ve kurumlarıyla kadim devlet düzeninin içten içe çözülmeye başladığı bir dönemin başlangıcı oldu. Gerek ekonomik ve sosyal gerek askeri ve gerekse yönetim açısından devletin birçok alanda yaşadığı bunalımlar, imparatorluğun geleneksel düzeninin bozulmasında başlıca etken oldu.

OSMANLI DEVLETİ'NDE SADRAZAMLIK KURUMU

Sadrazam, Osmanlı Devleti'nde devlet yönetiminde hükümdardan sonraki en yetkili kişidir. Başlangıçta *Vezîriâzam* tabiri kullanılırken XVI. yüzyıldan itibaren *sadrazam* tabiri yaygınlaşmış ve bu dönemden sonra genellikle sadrazam şeklinde kullanılmıştır. Sadrazam tabiri, Arapça yukarı, ön, en ileri, üst ve baş anlamındaki *sadr* kelimesi ile büyük anlamına gelen *âzam* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş ve *sadrazam* şeklini almıştır. Bu deyimlerin yanında zaman zaman *vekil-i mutlak* ve *sahib-i mutlak* gibi tabirler de kullanılmıştır³⁹.

Sadrazamlık kurumu Osmanlılarda erken dönemde devletin ilk kuruluş yıllarında oluşturuldu ve Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki *başvezirlik* müessesesinin bir devamı olarak ortaya çıktı⁴⁰. Devlet teşkilatında hükümdarlıktan sonra gelen en yüksek makam olarak telakki edilmiş olan vezaret makamı, esasında Osmanlılardan önceki Türk-İslam devletlerinde ve hatta Orta Asya Türk devletlerine dayanan uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bu tarihsel süreç içinde gerek Orta Asya Türk devletlerinde gerekse Türk-İslam devletlerinde önemli roller üstlenen baş vezirler görev yaptı. Örneğin Göktürk İmparatorluğu'nda Tonyukuk ve Büyük Selçuklu Devleti'nde Nizâmülmülk bu vezirlerin en meşhurlarıdır.

Osmanlı Devleti'nde vezaret makamının Orhan Gazi döneminde oluşturulduğu bilinmektedir. Devletin büyüyüp genişlemesine paralel olarak devlet teşkilatında kurumsallaşma ihtiyacı ortaya çıkınca Orhan Gazi diğer devlet kurumlarının yanında vezaret kurumunu da tesis etti ve bu makama oğlu Alaaddin Paşa'yı atadı.

³⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 81.

⁴⁰ Mehmet İpşirli, "Sadrazam", *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 415.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde vezaret makamına getirilen ilk kişi de Alaaddin Paşa oldu.

Devletin kuruluş döneminden XV. yüzyılın ortalarına kadar vezîriâzamlık makamına çoğunlukla ilmiye kökenli kişiler getirildi. Bunun nedeni ise bu sınıfın üyelerinin tecrübelerinden faydalanma amacından kaynaklandığı ileri sürülür.⁴¹ Nitekim başta Alaaddin Paşa olmak üzere bu dönemde görev yapan birçok devlet adamının ilmî hüviyete sahip olduğu ve özellikle Yusuf Sinaneddin Paşa'nın ahilik zümresinden olup aynı zamanda fakih olduğu bilinmektedir⁴². Fatih Sultan Mehmet döneminde ise vezaret makamına, hükümdarın merkezîyetçi devlet anlayışına uygun olarak devşirme kökenli seyfiye sınıfına mensup kişilerin getirilmeye başlandığı görülür. Bundan sonraki dönemde vezîriâzamlık makamı askeri bir mahiyet almaya başlamıştır. Vezîriâzamlığın devletin askeri bürokratik sınıf olan seyfiyenin eline geçmesi dönemin şartlarının bir sonucudur. Zira bu dönemde devlet fetih siyaseti anlayışıyla genişleme politikası gütmekte ve bu politikanın baş aktörü de seyfiye sınıfına mensup devlet ricali olmuştur⁴³. XV. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar sadaret makamına genellikle seyfiye kökenli kişilerin atanması bu görüşü desteklemektedir.

Sadrazamlık makamı ile ilgili ilk kanuni düzenlemeyi Fatih Sultan Mehmet yapmıştır. Hazırlatmış olduğu *Kanunname-i Âli Osman* adıyla bilinen kanun metninde sadrazamın görevi, yetkileri ve protokoldeki sırası ile ilgili hükümler bulunmaktadır. "*Bilgil ki vüzera ve ümeranın başı vezîriâzam başıdır. Cümleinin ulusudur. Cümle umûrunun vekil-i mutlakıdır. Ve malımın vekili defterdârıdır. Ve ol nâzırdır. Ve oturmada ve durmada ve mertebede vezîriâzam cümleden mukaddemdir*"⁴⁴ hükmüyle sadrazamın Osmanlı Devleti'nde gerek sivil gerek askeri olmak üzere tüm devlet kadroları üzerinde tam bir yetkiye sahip olduğu ve hükümdarın mutlak vekili olduğu belirtilmektedir.

⁴¹ Cenk Reyhan, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiye Sınıfı: Vezîriâzamlık Örneği", *OTAM Dergisi*, S. 31, Ankara 2021, s. 214.

⁴² Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Vezîriâzamlık (1299-1453)*, Bilge Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 61.

⁴³ Reyhan, "Veziriazamlık Örneği", s. 215.

⁴⁴ *Kanunnâme-i Âli Osman*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 5.

Sadrazamlar göreve padişah tarafından atanır ve yine padişah tarafından görevden azledilirlerdi. Mühr-ü hümayun denilen ve üzerinde padişahın tuğrasının bulunduğu bir mührün kendisine teslim edilmesiyle sadrazamlığa tayin olunmuş olur; mührün kendisinden geri alınması da görevinden azledildiği anlamına gelirdi. Sadrazam olabilmek için evvela vezir olmak gerekiyordu. Sadrazam olabilmek için vezirlik makamında bulunmuş olmak Osmanlı'da yerleşmiş bir kural haline geldi⁴⁵. Sadrazamlar devlet yönetiminde padişahтан sonra en yetkili görevli olarak gerek idari gerek askeri bütün devlet görevlileri üzerinde tayin ve azil de dâhil olmak üzere geniş yetkilere sahipti. Özellikle savaş ve sefer zamanlarında sadrazam padişahın onayını almadan gerektiğinde tayin ve aziller yapabiliyordu. Çünkü sadrazamın hükmü padişah hükmü olarak kabul ediliyordu. Sadrazamlar ordunun başında sefere çıktıklarında ordunun başkumandanı olarak *Serdar-ı Ekrem* unvanını alırdı. XVI. yüzyıl sadrazamlarından Lütfi Paşa yazdığı *Asafnâme* adlı eserinde sadrazamlarla ilgili çeşitli nasihatlerde bulunmaktadır. “*Sefer lazım gelen yerlerde vüzerâdan veyahut beylerbeylerinden birini serdar etmek gerekir*”⁴⁶ şeklindeki öğüdüyle sadrazamların görevlerinden birinin orduya kumandanlık etmek olduğunu belirtir. Sadrazamların padişaha yazılı olarak sundukları maruzatlara *telhis* veya *takrir* denirdi. Kimi zaman da maruzatlarını sözlü olarak ifade ederlerdi. Sadrazamların devlet ricali ile ilgili çıkarmış oldukları yazılı emirlere de *buyruldu* adı verilirdi⁴⁷.

Sadrazamlar devlet meselelerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan-ı Hümayun toplantılarına da başkanlık ederdi. Bunun yanında yetkilerini çeşitli divanlar aracılığıyla da kullanırlardı. İkinci Divanı, Çarşamba Divanı ve Cuma Divanı gibi Divan-ı Hümayun toplantılarından arta kalan veya görüşülmeyen meselelerin görüşülüp karara bağlandığı çeşitli divanlar da sadrazamın başkanlığı altında toplanırdı⁴⁸. Osmanlı Devleti'nde padişahтан sonraki en yetkili kişi ve hükümet ricalinin başı olan sadrazamın görev sahası çok geniş idi. Her kademedен

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 128.

⁴⁶ Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, (Haz. Mübahat S. Kütükoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 25.

⁴⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 197.

⁴⁸ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilatı*, s. 136-140; İpşirli, “Sadrazam”, s. 417.

devlet görevlilerinin tayin ve azilleri, tımar tevcihleri, adli meselelerin halli, kapıkulu ulufelerinin düzenli şekilde dağıtımı, teftiş ve kontroller sadrazamın sorumlu olduğu görevler arasındadır. Aynı zamanda sadrazamlar yabancı devletlerin elçileriyle siyasi görüşmeler yürütmekte yetki sahibiydi⁴⁹.

Sadrazamların en önemli gelir kaynakları dirlik topraklarından kendilerine ayrılan *has*lardı. *Has*, devlet tarafından belli bir araziden alınan ve yıllık gelir miktarı yüz bin akçeden fazla olan gelir kaynaklarıdır. Fatih'in kanunnamesinde “*Ve vüzerâm on iki kere yüz bin akça ile olalar, has ol mikdar tayin oluna. Ve anlara âyide benim rikâb-ı humâyunuma her nereden harac ve âdet-i ağnamdan ve pişkeş gelürse vüzerâma ve defterdarlarıma dahi hisseleri gelsün*” şeklindeki ifadesiyle sadrazamların yıllık geliri bir milyon iki yüz bin akçe olarak tespit edilmiştir⁵⁰. Bu gelirlerinin yanında sadrazamların yüksek kademelerdeki devlet memurlarının tayininde de *caize* adıyla para almaktaydı. Düzenli olmamakla birlikte sadrazamların kendilerine sunulan hediyeler de önemli bir yekûn tutmaktaydı. Bu hediyeler bazen mal şeklinde olduğu gibi para olarak da verilmekteydi⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde hükümet teşkilatının başı olan sadrazamlar padişahın mutlak vekili olarak doğrudan padişah tarafından atanırlar ve sahip oldukları geniş yetkilerle devlet işlerinin yürütülmesinden sorumlu olurlardı. Her ne kadar bütün devlet görevlileri üzerinde mutlak yetkiye sahip olsalar da, sultanın gücünü ve otoritesini her zaman üzerlerinde hissederlerdi.

⁴⁹ Taneri, *Veziriazamlık*, s.83; İpşirli, “Sadrazam”, s. 417.

⁵⁰ Uzunçarşılı, *Bahriye Taşkilatı*, s. 203; Özcan, *Fatih Kanunnamesi*, s. 21.

⁵¹ Taneri, *Veziriazamlık*, s. 121.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN HAYATI

1.1.1. Doğumu

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Arnavutluk'un Avlonya kasabasında doğdu. Kimi tarihçiler onun Macar asıllı olduğunu ileri sürse de Osmanlı kaynakları Kara Mustafa Paşa'nın Arnavut asıllı olduğu konusunda ittifak halindedir⁵². Babası zeamet sahibi bir kişidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1644'de öldürüldüğünde elli yaşında olduğundan hareketle, 1595-1596 yıllarında doğmuş olması muhtemeldir.

Küçük yaşlarda devşirilerek İstanbul'a getirilen Kara Mustafa Paşa, yetiştirilmek üzere Acemi Ocağı'na verilmesiyle Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi. Ocak kumandanlarından Kara Hasan Ağa'nın himayesi altında yetismeye başlayan Kara Mustafa Paşa, Ferhad adındaki bir okçudan almış olduğu okçuluk dersleri ile ok kullanmada büyük bir maharet sahibi olmuş ve bundan dolayı 'Kemankeş' ve bazen de "Kara" lakabı ile anılmıştır⁵³.

1.1.2. Yeniçeri Ocağındaki Dönemi

Kara Mustafa Paşa'nın Acemi Ocağı'na tam olarak kaç yaşında girmiş olduğu ile ilgili kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Geleneksel devşirme sistemi uygulamasında devşirilen çocukların genellikle 8-15 yaş aralığında olduğundan hareketle Kara Mustafa Paşa'nın da bu yaşlarda ocağa girmiş olduğu anlaşılr. Acemi Ocağı'nda sıkı bir askeri eğitim aldıktan sonra Yeniçeri Ocağı'na giren Paşanın ocak

⁵² Batılı tarihçi Joseph von Hammer Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Macaristan'da dünyaya geldiğini ileri sürer. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. X, s. 16.

⁵³ Kâtip Çelebi, *Fezleke II*, s. 844; Osmanzâde Ahmet Taib, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s. 104; Mehmed İzzet Bey, *Harita-i Kapudanan-ı Derya*, s. 49; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 387; Aktepe, "Mustafa Paşa", s. 73; Mehmet Yılmaz, "Mustafa Paşa (Kemankeş, Kara)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kültür Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 310; Nazım Tektaş, *Sadrâzamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul 2002, s. 245; Aykun, *Defter-i Ahbar*, s. 126.

içinde hızlı şekilde terfi etmiştir. Önce çorbacı⁵⁴ daha sonra kul kethüdası ve 1633 (H. 1043) yılında da sekbanbaşı oldu⁵⁵. Kara Mustafa Paşa'nın Yeniçeri Ocağı'ndaki bu yükselişi, onun azimli ve gayretli bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Kara Mustafa Paşa'nın Yeniçeri Ocağı'ndaki eğitimine ve elde ettiği makamlara rağmen okuma yazma bilmemesi onun yükselişine engel olmamıştır. Dönemin kaynaklarında paşanın okuma yazma bilmediği ve bunun kendisi tarafından da sıklıkla dile getirildiği ile ilgili bilgiler mevcuttur⁵⁶. Sekbanbaşılık⁵⁷ görevinde iki yıl kaldığı anlaşılan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, ocaktaki görevlerinde gösterdiği gayret ve başarılarından dolayı IV. Murat'ın dikkatini çekti. Aynı yıl içinde Lehistan üzerine sefer dolayısıyla padişahın Edirne'ye gidiş gelişinde IV. Murat'a refakat eden Kemankeş Mustafa Paşa, bu sırada IV. Murat'ın gözüne girmesiyle onun güvenini kazandı ve 1634 (H. 1043) yılında Yeniçeri Ağası oldu. Kara Mustafa Paşa'nın yerine sekbanbaşılık görevine Muslihiddin Ağa getirildi⁵⁸.

Kara Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası olduktan sonra Yeniçeri Ocağı'nda düzeni sağlamak adına bir takım icraatlarda bulundu. Osmanlı Devleti'nin en disiplinli askeri sınıfı olan yeniçeriler, eski disiplinlerinden kopmuş ve başıbozuk hareket etmekteydi. Nitekim IV. Murat henüz saltanatının ilk yıllarında Yeniçeri askerlerinin disiplinden yoksun ve başıbozuk hallerini görmüş ve Yeniçeri Ocağı'na bir düzen vermesi gerektiğini ilk zamanlarında anlamıştı. Bundan dolayı Sultan, ocakta yapmayı düşündüğü temizlik için Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı Yeniçeri Ağalığına tayin etti. Kara Mustafa Paşa ocakta disiplinden kopmuş ve itaatsiz davranan yeniçeri zorbalarını ocaktan birer birer temizleyerek Yeniçeri Ocağı'nı düzene sokmayı başardı. Ocakta yaptığı bu temizlikten dolayı IV. Murat'ın Kara

⁵⁴ Çorbacı, Acemi ve Yeniçeri Ocağı bölüklerinde orta sınıf kumandanlarına verilen bir unvandır. Daha detaylı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Çorbacı", *DİA*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 369.

⁵⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. IV, s. 1199.

⁵⁶ *Vezir-i mezbur akıl ve müdebbir olup ancak noksanı okur ve yazar değil idi. Kendi dahi itiraf edüp: "Ben bu makama layık değilim. Nihayet kaht-ı rical olmağla getirdiler. Zira bu mansıbın şartı okumak yazmaktır. Padişah ile vezir arasında esrara müte'allık nice umur vardır. Bir katip vakıf olmak lazım gelir"*. Katip Çelebi, *Fezleke*, s. 845.

⁵⁷ Yeniçeri Ocağı'nın yüksek mevkideki kumandanlarına verilen isim. Ayrıntılı bilgi için bk. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 147.

⁵⁸ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 801; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s. 1199; Aktepe, "Mustafa Paşa", s. 730.

Mustafa Paşa'ya olan güveni daha da pekişti. 1635 (H.1044) yılında çıkılan Revan Seferi'ne Yeniçeri Ağası olarak katılan Kara Mustafa Paşa, Revan Kalesi kuşatması sırasında gösterdiği gayret ve kahramanlık ile Revan'ın fethedilmesinde önemli rol oynadı.

1.1.3. Kaptan-ı Deryalık Dönemi

IV. Murat Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın, Yeniçeri Ağalığı döneminde ocak içinde gerçekleştirdiği ıslahat tedbirleri ile Yeniçeri Ocağı'na düzen verme gayretlerinden ötürü onun ıslahatçı bir devlet adamı olduğunu görmüştü. Nitekim Kara Mustafa Paşa, Kaptan-ı Derya olduktan sonra bu görevinde de birtakım ıslahat tedbirlerini uygulamaya koyuldu. Her şeyden önce tersanede yapılan gereksiz harcamalara son vererek donanma kuvvetlerindeki kaynak israfını önlemeyi amaçladı. Ayrıca her yıl kırk adet kadirga⁵⁹ inşa edilerek donanmaya kazandırılması için tersaneye ocaklık tayin etti⁶⁰.

Kara Mustafa Paşa Osmanlı donanmasında yürüttüğü ıslahat çalışmalarının yanında, denizlerde beliren düşman tehditlerine karşı da mücadele verdi. Akdeniz'de düşman kalyonlarının ticaret gemilerine saldırdığı haberinin alınması üzerine donanmanın başında Akdeniz seferine çıktı. Girit adası yakınlarında düşman gemilerinin takibe alınmasına karşılık gecenin karanlığından faydalanan kalyonlar kaçarak izlerini kaybettirdiler. Kara Mustafa Paşa geriye kalan düşman gemilerini yakalayarak neferlerden birçok esir ele geçirdi. Altı ay kadar Akdeniz'de dolaşarak asayiş sağladıktan sonra donanma Kıbrıs adasına gitmiş ve burada gemilerin bakımları yapıldıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür⁶¹. IV. Murat Kara Mustafa Paşa'nın bu hizmetlerinden çok memnun kaldı ve onu Sadaret Kaymakamlığı'na getirdi⁶².

⁵⁹ Osmanlı Devleti'nde kürekle hareket eden yelkenli gemilere kadirga adı verilir. XVII. yüzyılın ortalarına kadar donanmanın temeli bu gemilerden oluşmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilatı*, s. 462.

⁶⁰ Aktepe, "Mustafa Paşa", s. 730.

⁶¹ Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, s. 3; Kâtip Çelebi, *Tuhfetül Kibâr fi Esfâril Bihâr*, (Haz. İdris Bostan), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018, s. 192; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 779; Mehmet İzzet Bey, *Kapudanan-ı Derya*, s. 49; Nâima, *Tarih-i Naima*, s. 861.

⁶² Aktepe, "Mustafa Paşa", s. 730.

1.2. KARA MUSTAFA PAŞA’NIN ASKERİ FAALİYETLERİ

1.2.1. Revan Seferi

Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın Yeniçeri Ağası olarak Osmanlı Devleti’nin hizmetinde bulunduğu bu yıllarda, dönemin başta gelen önemli gelişmelerinden biri İran Safevî Devleti üzerine yapılan seferlerdir. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı hâkimiyeti altına alınan Revan, XVII. yüzyılın başlarında elden çıktı ve Safevîler tarafından ele geçirildi. IV. Murat eski bir Osmanlı beldesi olan Revan’ı geri almak için Safevîler üzerine sefer düzenlemeye karar verdi⁶³.

Sefer hazırlıkların tamamlanmasının ardından âdet olduğu üzere cebehâne önünde tuğlar dikilip 1635 yılının Ramazan ayında (H. 1044) otağ-ı hümayûn Üsküdar’a kuruldu Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın yerine Sekbanbaşı olan Muslihiddin Ağa İstanbul’un muhafazası için tayin edildi⁶⁴.

IV. Murat ordunun başında olduğu halde 28 Mart 1635 (H. 9 Şevval 1044) tarihinde Üsküdar’dan hareket etti. Konya’dan üzerinden yoluna devam eden ordu Kayseri, Niğde, Sivas, Erzurum ve Kars üzerinden 26 Temmuz 1635 (H.10 Safer 1045)’de Revan’a ulaştı⁶⁵.

İranlılar tarafından sağlam şekilde tahkim edilmiş ve iyi müdafaa edilen Revan Kalesi 28-29 Temmuz gecesi Osmanlı ordusu tarafından kuşatıldı. Top atışlarıyla dövülen kalenin kumandanı Emirgünoğlu Şahtahmasb Kulu Han idi⁶⁶. Safevi hükümdarı Şah Abbas, Mir Fettahoğlu komutasındaki on iki bin kişilik tüfekli askeri birliği Revan Kalesi’nin savunulması için yardıma göndermiş idi⁶⁷. Osmanlı topçuları tarafından yoğun top ateşi altına alınan kalenin duvarlarında açılan gedikler İranlılar tarafından hızlı şekilde kapatılmaya çalışılıyordu⁶⁸. Revan Kalesi’ndeki

⁶³ Mustafa Aydın, “Revan”, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 26-27

⁶⁴ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 801; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 746.

⁶⁵ Nezihi Aykut, “Revan Seferi”, s. 221-222.

⁶⁶ Abdülkadir Özcan, *Şarkın Sultanı IV. Murat*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 107.

⁶⁷ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 814.

⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 759.

şiddetli çarpışmalar esnasında Kemankeş Kara Mustafa Paşa Yeniçeri Ağası olarak kuşatmanın ön saflarında tüm gayretiyle mücadele etmekteydi⁶⁹.

Kuşatma sırasında siperleri gezip denetleyen Sultan, bazen de top atışlarını bizzat kendisi yaptı. Topladığı savaş divanında paşalar ve Yeniçeri Ağası Kemankeş Kara Mustafa Paşa da dâhil olmak üzere kalenin bir an önce fethedilmesi için her biriyle konuşmalar yaparak onların gayret ve cesaretlerini arttırmaya çalıştı⁷⁰.

Revan Kalesi'ndeki çarpışmalar tüm şiddetiyle sürerken, kale kumandanı Emirgünoğlu Osmanlı kuvvetlerine karşı daha fazla karşı koyamayacağını anlamış ve kalenin Osmanlılara teslim edilmesi gerektiğini anlamıştı. Ayrıca İran Şahı'nın göndereceği yardımcı kuvvetlerden de ümidini kesmişti. Emirgünoğlu, padişaha haber göndererek askerlerinin affedilmesi şartıyla kaleyi teslim edebileceğini belirten mektubu padişaha gönderdi. IV. Murat bu sulh teklifini kabul etti ve Osmanlı askerleri kalenin kontrolünü ele geçirdi ve böylece on gündür devam eden kuşatmanın ardından 8 Ağustos 1635 günü (H. 23 Safer 1045) Revan Kalesi fethedilmiş oldu⁷¹.

Revan Kalesi'nin fethedilmesinin ardından kalenin hasar gören kısımları tamir edilmeye başlandı. Kalenin muhafazası için kalede on iki bin civarında Osmanlı askeri, yeteri kadar zahire ve top bırakılmasını emreden IV. Murat, kalenin kumandanlığına da Murtaza Paşa'yı tayin etti⁷². Aman dileyen kale kumandanı Emirgünoğlu ve diğer Osmanlı devlet ricaline samur ve kürklerden oluşan çeşitli hediyeler ihsan etti⁷³. Ardından Erdebil ve Tebriz yönüne doğru hareket eden Sultan, Tebriz'de gerekli asayiş tedbirlerini aldırdıktan sonra İstanbul'a dönmek üzere

⁶⁹ "...Yeniçeri Ağası dahi öte kenarlar tarafında geriye varınca altı yedi bin Yeniçeri ile Zağarcıbaşı ve Bektaş Ağa suyun beri tarafına varınca hisarları ihata edip Anadolu askeri Bektaş Ağa'ya kafada olmuşlar idi". Nâima, *Tarih-i Nâima*, s.813; "...yeniçeri ağası Mustafa Ağa'nın sa'y ü ihtimâmı ile ol gice yeniçeri dilâvereleri meterise girmeye 141 himmet idiü142 kemâl mertebe mehtâb143 ve kal'anın etrâfı meş'aleler ile müzeyyen iken üçüncü sâ'atde deryâ-i asker Revân cânibine akup...", Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-Zade Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdat) Tahlil ve Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s.11.

⁷⁰ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 814.

⁷¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 759; Özcan, "*Şarkın Sultanı*", s. 111.

⁷² Peçevî, *Peçevî Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 410.

⁷³ BOA, *TSMA.d*, 2010 s. 1-4

hareket etti⁷⁴. Diğer taraftan kaleyi Osmanlılara teslim eden kale kumandanı Emirgünoğlu da Sultan tarafından affedildi ve Yusuf adını alarak Osmanlı hizmetine girdi ve Paşa unvanı verilerek Halep eyaletine gönderildi. Ayrıca İstanbul’da kendisine bir saray, bir çiftlik ve İstinye’de Feridun Paşa Bahçesi (bugün kendi adıyla anılan Emirgân Bahçesi) tahsis edildi. Zaman içinde padişahın gözdesi olan Emirgünoğlu Sultan İbrahim zamanında sürdürdüğü aykırı hayat tarzı nedeniyle idam edildi⁷⁵.

Revan Seferi’ne Yeniçeri Ağası olarak katılan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, kuşatma sırasındaki çarpışmalarda ön saflarda yer aldı ve kalenin fethedilmesinde önemli rol oynamıştır. Sefer dönüşünden sonra IV. Murat, Revan kuşatmasında gösterdiği gayretleri ve başarılarından dolayı Kemankeş Kara Mustafa Paşa’yı Deli Hüseyin Paşa’nın yerine Kaptan-ı Deryalık görevine getirdi⁷⁶.

Revan Seferi’nin ardından IV. Murat Safevilerin eline geçen Bağdat’ı geri almak için 1638’de Bağdat üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Bağdat Seferi’ne katılmış ve kuşatma sırasında sadrazamlığa tayin edildiği için Bağdat Seferi biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.2.2. Bağdat Seferi

VIII. yüzyılda Abbasiler tarafından Dicle Nehri’nin kenarında kurulan Bağdat, hızla gelişerek dünyanın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri haline geldi. Coğrafi olarak önemli bir konumda bulunması nedeniyle tarih boyunca birçok devletin hedefi oldu. Kuruluşundan itibaren Abbasiler, Emevîler, Selçuklular, Büveyhîler ve İlhanlılar gibi birçok devletin hâkimiyeti altında kalan Bağdat’ın Osmanlı egemenliğine girmesi XVI. yüzyıla rastlamaktadır. Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran Savaşı ile başlayan Osmanlı-İran savaşları, sonraki dönemlerde de devam etti. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Irak üzerine yapılan sefer sonucunda Bağdat 1534 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdi. Ancak Bağdat

⁷⁴ Nâima, *Tarih-i Naima*, C. III, s. 819; Ünver “Dördüncü Sultan Murad’ın Revan Seferi Kronolojisi”, *Belleten*, C. XVI, S. 64, Ankara 1952, s. 557.

⁷⁵ Nâima, *Tarih-i Naima*, C. III, s.826; Özcan, *Şarkın Sultanı*, s. 114; Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağı’nın Osmanlı Sultanları II*, İsam Yayınları, Ankara 2018, s. 293.

⁷⁶ Yıldırım, *Zafername*, s. 20; Aktepe, “Mustafa Paşa”, s. 730.

üzerindeki iddialarından vazgeçmeyen Safevîler şehri kuşattı ve 1623'te Bağdat tekrar Safevîlerin eline geçti⁷⁷. Bu yıllarda Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları'nda Protestanlar ile Katolikler arasında yaşanan mücadelenin bir benzeri de doğuda iki Müslüman devlet arasında yaşanmaktaydı. Sünniliğe mensup Osmanlılar ile Şîî mezhebini benimsemiş olan Safevîler arasında Bağdat'ın hâkimiyeti için verilen bir mücadeleydi⁷⁸.

IV. Murat Bağdat'ı geri almak için sefere çıkmaya karar verdi ve geniş çaplı hazırlıklara girişti. İmalathanelerde topların döktürölüp mümkün olan en kısa süre içinde ordu hizmetine gönderilmesini, ordunun ihtiyacı olan her türlü erzak ve malzemenin temin edilmesi için gerekli yerlere fermanlar gönderdi⁷⁹. Şark seferi için ordunun ihtiyacı olan erzak ve yiyecek tedariki için de büyük çaplı hazırlıklara girişildi. Sefer zamanlarında ordunun en önemli erzak maddelerinden olan arpa, buğday ve et ihtiyacının temin edilmesi ve bunların ordu hizmetine alınması için yine ilgili yerlere hükümler yazıldı.⁸⁰

Üsküdar'daki otağında yirmi dokuz gün geçiren IV. Murat, bu sırada hem sadaret kaymakamı hem de kaptan-ı derya görevlerini uhdesinde bulunduran Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile Şeyhülislam Yahya Efendi'yi rikab- ı hümayun olarak sefere memur etti. İstanbul'un muhafazasıyla da Budin beylerbeyi Musa Paşa görevlendirildi. Ayrıca Sultan; Şam, Erzurum, Kars, Karaman, Çıldır, Van ve Diyarbakır beylerbeylerine hükümler göndererek şark seferi münasebetiyle Kızılbaş tehdidine karşı her türlü önlemin alınarak asayişin sağlanması ve bu konuda dikkatli olunmasını emretti⁸¹. Bu muhafız sipahi kıtalar bizzat Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından donatılmıştı. Sultanın maiyetinde haseki sultan ve bu zamana kadar İstanbul'da alıkonulan İran elçisi de bulunuyordu. Aynı zamanda Sadaret Kaymakamı ve Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislam Yahya

⁷⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat, Osmanlı Dönemi", *DİA*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 433-434.

⁷⁸ Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, s. 118.

⁷⁹ BOA, *DVNSMHH* 88/26,255,295,318,340,485,571.

⁸⁰ BOA, *TSMA* 722/74, 75; 736/87.

⁸¹ BOA, *DVNSMHH*, 87/274, 275, 276, 277, 278, 279, 280.

Efendi, sultanın musahibi Silâhtar Mustafa Paşa, Ruznamçeci İbrahim Efendi ile Anadolu ve Rumeli kazaskerleri de Sultanla beraberdi⁸².

Bolvadin ve Ilgın üzerinden Akşehir'e gelen IV. Murat, Akşehir'de iki gün konakladıktan sonra Konya'ya doğru hareket etti⁸³. Sultan 17 Haziran günü (H. 4 Safer 1048) Konya'ya ulaştı ve sekiz gün boyunca Konya'da kaldı. Sultanın Konya'da konakladığı sırada Kemankeş Kara Mustafa Paşa sultan için bir ziyafet tertip etti.

Kısa süre sonra Urfa civarındaki Culap menziline varıldığı sırada sadrazam Bayram Paşa vefat etti. Cenazesi İstanbul'a gönderildi ve Avratpazarı'nda kendi yaptırdığı türbeye defnedildi. Bayram Paşa'nın ölümünden sonra boşalan sadaret makamına herkes tarafından Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın getirileceği bekleniyordu. Ancak Sultanın musahibi Silahtar Mustafa Paşa devreye girerek Musul muhafazasıyla görevli olan Tayyar Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa atanmasını sağladı⁸⁴. Diğer taraftan İran sınırındaki düşman hareketliliği ile ilgili bölge valilerinden gelen haberler de sadrazam tarafından sultana arz edilmekteydi. Sultan da bunun üzerine düşmanın hareketine karşı tedbirli olunmasına dair emirler içeren hatt-ı hümayûn çıkardı⁸⁵.

Ordu Kerkük'e varınca Kaptan-ı Derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa Sultanın huzuruna çıkarak tuğların nerede durması gerektiği ile ilgili fikrini Sultana beyan etti. Geleneğe göre tuğların düşman sınırına kadar ordunun önünde, ondan sonra ise ordunun arkasından gelmesi gerekiyordu. Fakat Kara Mustafa Paşa, Hüsrev Paşa'nın tuğları düşman görülünceye kadar ordunun önünde götürdüğünü, eski geleneğe uyulursa bunun düşman tarafından korkaklık olarak yorumlanabileceğini belirtti ve teklifi kabul edilerek alemdarlara bu doğrultuda emir verildi⁸⁶.

⁸² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IV, s. 116; Özcan, *Şarkın Sultanı*, s. 133.

⁸³ IV. Murad'ın Bağdat Seferi'nde izlediği yolların gidiş ve dönüş güzergâhı için bk. Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilhâmesi" (Bağdat Seferi Harp Jurnalı), C. II, *TTK Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 3-4, Ankara 1965, s. 1-35.

⁸⁴ Vecihi, *Tarih*, s. 37.

⁸⁵ BOA, TSMA, 829/55.

⁸⁶ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 799.

IV. Murat'ın öncülüğündeki Osmanlı sefer ordusu 14 Kasım 1638'de (H. 7 Recep 1048) Bağdat'a ulaştı. İstanbul'dan başlayan Osmanlı ordusunun Bağdat yolculuğu 197 gün sürmüştür⁸⁷.

Padişahın Sadrazam Tayyar Mehmet Paşa'dan kuşatma altına alınacak yerleri belirlemesini istemesi üzerine Tayyar Mehmet Paşa devlet erkânını topladı ve harp meclisinde alınan karar sonucunda kuşatmanın ağırlık noktasının Akkapı yönü olarak belirlendi. Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile Sivas Beylerbeyi kalenin Karanlıkkapı tarafında, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa Akkapı tarafında yerlerini almışlardı. Belirlenen yerlere metrisler kazıldı ve siperlere toplar yerleştirildi⁸⁸.

Üç gün üç gece boyunca aralıksız olarak dövülen kale duvarlarında gedikler açılmaya başladı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın bulunduğu metrisin karşısındaki kule top atışlarıyla yıkıldı ve büyük gedikler açıldı. Ancak kalenin etrafı hendeklerle kazılıp su ile doldurulduğu için Osmanlı askerlerinin kaleye girmesi mümkün olmadı.

1.2.3. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığa Tayini

Kuşatmanın otuz yedinci günü IV. Murat, Sadrazam Tayyar Mehmet Paşa'ya hendeklerin doldurulmasına rağmen kaleye neden hücum edilmediğini sordu. Sadrazam hücumu şimdilik ertelediğini söylemesi üzerine IV. Murat kaleye en kısa sürede hücum edilmesini istedi. Bunun üzerine Tayyar Mehmet Paşa ertesi gün serdengeçti denilen fedailerin başında en önde olmak üzere kaleye genel bir hücum emrini verdi⁸⁹. Hücum sırasında kendisi de ön saflardaydı ve bazı kuleler ele geçirilmişti. Çarpışmaların yoğunlaştığı bir sırada Sadrazam Tayyar Mehmet Paşa kafasına bir kurşunun isabet etmesi sonucu şehit düştü. Tayyar Mehmet Paşa ile beraber Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kethüdası Rıdvan Paşa ile Mataracı Ali

⁸⁷ BOA, TSMA, 1999, nolu belgede Osmanlı ordusunun Üsküdar'dan Bağdat'a kadar konakladığı yerler kayıtlıdır.

⁸⁸ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 800; Mehmet Fatih Gökçek, "IV. Murad'ın Bağdat Seferine Dair Anonim Bir Eser: Feth-i Bağdat Kısası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 61, Erzurum 2018, s. 272.

⁸⁹ Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 376.

Bey ve Hasan Ağa gibi önde gelen Osmanlı kumandanları da şehit düşmüş idi⁹⁰. Sadrazamın cenazesi babası Mustafa Paşa'nın Bağdat beylerbeyi iken İmam-ı Azam Türbesi'nin yakınına yaptırmış olduğu türbesine defnedildi⁹¹.

IV. Murat, Tayyar Mehmet Paşa'nın ölümüyle boşalan sadrazamlık makamına Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı getirdi. Sadrazamlığa tayin edildiğini Mirahur İbşir Mustafa Paşa'dan öğrenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa doğrudan padişahın çadırına gitti. Sultan'ın huzuruna çıkan Kara Mustafa Paşa, merhum Tayyar Mehmet Paşa için padişaha taziyesini sundu. Padişah Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya “ *Göreyim seni, avn-i Hakk ile Bağdat Kal'ası'nın fethinde senden hizmet ve can siperlik isterim, cenab-ı Mevla mü'min olsun* ” diyerek dua edip tembihlerde bulundu. Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa da “*Kerametlü padişahımın teveccüh-i kalb ve hayır dualarını rica ederim*” diye karşılık vererek sultanın çadırından ayrıldı⁹².

1.2.4. Bağdat Kalesi'nin Fethi

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sadrazamlığa atanmasının ardından kendisini tebrik için toplanan kapı halkının tebriklerini kabul etti. Ardından kendisinden boşalan Kaptan-ı Deryalık görevine Silahtar Mustafa Paşa'yı tayin etti. Ertesi gün savaş divanını topladı ve Bağdat'ın fethinin yakın olduğunu söyleyerek genel hücum için hazırlıkların tamamlanması emrini verdi. Hazinesine emir vererek gazilerin ihtiyaçlarının karşılanmasını istedi. Yaralıların tedavileri konusunda hekimlere uyarılarda bulundu. Önde gelen kumandanları ile bir araya gelerek gece yarısı genel hücumu geçileceğini bildirdi⁹³. Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, padişahın genel hücum emrinin askerlere duyurulmasını emretti ve Osmanlı askerlerinin hücumu başladı. Yoğun çarpışmalar sonunda kaleyi savunan Safevî kuvvetleri, Osmanlı kuvvetlerine daha fazla diremeyeceklerini anladılar ve aman dileyip kalenin Osmanlılara teslim edilmesine karar verdiler. Bağdat hâkimi Bektaş Han, haber göndererek savaşmayı bırakıp kaleyi Osmanlılara teslim edeceklerini bildirdi. Kara

⁹⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, C. II, (Haz. Ziya Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 1099.

⁹¹ Du Loir Seyahatnamesi, s. 171; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s. 203; Nâima, Tarih-i Nâima, s. 889.

⁹² Nâima, Tarih-i Nâima, C. III, s. 889.

⁹³ Gökçek, “Feth-i Bağdat”, s. 274.

Mustafa Paşa Bektaş Han'ı karşılayarak onu kendi çadırına götürdü. Bektaş Han, Kara Mustafa Paşa'dan, padişahın kendisini bağışlaması için aracı olmasını istedi. Sadrazam ona hayatının bağışlanacağı teminatını vererek doğruca sultanın otağına götürdü⁹⁴. Bektaş Han sultanın çadırında IV. Murat ile görüştü⁹⁵. Padişahın azameti karşısında korkuya kapılan Bektaş Han'ı Kara Mustafa Paşa teskin etti ve kendisine hilat ve mücevherli bir sorguç hediye edildi. Padişah, Sadrazama Bektaş Han'ı alıkoymasını ve kalenin de teslim alınmasını emretti. Kaleyi savunan müdafiler bir süre daha direndikten sonra Osmanlı askerleri kaleye girerek kalenin kontrolünü ele geçirmeye başladı. Kaledeki diğer kumandanlardan Mir Fettah ve önde gelen öteki kumandanlar esir edildi. Kara Mustafa Paşa onları hemen hapsedti. Sadrazam Revan seferinde Emiranoğlu'na davranıldığı gibi Bektaş Han'a da aynı şekilde muamele etti ve onun ailesiyle birlikte İstanbul'a götürülmesini emretti⁹⁶. Bu sırada Safevîlerin kalenin baruthanesini ateşe vermesiyle yaşanan patlamada birçok Osmanlı askeri şehit olmuştu⁹⁷. Bu olay üzerine hiddetlenen IV. Murat, sorumluların tümünün katledilmesi emrini verdi ve binden fazla Safevî askeri öldürüldü.

Bağdat Kalesi kırk gün süren bir kuşatma sonucu 26 Aralık 1638'de (H. 19 Şaban 1048) fethedildi. Bağdat'ın fetih haberinin İstanbul'a ulaşmasıyla İstanbul'da şiddetli kış ayları yaşanmasına rağmen günlerce süren zafer şenlikleri ve kutlamalar tertip edildi⁹⁸. Bağdat'ın fethinden sonra IV. Murat için övgü dolu methiyeler yazıldı⁹⁹.

İstanbul'a dönüş yolunda olan IV. Murat, Musul'a vardığında burada bekletilen İran elçisi Maksut Han'ı huzuruna kabul etti. İran Şahına yazılmış mektup kendisine verilerek Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yanına gönderildi. IV. Murat mektubunda barışın ancak Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki sınırlara dönülmesi

⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 805; Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 420.

⁹⁵ Abdurrahman Hibri Efendi'nin eserinde Bektaş Han'ın Sünnî mezhebini kabul ettiğine dair bilgi mevcuttur. Bu bilgi için bk. Abdurrahman Hibri Efendi, *Târih-i Feth-i Bağdad*, (Haz. Ahmet Üstüner), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 56.

⁹⁶ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 891; Gökçek, "Feth-i Bağdat", s. 275.

⁹⁷ BOA, TSMA, 758/23.

⁹⁸ Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, s. 18.

⁹⁹ Bu methiyelerden biri için bk. BOA, TSMA, 260/5, s. 1.

şartıyla mümkün olabileceğini, aksi takdirde savaşa devam edeceğini sert bir şekilde şaha bildirdi¹⁰⁰.

1.2.5. Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İran Üzerine Seferi

IV. Murat Bağdat'ın fethinin tamamlanmasının ardından İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı ise İran ile sulh imzalanması için Bağdat'ta bırakmıştı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Safevileri barış imzalamaya zorlamak için İran içlerine yürümek amacıyla hazırlıklara başladı. Kapıkulu bölüklerine ulufelerini dağıttı. Kuşatma sırasında harap olan Bağdat Kalesi'ni tamir ve tahkim ettirerek sağlam hale getirdi ve etrafındaki hendekleri de derinleştirdi. Zarar gören evleri ve dükkânları tamir ettirdi. Basra bölgesinden hububat ve ticari hayatın gelişmesi için bezirgânlar getirterek şehri tekrar canlandırmaya çalıştı. Dükkânların süslenmesini emretti ve camileri ibadete açtı¹⁰¹. Bu sırada bir dizi atamalar gerçekleştirdi. Maraş ve Niğde mutasarrıflığına Nogay Paşaoğlu Arslan Paşa'yı Karaman eyaletine de Hasan Paşa'yı tayin etti. Sadrazam Bağdat'ta ordunun erzak ve zahire ihtiyacını çevre vilayetlerden temin ettirdi. Bağdat'ta yaklaşık on iki bin Osmanlı askerini bıraktıktan sonra 13 Mart 1639'da (H. 8 Zilkade 1048) ordusuyla İran üzerine sefere çıktı. Yaklaşık yirmi günlük yürüyüşten sonra Çubukköprü mevkiine ulaşan ordu, burada Diyale Nehri üzerinde kurulan köprülerle nehri geçerek yoluna devam etti¹⁰².

Osmanlı ordusunun İran topraklarında ilerlemesinden endişeye kapılan İran Şahı, Osmanlılara sulh teklif etmek üzere Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya elçi gönderdi. Sadrazamın İran elçisiyle görüşükten sonra sulh teklifi savaş divanında görüşülerek müzakere edildi. Ancak İran elçisinin sulh teklifi kabul edilmeyerek sefere devam edilmesi yönünde karar verildi. Kara Mustafa Paşa'nın İran topraklarındaki ilerleyişi devam etmekteyken Safeviler Osmanlılara ikinci kez elçi gönderdiler. İran elçisi Kars Kalesi'nin Safevilere terk edilmesini veya yıkılmasını teklif etmişti. Bu teklifi reddeden Sadrazam, Safevilerden Bağdat sınırının derhal

¹⁰⁰Vecihi, *Tarih*, s. 42; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 192..

¹⁰¹ Özcan, *Şarkın Sultanı*, s. 154.

¹⁰² Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s.904; Yıldırım, *Zafernâme*, s. 62.

boşaltılmasını ve Dertenek Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını; aksi takdirde ordusunun İran üzerine yürümeye devam edeceğini bildirdi¹⁰³. Ayrıca Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, elçiye sulhun ancak Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki sınırların kabul edilmesi şartıyla yapılabileceğini bildirdi¹⁰⁴. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, İran içlerine yaptığı bu harekâtı ile Safevileri hem iyice sindirmek hem de onları Osmanlı Devleti'nin kazanımlarını garanti altına alacak bir anlaşma yapmaya zorlamayı amaçlıyordu. Osmanlı ordusunun kararlılığını gören Safeviler, anlaşma imzalamak üzere Muhammet Kulu Han başkanlığındaki kalabalık bir elçilik heyetiyle Osmanlı ordugâhına geldi. Elçilik heyetini gösterişli bir merasim eşliğinde çadırında karşılayan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, onlara çeşitli hediyeler ihsan ettikten sonra barış görüşmelerine başlandı¹⁰⁵.

1.2.6. Kasr-ı Şirin Anlaşması

İki devlet arasında imzalanacak barış anlaşması için görüşmeleri Safeviler adına Muhammet Kulu Han, Osmanlı Devleti adına ise Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa yürüttü. Görüşmeler Kerkük'ün güneydoğusunda Kasr-ı Şirin yakınındaki Zuhab'da gerçekleştirildi. İki devlet arasındaki sınırların uzunluğu 2185 km. olsa da bu sınırın ancak Ağrı Dağı ile Şattülarap arasındaki 1296 kilometrelik kısmında anlaşmazlık yaşanmaktaydı¹⁰⁶.

14 Mayıs 1639'da (H. 11 Muharrem 1049) başlayan müzakereler üç gün boyunca devam etti ve 17 Mayıs 1639'da (H.14 Muharrem 1049) iki devlet arasında Kasr-ı Şirin Anlaşması imzalandı. Anlaşma Zuhab mevkiinde yapıldığı için Zuhab Anlaşması olarak da anılmaktadır. Anlaşmada belirlenen şartlar Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1555 yılında imzalan Amasya Anlaşması esas alınarak belirlendi. Bu anlaşmaya göre; Bağdat eyaletinden Cessan, Bedre, Mendelcin, Derteng, Derne, Hanikin ve Caf Aşiretinin bazı kabileleri ile Zincir Kalesi'nin batısında kalan yerler ve Şehrizar yakınındaki Zalim Ali Kalesi ve civarı Osmanlı

¹⁰³ Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı – İran Siyasi Anlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s.193.

¹⁰⁴ Gökçek, "Feth-i Bağdat", s. 276.

¹⁰⁵ Kâtip Çelebi *Fezleke*, s. 822.

¹⁰⁶ Rhoads Murphy, "Kasr-ı Şirin Anlaşması", *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 575; Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, s. 120.

Devleti'ne bırakılıyordu. Bunun yanında Kars, Şehrizar, Ahıska, Van, Bağdat ve Basra sınırlarındaki yerlere Safeviler tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmayacaktı. Zincir Kalesi, Van sınırındaki Kotor, Makü ve Kars yakınlarında bulunan kalelerin her iki devlet tarafından yıkılmasına karar verildi. Anlaşmanın orijinal metninde bu hükümler “...ve Şehrizar’da çıkan gediği sınır olup Kızılca kale ve tevabi canib-i eşref-i padişahiden ve Mihriban ve tevabi taraf-ı şaha tasarruf oluna. Van serhaddinden Katur Kalesi ve Maku ve Kars canibinden Magadrid kaleleri iki taraftan yıktırıla, ve hudud-ı mezkure-i müteberreden maada Ahıska ve Van ve Şehrizar ve Bağdat ve Basra’nın hudutlarına dahil olan kal’a, ve buka ve nivahi ve arazi ve sahara ve berara ve tilâl ve cibale mademki şah tarafından taarruz olunmayıp ikaz-ı fitneye sebep olacak bir halet-i muvahhişe sadır olmaya...” şeklinde ifade edilmektedir¹⁰⁷. 1635’de fethedildikten kısa bir süre sonra tekrar Safevîler tarafından ele geçirilen Revan ise Safevîlere bırakıldı¹⁰⁸. Bunun yanında Safevî ülkesinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ile Hz. Muhammed’in eşi Hz. Aişe ve diğer ashaba sövmek ve lanet etmek de yasaklandı¹⁰⁹. Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri İran ile yapılan anlaşmalarda bu hükümler sürekli gündeme gelmiştir. Bunun nedeni İslam dünyasının lideri konumunda bulunan Osmanlı Devleti’nin Şîî azınlık ile Sünni âleminin birbiriyle kaynaştırmak ve İslam dünyasının en büyük temsilcisi olarak kuşatıcı ve bütünleştirici rolü oynama gayreti idi¹¹⁰.

Anlaşma hükümlerinden de anlaşıldığına göre Osmanlılar ile Safevîlerin üzerinde yoğunlaştıkları esas yer Irak-ı Arap sınır hattıydı. Osmanlılar Safevîlerden Irak üzerindeki hâkimiyetinin tanınmasını sağlamışlar; buna karşılık Azerbaycan hattındaki Revan ve çevresini Safevîlere terk etmişlerdir. Ayrıca 1612 yılındaki anlaşmada Safevîlerin ödemekle yükümlü tutulduğu yıllık iki yüz deve yükü ipek vergisinden hiç söz edilmemiş, dolayısıyla bu vergiden vazgeçilmiştir¹¹¹. Anlaşma, imzalandıktan üç gün sonra İran Şahı tarafından onaylandı. Ardından anlaşmanın

¹⁰⁷ BOA, İE. HR. 1/18.

¹⁰⁸ Abdurrahman Hibrî Efendi, *Tarih-i Feth-i Bağdat*, s. 59; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 822-823.

¹⁰⁹ BOA, İE. HR. 1/18.

¹¹⁰ Ziya Nur Aksun, *Son Osmanlı Padişahları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 227.

¹¹¹ Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, s. 199.

onaylı metni Muhammet Kulu Han tarafından İstanbul'a getirildi. Sultan IV. Murat anlaşmayı 29 Eylül 1639'da (H.1 Cemazeyilahir 1049) Avrupalı elçilerin hazır bulunduğu büyük bir divan toplantısı sırasında onayladı¹¹².

Kasr-ı Şirin Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin doğu cephesinde 1623'den beri devam eden Osmanlı-İran mücadelesi sona ermiş oldu. Bağdat'ın Safevîlerin elinden kurtarılması, Osmanlılar için gerek Kanuni zamanında fethedilmiş olmasıyla eski bir Osmanlı beldesi olması açısından siyasi gerekse Sünni mezhebinin en büyük imamı İmam-ı Azam'ın türbesinin burada bulunması açısından da kutsal bir değeri vardı. Söz konusu anlaşma Osmanlı-İran sınırını kesin olarak belirleyen bir anlaşma oldu. Anlaşmanın Osmanlı Devleti açısından önemli kazanımlarından birisi de Safevîler tarafından Anadolu'da Türkmenler arasında Şiilik düşüncesini yaymak için yürütülen propaganda faaliyetlerinin engellenmesi oldu. Öte yandan anlaşmanın imzalanması, Osmanlı Devleti açısından XVI. yüzyılın başlarında Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran Savaşı ile İran'a karşı açılan doğu cephesinin kapandığı anlamına da geliyordu. Osmanlı Devleti ile İran arasında bundan sonra gündeme gelen diplomatik meseleler Kasr-ı Şirin Anlaşması temelinde çözüme kavuşturuldu¹¹³.

Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın gerek Bağdat kuşatması sırasında gerekse kuşatmadan sonra İran üzerine yürüyerek Safevîleri barışa zorlayıp taraflar arasında barış anlaşmasının imzalanması sırasında önemli rol oynadı. Nitekim barış görüşmelerinin Osmanlı Devleti adına Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından yürütülmesi ve anlaşmanın imzalanması, sadrazamın diplomatik bir başarısıdır. İran üzerine yaptığı sefer sırasındaki kararlılığı ve iradesi ile taviz vermeyen tutumu karşısında Safevîler Osmanlı Devleti ile barış yapmaya mecbur kaldı.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Safevîler ile yapılan anlaşmada sergilediği başarı İstanbul'daki muhaliflerini kışkıırdı. Silâhtar Mustafa Paşa, Sadrazamın bu başarısını küçümseyerek az bulmuş ve IV. Murat'ı tahrik ederek ondan Kara Mustafa Paşa'nın öldürölmesini talep etmişti. Ancak sadaret kaymakamlığına yeni tayin

¹¹² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 121.

¹¹³ Murphey, "Kasr-ı Şirin Anlaşması", s. 575.

edilen Tabanıyassı Mehmet Paşa'nın araya girerek sadrazamı savunması IV. Murat'ı bu düşünceden vazgeçirdi. Ancak Kara Mustafa Paşa'yı ölümden kurtaran Tabanıyassı Mehmet Paşa, kendisini Silâhtar Mustafa Paşa'nın komplosundan kurtaramayarak hakkında ileri sürülen çeşitli bahaneler sonucu katledildi. Silâhtar Mustafa Paşa'nın düzenlediği bu komplolara isteyerek veya istemeyerek Şeyhülislam Yahya Efendi ile padişahın musahiplerinden Deli Hüseyin Paşa da dâhil olmuşlardır¹¹⁴.

1.2.7. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü

Osmanlılar ile Safevîler arasında barış anlaşmasının imzalanmasından sonra İran üzerine sefer düzenlemeye gerek kalmadığından İstanbul'a dönüş hazırlıklarına başlandı. Diyale Nehri civarına gelindiğinde Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Bağdat'ın idaresine tayin edilen Derviş Mehmet Paşa'yı buradan Bağdat'a uğurladı. 19 Haziran 1639'da (H. 27 Safer 1049) Musul'dan hareket eden Sadrazam üç menzil ötede Bağdat'ın fetih haberini Eflak ve Boğdan prensliklerine gönderilen veziriazam müteferrika başısı orduya döndü. Müteferrika başının gittiği bu eyaletlerde zulümler yaptığının öğrenilmesine üzerine hemen idam edildi¹¹⁵. Temmuz ayının ortalarında Diyarbakır'a ulaşan Kara Mustafa Paşa, burada askerin bir kısmını terhis etti (15 Rebbiülevvel 1049/16 Temmuz 1639). Ardından Safevîlerin barış anlaşmasına uyup uymayacaklarını anlamak için bir süre Diyarbakır'da beklemeye karar verdi¹¹⁶. Sadrazamın Diyarbakır'da beklemesinden endişeye kapılan İran Şahı, anlaşmaya riayet edildiğini göstermek maksadıyla daha önce Revan'da esir edilen iki yüz kadar Osmanlı askerini serbest bıraktı ve onları bir elçiyle beraber Sadrazamın yanına gönderdi¹¹⁷. Kara Mustafa Paşa İran elçisiyle buluşup kendisiyle görüştüğünü ve bu görüşmenin Padişahın bilgisi dâhilinde yapıldığını bildiren bir mektubu silâhtara gönderdi¹¹⁸. Bu arada Sadrazam, dönüş yolunda geçtiği menzillerdeki reayanın davalarını da görüp çözüme kavuşturuyor ve halka zulmedilmesini önlemeye

¹¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 206; Özcan, *Şarkın Sultanı*, s. 160.

¹¹⁵ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 262.

¹¹⁶ Küpeli, *Osmanlı – Safevî Münasebetleri*, s. 200.

¹¹⁷ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 263.

¹¹⁸ BOA, TSMA, 730/52.

çalışıyordu¹¹⁹. Yolda Padişahın hasta olduğunu öğrenen Kara Mustafa Paşa, Padişahın hasta olmasından büyük üzüntü duyduğunu ve en kısa sürede Padişahın hastalığı ile ilgili olumlu haberler beklediğini bildiren mektubunu İstanbul'a gönderdi. IV. Murat'a gönderdiği mektup şu şekildedir:

Benim izzetli saadetli sultanım hak Teâlâ hazretleri bu kullarının canını alıp ruhumuzu kabız eyleye ki bir dahi saadetli azametli kerametli padişah zillullah efendimiz hazretlerinden böyle haber işitmek nasip olmaya bu halden bu kullarını hayret ve dehşet etmiştir malum-i saadetleri ola

Sultanım;

İzzetli saadetli âli himmetli hazretlerinin hak pay-ı şeriflerine yüz sürüp arz-ı bendegi budur ki benim izzetli saadetli sultanım hak Teâlâ hazretleri bu kullarının canını alıp ruhumuzu kabız eyleye ki bir dahi saadetli azametli kerametli padişah zillullah efendimiz hazretlerinin bu kullarına irsal buyurdukları hatt-ı hümayun-i saadet-makrunlarından mizaç-ı hümayunlarına küdürat arız olmakla iki defa fâsâd eyledim deyü işaret-i aliyyeleri sadır olup ol hatt-ı şerif bu kullarına gelelden beri ne gözümüz görür ve ne kulağımız işitir ve ne aklımız beynimizdedir ve ne elimiz ve azamız tutar dünya gözümüze dar ve bu hal canımıza kar etti. Saadetli ve merhametli gazi padişahımız efendimizden böyle haber ve cevabı işitince bu kullarında ne kuvvet ve mesalih görmekte ne kudret kalır vallahi'l azim bu kullarını dehşet ve hayret almıştır nutka ve kelama iktidar kalmamıştır benim izzetli saadetli sultanım hak Teâlâ hazretlerinin ulûhiyeti hakkı için ve saadetli azametli kerametli gazi padişah zillullah efendimiz hazretlerinin haberi sıhhat-eserlerini bir saat evvel bu kullarına yazıp bizi bu üzen elem ve ızdıraplardan halas buyursun mahzun yüzümüzü mesrur kırık hatırımızı sarılmış hale getirirseniz saadetli mürüvvetli sultanım hazretlerinden mektub-i şerifleri bu kullarına gelene kadar gözümüz her gün yollarda olup bir vecihle rahatta olmak ihtimali yoktur her halükarda bir saat evvel bu kullarına işaret ve beşaretle mektub-i şerifleri rica ve temenna olunur bu hal gayrı hale benzemez bu kullarını müddet-i ömründe

¹¹⁹Topçular Kâtibi, Abdülkâdir Efendi Tarihi, s. 1127.

*böyle hayran ve sergerdan olmadım Allah ve resulü hakkı için bu kullarına merhamet buyurup bu büyük tasadan kurtarsın baki emir ve ferman saadetli mürüvvetli, sultanım hazretlerininindir bende Mustafa*¹²⁰

Ekim ayı sonlarında İstanbul'a gelmek için kesin emir alan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, yola devam ederek Tokat civarına geldi. Burada Sivas ve Tokat arasında yer alan harap olmuş Mehmet Paşa Hanı'nın onarılmasını emretti. Buradan yoluna devam eden sadrazam Bolu sahrasına geldiğinde acele etmesini bildiren bir emir daha aldı. Göynük'e vardığında burada İran elçisi Muhammet Kulu Han ile buluşan Sadrazam, elçiye ziyafet verdikten sonra onu İran'a uğurlayarak yoluna devam etti. Ramazan ayının on birinci günü Üsküdar'a varan Kara Mustafa Paşa, burada ulema ve devlet erkânı tarafından karşılandı. Şeyhülislam Yahya Efendi ile vezirler, Sadrazama Alay Köşkü'ne kadar eşlik ettiler. Ardından Padişahın huzuruna çıkan Sadrazam sancak-ı şerifi padişaha teslim etti. Burada Padişah tarafından iltifatlarla karşılandı, daha sonra kendi sarayına gitti. Burada kendisini tebrik etmek için gelmiş olan memurlara hilatler giydirdi, çeşitli iltifatlar göstererek ruhsat verdi¹²¹.

Bağdat'ın fethinin ardından IV. Murat hedefini Avrupa üzerine sefer olarak belirledi ve bunun için harekete geçti. Venedik üzerine çıkmaya planladığı sefer için tersanede yeni gemiler inşa ettirmesi, yeni toplar hazırlatması ve Selanik tarafına asker göndermesi Avrupa'da endişeye yol açtı¹²². Ayrıca Akdeniz'deki Malta Adası ve korsanlar üzerine bir sefer düzenlemek için hazırlıklar yaptığı ve bunun için adanın haritasını çıkarmak için bir adam gönderdiği de bilinmekteydi¹²³. Ancak IV. Murat'ın hastalığının giderek ağırlaşması ona bu planlarını uygulamaya fırsat vermedi. IV. Murat 8 Şubat 1640 (H.15 Şevval 1049) tarihinde vefat etti. Öldüğü anlaşıldıktan sonra Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa içeriye çağırılarak padişahın öldüğü kendisine bildirildi. Sultanın cenazesi bütün devlet ricalinin hazır

¹²⁰ BOA, TSMA, 301/15.

¹²¹ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 930; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 263.

¹²² Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 937.

¹²³ Özcan, *Şarkın Sultanı*, s. 173; Ziya Yılmaz, "Murat IV", *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s. 182.

bulunduğu büyük bir merasim eşliğinde saraydan alınıp At Meydanı'ndaki I. Ahmet Türbesi'ne defnedildi¹²⁴

¹²⁴Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Vefayât-ı Selatin ve Meşahir-i Rical*, (haz. Fahri Ç. Derin), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 5; Nâima, *Tarih-i Nâima*, s. 941; Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 454.

İKİNCİ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA’NIN SADARETİ DÖNEMİNDE MEYDANA GELEN İÇ VE DIŞ GELİŞMELER

2.1. İÇ GELİŞMELER

2.1.1. Sultan İbrahim’in Tahta Çıkışı

I. Ahmet’in oğlu olan Şehzade İbrahim henüz yirmi beş yaşındaydı ve IV. Murat’ın hayatta kalan tek erkek kardeşi idi. Dolayısıyla da Osmanlı hanedanının tek varisiydi. XVII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti’nde şehzadeler, eyaletlerde ve sancaklarda idareci olarak görevlendirilirdi. Bu sayede devlet idaresi için gerekli olan bilgi ve tecrübeye sahip şekilde yetiştirilirdi. Bu yüzyılın başında veraset sistemindeki değişikliklerle sancaklara idareci olarak gönderilme uygulamasına son verildi. Sultan İbrahim, söz konusu yeni veraset anlayışının sonucu olarak saltanatına kadar şehzadelik dönemini Osmanlı sarayında hapis hayatı içinde geçirmek zorunda kaldı¹²⁵.

Sultan Murat’ın vefatından sonra onun yerine kardeşi İbrahim tahta çıkarılmak istendi. Kardeşinin öldüğünü ve saltanat sırasının kendisine geldiğini haber vermek için Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından gönderilen kapı ağası “*Şehzadem mübarek başınız sağ olsun birâder-i sa’d-ahteriniz Sultan Murad dâr-ı bekâya gitti, saltanat sizindir buyurun*” diyerek onu tahta çıkmaya davet etti¹²⁶. İbrahim’in uzun süredir saraydaki odasında dışarı çıkmasına çok fazla izin verilmeden ve sürekli olarak her an öldürülme korkusu içinde tek başına hapis hayatı yaşamaya mahkûm edilmesi onun ruh sağlığını bozmuştu. Bundan dolayı kendisini tahta davet eden kapı ağasına inanmadı, bunun kendisini öldürmek için yapılmış bir plan olduğunu düşünerek tahta çıkmaya reddetti. Ardından annesi Kösem Valide Sultan araya girerek “*Arslanım başın sağ olsun gel çık*” demesi üzerine yine ikna

¹²⁵ Mustafa Çağatay Uluçay, “Sultan İbrahim Deli miydi? Hasta mıydı?”, Sancaktan Saraya Seçme Yazılar, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 127-167.

¹²⁶ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 941.

olmadı. Bunun üzerine annesi ve kapı ağası, her şeyi kendi gözleriyle görmesi için İbrahim'i kolundan tutarak onu Sultan Murat'ın cenazesinin olduğu odaya getirdiler. Kardeşinin örtülü yüzünü iki defa açtırıp kontrol ettikten sonra onun öldüğüne inandı ve tahta geçmeyi kabul etti. Ardından Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve maiyetiyle beraber odasına geçilerek İbrahim'in başına tahta çıkışının nişanesi olan imame geçirilerek tahta oturtuldu¹²⁷.

Divan-ı Hümayûn'da başta sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa olmak üzere bütün devlet erkânının katılımıyla 9 Şubat 1640 günü (H. 16 Şevval 1049) resmî biat merasimi yapıldı. Sultan İbrahim'in yeni padişah olarak tahta çıkmasından sonra kardeşi IV. Murat için sarayda cenaze merasimi düzenlendi¹²⁸. İstanbul'da ve Anadolu'da münadiler tarafından yeni padişahın Sultan İbrahim olduğu halka duyuruldu ve adına hutbe okundu. Sultan İbrahim gelenek olduğu üzere tahta cülus ettikten sonra kılıç kuşanma merasimi için Eyüp Sultan Türbesi'ne gitti. Burada yapılan cülus merasiminde Şeyhülislam'ın elinden padişah kılıç kuşandı. Ardından kurbanlar kesilerek dualar edildi. Fakirlere, hizmetçilere ve görevlilere çeşitli sadakalar dağıtıldı, hediyeler ihsan edildi. Cülus merasiminden sonra Sadrazam Kara Mustafa Paşa ve diğer devlet ricalinin eşliğinde Sultan İbrahim kendisini görmek için toplanan kalabalıklar içinden ilerleyerek atalarının türbelerini ziyaret etti. Ayasofya Camii'ne giderek burada dualar ettikten sonra saraya geri döndü¹²⁹.

Sultan İbrahim'in tahta çıktıktan sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı görevinde bıraktı. Kendisinin şehzadelik yıllarında öldürülme korkusuyla yaşadığı hapis hayatı onun ruh sağlığını olumsuz etkiledi. Ağabeyi II. Osman'ın tahttan indirilerek öldürülmesi, kardeşi Kasım'ın boğdurulmasıyla sıranın kendisine geleceğini düşünerek hep ölümü beklemesi onun ruh sağlığını iyiden iyiye bozmuş

¹²⁷ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. III, s. 942.

¹²⁸ Bekir Gökpınar, "Osmanlı Kronikleri Işığında Sultan İbrahim ve Dönemi", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Dergisi*, S.10, Erzurum 2020, s. 3.

¹²⁹ Topçular Kâtibi, *Abdülkâdir Efendi Tarihi*, s. 1135.

idi¹³⁰. Bundan dolayı Sultan İbrahim'in ruh sağlığının normal olmadığı konusunda kaynaklar mutabıktır¹³¹.

2.1.2. Şehzade Mehmet'in Doğumu

Sultan İbrahim'in Osmanlı hanedanının son erkek üyesi olduğu için kendisinden sonra Osmanlı tahtına çıkacak bir varis bulunmamaktaydı. Bu da Osmanlı Hanedanının sona ermesi anlamına gelmekleiydi. Ancak 1642 (H.1052) yılında Sultan İbrahim'in Hatice Turhan Sultan'dan bir erkek çocuğu dünyaya geldi. Şehzade Mehmet'in dünyaya gelmesi halkta büyük bir sevinç meydana getirdi. İstanbul'da üç gün boyunca devam eden şenlikler düzenlendi, denizde havai fişeklerle şehzadenin doğumu kutlandı. Mehmet'in doğumundan üç buçuk ay sonra Şehzade Süleyman, ondan birer ay arayla Şehzade Ahmet ve Şehzade Murat dünyaya geldi¹³². Şehzade Mehmet'in doğumuyla Osmanlı Hanedanının sona erme tehlikesi atlatılmış oldu. Aynı yıl içinde devlet kademelerinde çeşitli atamalar ve aziller yapıldı. Yeniçeri ağası Tekeli Mustafa görevden alınarak Erzurum eyaletine gönderildi. Onun yerine Bektaş Ağa Yeniçeri Ağası yapıldı. Kaptan-ı Deryalık görevini yürüten Siyavuş Paşa görevinden azledildi ancak yerine bir yıl boyunca hiç kimse tayin edilmedi. Ondan boşalan Kaptan-ı Deryalık görevini bir müddet bizzat Sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa yürüttü. Görevi boyunca inşa ettirdiği yeni gemilerle donanmayı güçlendirdi¹³³.

2.1.3. Emirgünoğlu'nun Katli

Emirgünoğlu, IV. Murat'ın Revan Seferi sırasında kaleyi Osmanlılara teslim eden kale kumandanlarından idi. Seferden sonra IV. Murat onu affederek Osmanlı hizmetine aldı ve Yusuf adını alarak vezirlik payesi verdi. Ardından IV. Murat'ın musahibi oldu. İstinye'deki Feridun Bey Bahçesi kendisine tahsis edildi. Emirgünoğlu bu bahçeyi İran tarzında çiniler, nakışlar ve oymalarla süsleyip donattı ve daha sonra bu bahçe *Emirgân Bahçesi* olarak meşhur oldu. Buraya zaman zaman

¹³⁰ Feridun Emecen, "İbrahim", *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 274.

¹³¹ Uluçay, *Sultan İbrahim*, s. 130.

¹³² Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 10.

¹³³ Vecihi, *Tarih*, s. 48; Özcan, "Kemankuş Mustafa Paşa", s. 249.

padişah da gelerek eğlencelere katılırdı. Bahçe dışında Emürgünoğlu'na Kâğıthane'de bir çiftlik ve İstanbul'da olduğu süre içinde Ahırkapı'da bir saray verildi.¹³⁴ Kendisine yapılan bütün ihsanlara rağmen Emirgünoğlu'nun yaşadığı âdâba aykırı hayat tarzı tepkilere neden olmaktaydı. Hatta Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, padişaha yazdığı bir arzında Emürgünoğlu Yusuf Paşa'ya gümrükten 288 akçe verilmekte olduğu ve kendisinin yaşadığı aykırı hayat tarzından dolayı uyarıldığını bildirmekteydi.

Arz bende-i bir miktar budur ki azametlû ve şevketlû padişahım bu kullarına varid olan hatt-ı şariflerine Emirgünoğlu'na gümrükten iki yüz seksen sekiz bin akçe verilmiş bu ana değin bildirmediñ deyü ferman buyrulmuş bu akçe merhum padişah zamanında tayin olunup verildiği mukarrerdir merhum Emirgünoğlu'nun bazı ahval-i mukaddema saadetlû padişahımın rikab-ı şeriflerine arz olunup söyleşilmişti ferman-ı şerifleriyle şimdiki halde birkaç gün bu minval üzere gitsün bade emr-i hümayunları gir verin ol babda emri-i ferman padişahımındır¹³⁵

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın bu arzından Emirgünoğlu'ndan rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Zira yaşadığı aykırı hayat tarzı ve gümrükten aldığı bir nevi haksız kazanç niteliğindeki geliri Kara Mustafa Paşa'nın hoşuna gitmemiştir. Bunun üzerine padişaha durumu bildiren arzı yazma gereği duymuş olması muhtemeldir.

Bu gelişmelerin ardından İran'dan İstanbul'a elçilik heyeti gelmiş ve Emürgünoğlu İran'dan gelen Acem elçilik heyetiyle beraber İran'a dönmek istediğini bizzat Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya bildirdi. Kara Mustafa Paşa bunu Padişaha arz edeceğini bildirerek konuyu Sultan İbrahim'e açtı. Elçilik heyetiyle beraber İran'a dönmek istemesi Padişah tarafından bir ihanet telakki edildi ve Emürgünoğlu, verilen emir üzerine idam edildi. Padişah, Emirgünoğlu'nun boğazdaki bahçe ve köşkle beraber Kâğıthane'deki köşkünü de Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya verdi¹³⁶.

¹³⁴ Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2002, s. 236.

¹³⁵ BOA, TSMA, 794-11.

¹³⁶ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. IV, s. 951.

2.1.4. Galata Yangını

30/31 Ağustos 1640 (H. 12 Cemaziyelevvel 1050) tarihinde İstanbul'un Galata semtinde bir yangın meydana geldi. Yangın başladıktan kısa bir süre sonra kıyıda bekleyen gemilerden birinin barut deposuna sıçradı. Ardından patlama meydana geldi ve bu patlamada Kara Mustafa Paşa alevlere yakalandı ve yüzünün bir bölümü yandı¹³⁷. Galata'daki yangında yüzünün yanmasıyla yaralanan Sadrazam, üç ay boyunca devlet işleriyle ilgilenemedi ve divan toplantılarına katılamadı¹³⁸. Ancak yine de Sultan İbrahim, Sadrazamın devlet işlerinden uzun süre uzak kalmasına rağmen onu Sadrazamlık makamında bıraktı ve iyileştikten sonra yeniden görevine devam etti.

2.2. DIŞ GELİŞMELER

2.2.1. Zitvatorok Anlaşması'nın Yenilenmesi

Zitvatorok Anlaşması 1606 yılında I. Ahmet'in saltanatı döneminde Avusturya ile imzalanmış idi. Bu yıllarda Osmanlı Devleti Avusturya ile yaptığı başarısız savaşlar sonucunda söz konusu anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Zitvatorok Anlaşması ile Osmanlı Devleti, 1533 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında imzalanan İstanbul Anlaşması'nda Avusturya'ya karşı elde ettiği siyasi kazanımlarından vazgeçiyordu. İstanbul Anlaşması'nın protokolde Osmanlı sadrazamının Avusturya hükümdarına denk sayılacağına ilişkin maddesi, Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı siyasi üstünlüğünü kabul ettirdiği anlamına geliyordu. Ancak 1606 Zitvatorok Anlaşması Osmanlı Devleti'nin elde ettiği bu siyasi üstünlüğe son vermiş oldu.

Habsburglarla yapılan söz konusu anlaşmanın yenilenmesi, dönemin önemli dış politika hadiselerinden birisidir. 1641 yılının Nisan ayında Habsburg elçisi Macar Andreas İszeny İstanbul'a geldi. Elçinin Habsburgların Macar topraklarına sık sık

¹³⁷ Arslan Doğan, *İstanbul'da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s. 29.

¹³⁸ Özcan, "Mustafa Paşa", s. 249.

Osmanlılar tarafından saldırılar düzenlendiği yönünde şikâyetini iletmesi üzerine Osmanlılar da aynı şekilde benzer saldırıların Habsburglar tarafından yapıldığını dile getirdi. Yapılan müzakereler sonucunda ağır silahların kullanılmadığı müddetçe her iki taraf açısından da barışın bozulmuş sayılmayacağı üzerine anlaşmaya varıldı. 1642 yılında Zitvatorok Anlaşması'nı yenilemek amacıyla Szön'de yapılan ikinci müzakerelerde Zitvatorok Anlaşması'nın süresi yirmi yıl uzatıldı ve daha önce üzerinde anlaşma sağlanan konular tekrar ele alınarak karşılıklı şekilde onaylandı¹³⁹.

2.2.2. Azak Kalesi Seferi

Sultan İbrahim'in saltanatının ilk yıllarında Azak Kalesi Kazaklar tarafından işgal edildi. Azak Kalesi'ni işgal etmekle kalmayan Kazaklar, Karadeniz kıyılarındaki ve civardaki köy ve kasabalara baskınlar düzenleyerek ahalinin mallarını yağmaladılar. Kadın-erkek ve çocukları esir alarak tekrar Azak Kalesi'ne geri döndüler. Kazakların bu istilacı girişimlerine karşı Osmanlı Devleti Azak Kalesi üzerine hem karadan hem denizden sefer düzenlemeye karar verdi¹⁴⁰. Karadan düzenlenecek sefer için Özi Beylerbeyi Vezir Hüseyin Paşa, denizden düzenlenecek sefer için ise Kaptan-ı Derya Siyavuş Paşa görevlendirildi¹⁴¹. Kırım Hanı da askeri ile beraber sefere destek olması için görevlendirildi.

12 Mayıs 1641 (H. 1 Safer 1051) tarihinde Osmanlı donanması Kefe'ye gitmek için İstanbul'dan ayrıldı. Kırım sahrasında Vezir Hüseyin Paşa kuvvetleri ile Kırım Hanının kuvvetleri bir araya geldiler ve 10 Haziran 1641'de (H. 1 Rebbiülevvel 1051) Azak Kalesi'ni kuşatmaya başladılar¹⁴². Kuşatma yaklaşık üç boyunca devam etti ve kuşatma boyunca şiddetli çarpışmalar yaşandı. Osmanlı askerleri mayın döşemede çok usta olan Kazak askerlerinin şiddetli direnişi ile karşılaştılar. Bu sırada Moskova Knezliği'nin bir sefer düzenleyebileceği ihtimali belirmesi üzerine Yeniçeri askerleri kuşatmaya son vermeyi talep ettiler¹⁴³. Diğer yandan Osmanlı askerleri arasında baş gösteren bulaşıcı hastalık, havaların soğuması ve kıtlık

¹³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 195; Gökpınar, "Sultan İbrahim ve Dönemi", s. 6.

¹⁴⁰ Gökpınar, "Sultan İbrahim ve Dönemi", s. 6.

¹⁴¹ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. IV, s. 952.

¹⁴² Topçular Kâtibi, *Abdülkadir Efendi Tarihi*, s. 1152.

¹⁴³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 27.

nedeniyle kuşatmaya son verilerek geri çekilmeye kararı alındı. Dönüş yolunda Osmanlı kadırgalarının bir kısmı Don yakınlarında karaya oturarak Kazakların eline geçti. İstanbul'a döndükten sonra Siyavuş Paşa azledildi onun yerine Uzun Piyale tayin edildi¹⁴⁴.

Ertesi yıl Azak üzerine yeni bir sefer daha düzenlenmesine karar verildi. Bu defa Osmanlı askerlerinin başına Sultanzâde Mehmet Paşa Özi muhafızlığı ile beraber serdar tayin edildi. Osmanlı donanması Karadeniz'e açılarak Azak Kalesi'ni kuşatmak üzere yola çıktı. Osmanlı ordusu ile Kırım birlikleri tekrar bir araya gelerek Azak üzerine hareket etti. Azak Kalesi'ni savunan Kazakların kalabalık Osmanlı ordusuna karşı koyamayacağını anlaması üzerine kaleyi terk edip kaçtılar. Osmanlı askerleri kaleyi savaştan ele geçirmişlerdi. Ancak kale, terk edilmeden önce Kazaklar tarafından ateşe verilmek suretiyle tahrip edildi. Kale, Osmanlı askerleri tarafından yeniden tamir edildi. Sonrasında Sultanzâde Mehmet Paşa Özi'ye geri dönmek üzere hareket etti. Osmanlı donanması ise 2 Ekim 1642'de (H. 8 Receb 1052) İstanbul'a döndü¹⁴⁵. Diğer yandan Bucak Tatarlarının saldırılarının engellenmesi amacıyla Lehistan elçilerine de bir ahitnâme verildi¹⁴⁶.

2.2.3. Safevî ve Avrupa İlişkileri

1642 (H. 1052) yılında Venedik'in İstanbul'daki balyosu saraya gelerek Sultan İbrahim'i ziyaret etti. Ziyaretinde Sultan İbrahim'e içinde atlasların ve çukaların bulunduğu çeşitli hediyeler takdim etti¹⁴⁷. Yine aynı yıl içinde İran Şahı öldü ve yerine on üç yaşındaki şehzadesi Abbas İran Şahı oldu. Yeni Şah Osmanlı ile olan barışı yenilemek amacıyla İstanbul'a Maksut Han adındaki elçisini gönderdi. Gösterişli bir merasimle karşılanan elçiye çeşitli hılatlar ihsan edilerek Divan-ı Hümayun'da ikramlar verildi ve adına ziyafet tertip edildi. Safevîlerle barışın yenilenmesinin yanı sıra Sadrazam Kara Mustafa Paşa Bağdat'taki durumu yakından takip etmekteydi. Biri Bağdat kadısına diğeri de Bağdat Yeniçeri Ağası'na ait iki haber Sadrazam'a ulaştı. Gelen haberlerde hem Bağdat kadısının hem de Bağdat

¹⁴⁴ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 19.

¹⁴⁵ Gökpınar, "Sultan İbrahim ve Dönemi", s. 6.

¹⁴⁶ Emecen, *Osmanlı Sultanları II*, s. 333.

¹⁴⁷ BOA, TSMA 813-24.

Yeniçeri Ağası'nın Bağdat'ta her şeyin düzen içinde olduğunu, asayişin berkemal olduğunu ve ahalinin huzur içinde bulunduğunu belirtmekteydi¹⁴⁸.

Macaristan, Erdel ve Avusturya gibi Avrupa'dan gelen elçiler de bu dönemde İstanbul'u ziyaret etti. Erdel ve Avusturya elçileri Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından Padişah'ın huzuruna çıkarıldı. Kendilerine çeşitli hilatler ve hediyeler sunuldu¹⁴⁹.

2.3. SİYASİ RAKİPLERLE MÜCADELESİ

2.3.1. Silahtar Mustafa Paşa

Silahtar Mustafa Paşa, IV. Murat'a zamanında Silahtarlık ve Kaptan-ı Deryalık görevinde bulunmuş ve aynı zamanda IV. Murat'ın gözde musahibi¹⁵⁰ idi. Devşirme oğlanları arasından saraya seçilen Musahip Mustafa, zekâsı ve bilgeliği sayesinde sivrilerle IV. Murat'ın himayesine girdi ve kısa sürede Sultanın en güvendiği kişi olarak Sultanın musahibi oldu. IV. Murat, onu ilk önce Silahtar ardından Kaptan-ı Derya olarak görevlendirdi. Silahtar Mustafa Paşa Sultan ile olan yakınlığını kullanarak devlet işlerinde söz sahibi olmuş idi. Meşhur Fransız seyyah Clausier Du Loir, IV. Murat ile Musahip Mustafa arasındaki dostluğun çok güçlü olduğunu ve IV. Murat'ın Mustafa'ya çok güvendiğini ve onu sevdiğinden hareketle, özellikle Musahip Mustafa'nın, Padişah'ın ruh haline göre hareket ederek ona adeta hükmettiğini ve bu şekilde Padişah'a istediği her şeyi yaptırabildiğini bildirmektedir¹⁵¹. Öyle ki sadrazamlar dahi Padişah'a sundukları arzlarının bir nüshasını da Silahtar Mustafa Paşa'ya sunmak zorunda idiler. Ancak Kemankeş Kara Mustafa Paşa, henüz Sadaret Kaymakamlığı döneminde arzlarını Silahtar Paşa'ya

¹⁴⁸ BOA, TSMA. e, 473 – 25; BOA, TSMA. e, 473-22.

¹⁴⁹ Vecihi, *Tarih*, s. 48; Topçular Kâtibi, *Abdülkadir Efendi Tarihi*, s. 1168.

¹⁵⁰ Musahip, Osmanlı saray görevlileri içinde bilgisi ve kişiliği ile öne çıkan, vezir ve beylerbeyilerden sonra padişahlara danışmanlık yapan onlara şarkı söyleyip şiir okuyarak padişahın hoşça vakit geçirmesini sağlayan görevliye denir. Aynı zamanda devlet işlerinde kimi zaman fikirlerine de başvurulmuştur. Mehmet İpşirli, "Musâhib", *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 230.

¹⁵¹ *Du Loir Seyahatnamesi*, s. 91

sunmayarak onun iktidar ortaklığına olan tepkisini de göstermiş oldu¹⁵². Hatta kendisinden hesap soran Padişaha, eğer Silahtar Mustafa Paşa gibi kimseler devlet işlerine karışacaksa kendisinin devlet idaresinde görev almayacağını belirterek hem dirayetini hem de Silahtar Mustafa'ya olan muhalefetini göstermiş oldu¹⁵³.

IV. Murat'ın ölümünden sonra en önemli güçten yoksun kalan Silahtar Mustafa Paşa, saraydaki gücünü bir müddet daha korumayı başardı. Sultan İbrahim'in saltanatının ilk yıllarından itibaren devletin dizginleri tamamen Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın elinde idi. Esasında Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile Silahtar Mustafa Paşa arasındaki siyasi çekişme IV. Murat'ın kızı Kaya Sultan meselesi ile başladı. IV. Murat ölmeden önce küçük yaştaki kızı Kaya Sultan'ı musahibi Mustafa Paşa ile evlendirip onu damadı yapmak istemişti¹⁵⁴. Ancak Kara Mustafa Paşa bu evliliğin gerçekleşmesi durumunda Silahtar Mustafa Paşa'nın devlet işlerine karışmaya devam edeceğini Sultan İbrahim'e telkin ederek Padişahı ikna etti. Böylece Kara Mustafa Paşa kendisinin de aleyhine olabilecek bu evliliği engellemeyi başardı.

Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Sultan İbrahim'in saltanatının ilk yıllarında Silahtar Mustafa Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için önce Budin ardından Tımışvar Valiliğine tayin etti. Böylelikle Kemankeş Kara Mustafa Paşa önemli bir siyasi rakibinden kurtulmuş oldu. Ancak daha sonra Silahtar Paşa'nın yıllık 80.000 gurus tutarındaki Kıbrıs vergilerini üç dört yıl boyunca kendine sakladığının anlaşılması üzerine Kemankeş Kara Mustafa Paşa bu meselenin soruşturulmasını emretti. Ayrıca Kaya Sultan meselesi de Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya Silahtar Paşa'yı ortadan kaldırması için aradığı fırsatı vermiş oldu. Sadrazam, eğer Kaya Sultan'ın Silâhtar Paşa ile evlenmesi durumunda Silâhtar Paşa'nın devlet işlerine karışmaya devam edeceğini, rüşvet yemeye ve fitneye sebep olacağını ileri sürerek Sultan İbrahim'den Silahtar Paşa'nın idam edilmesine dair

¹⁵² Volkan Çeribaş, "Sultan İbrahim Döneminde Sadaretin İki Farklı Yüzü: Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve Hezârpâre Ahmed Paşa", *OTAM Dergisi*, S. 51, Ankara 2022, s. 104.

¹⁵³ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. IV, s. 957.

¹⁵⁴ M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 54.

²⁰⁸ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 22.

ferman aldı. İdam emrini yerine getirmek üzere Edirne Bostancıbaşı Sinan Ağa görevlendirilerek Tımışvar'a gönderildi. Silâhtar Mustafa Paşa Tımışvar Kalesi'nde boğularak idam edildi. 50.000 gurus tutarındaki serveti de müsadere edilerek hazineye alındı¹⁵⁵. Böylece Kemankeş Kara Mustafa Paşa saray içindeki önemli bir rakibini ortadan kaldırmış oldu. Diğer yandan Silâhtar Paşa'dan himaye gören, Aydın ve Teke yöresinde giriştiği isyan ve yaptığı zulümler yüzünden Kınaoğlu adlı bir zorbayı da ortadan kaldırdı. Bir kiliseyi Divan-ı Hümayûn'un izni olmadan yıktıran Bursa Kadısını da azletti. Bu olayı protesto etmek maksadıyla diğer üç kiliseyi tahrip eden yöre halkından suça karışanlar için tahkikat başlattı ve yıkılan kiliselerin yeniden inşası için ferman çıkarttı¹⁵⁶. Naima, Silâhtar Mustafa Paşa'nın Tabanıyassı Mehmet Paşa gibi birçok kimseyi haksız yere öldürttüğünü, kendisinin idam edilmesinin intikam-ı ilahinin bir tecellisi olduğunu yazar¹⁵⁷.

2.3.2. Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa

Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa, Sultan I. Ahmet devrinin sadrazamlarından olan, 1612'de İran ile yapılan ve kendi adıyla anılan sulh anlaşmasını imzalayan Nasuh Paşa'nın oğludur. Nasuhpaşazâde sorunu vezirlerin tuğra çekme yetkisinin kaldırıldığını bildiren emirlere kabul etmemesiyle başladı. IV. Murat zamanında sınır boylarında görev yapan vezirlere tuğra çekme yetkisi verilmiş idi. Ancak Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, mansıpların para ile alınıp satıldığı ve vezirlik görevinin liyakatsiz kimselerin eline geçtiği için bu yetkinin iptal edilmesi gerektiğini Padişaha arz etti. Padişahın uygun görmesiyle vezirlerin tuğra çekme yetkisini iptal eden hükümler sınır boylarındaki vezirlere gönderildi. Ancak Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa, tuğrakeşliğin kendisine IV. Murat tarafından verildiğini, Arnavut diyarından gelen Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın bu yetkiyi kendisinden alamayacağını iddia ederek tepki gösterdi. Ayrıca Nasuhpaşazâde Kemankeş Mustafa Paşa'yı "çorbacı" diyerek küçümsemekteydi. Nasuhpaşazâde'nin Abaza Mehmet Paşa gibi isyan ederek devlete türlü zorluklar çıkaracağından çekinen

¹⁵⁶ Tayyip Gökbilgin, "İbrahim", *İA*, C. V/2, MEB Yayınları, İstanbul 1988, s. 881.

¹⁵⁷ ...na hak yere Tabanı Büyük Mehmed Paşa ve birkaç kimesnenin katline sebep oldukları ki mahallerinde mezkurdur. Çün tabiat-i vücud mükafat üzre mebnidir fela-cerm su -i amel mücazâtına giriftar olup intikam-ı ilahi zuhûr eyledi. Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. IV, s. 958.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Nasuhpaşazâde'yi Halep Beylerbeyliğinden azlederek Sivas Beylerbeyliğine tayin etti¹⁵⁸. Ancak mansıplar para ile alınıp satıldığı için mansıp borcunun henüz bitmediğini ileri süren Nasuhpaşazâde, Sivas'a gitmeyi reddetti ve Halep'te kaldı. Daha sonra etrafına topladığı sarıca sekban bölükleriyle beraber Sivas'a gitmeye karar verdi. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Sivas Beylerbeyi olan Kör Hazinedar İbrahim Paşa'ya Nasuhpaşazâde'nin Sivas'a ulaşır ulaşmaz onu ortadan kaldırması yönünde gizlice haber gönderdi. Ancak Nasuhpaşazâde'nin birlikleriyle çatışmaya giren Kör Hazinedar İbrahim Paşa, vuruşma sırasında öldürüldü ve ordusu da dağıtıldı. Kemankeş Mustafa Paşa, Nasuhpaşazâde meselesinin daha fazla büyümeden bir an önce halletmek istiyordu ancak bu isteği gerçekleşmedi¹⁵⁹. Bu olaydan sonra Sadrazamın kendisine karşı düşmanlığından emin olan Nasuhpaşazâde Padişahın huzurunda Sadrazamla yüzleşmek gayesiyle İstanbul'a gitmek üzere Sivas'tan hareket etti¹⁶⁰. Nasuhpaşazâde'nin askerleriyle birlikte İstanbul'a geldiğini duyan halk korkuya kapıldı. Halk arasında panik o kadar yayıldı ki bazı esnaflar dükkân kapatmış idi. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, insanları paniğe sevk ederek halkı galeyana getirenleri cezalandırarak halk arasında sükûneti sağladı¹⁶¹.

Kara Mustafa Paşa İzmit'e ulaşmış olan Nasuhpaşazâde'yi durdurmak için Anadolu Beylerbeyi olan Osman Paşa'yı onun üzerine gönderdi. Kara Mustafa Paşa, Nasuhpaşazâde'nin yakalanması için onu takibe devam edeceğini bildiren ve Osman Paşa tarafından gönderilen haberi padişaha arz etti.

Arz bende-i bi miktar budur ki azametlü ve şevketlü padişahım İznikmid'den adem gelip dün ikindi vakti Osman Paşa vesair beyleri kulları İznikmid'e dahi olup şak-i mezburun gittiği yoldan ardınca onlar dahi gitmişlerdir deyu haber verdi. Yeniçeri kulları yaya olmağla uzak yürütmek mümkün olmayıp İznikmid'de kalmışlar haber vermeden bu ahval vaki olmuş bu canibden ise onlara atlı ve yaya Üsküdar'a gelesiz deyu haber gitmişti

¹⁵⁸ Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. IV, s. 963.

¹⁵⁹ Özgül, *Ravzatü'l Ebrar*, s. 355.

¹⁶⁰ Çeribaş, "Sadaretin İki Farklı Yüzü", s. 107.

¹⁶¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 838.

*mukaddema gitmişler imiş bu yana dönüş olmadı canip ol vakitte teveccüh-ü şerifleri olup hazreti hak hayırlar takdir etmiş olsun. Emr-i ferman padişahımındır*¹⁶²

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa olayı devleti oldukça uğraştırmıştır. Zira Hüseyin Paşa isyanın hedefinde Kara Mustafa Paşa vardı. Esas amacı İstanbul'a ulaşarak Kara Mustafa Paşa ile hesabını gördükten sonra sadaret makamını elde etmektir. Nitekim onun İstanbul'daki en büyük hasmı Kara Mustafa Paşa'ydı. Kara Mustafa Paşa'nın padişaha sunduğu bir arzında Nasuhpaşazâde'nin, isyanı bastırması için üzerine gönderilen Osman Paşa kuvvetlerini atlatarak kaçmayı başardığını belirtmektedir.

Arz bende-i bir miktar budur ki

*Azametlü ve şevketlü padişahım hâlâ bu kullarına varid olan hatt-ı saadet makrubelerinin mezmu ve menfî mağlum bende ki olmuştur. Adaletli padişahım şaki mezbur Kocaeli üzerinden giderim deyu yoldan sapıp bir menzilde konup Osman Paşa vesair beyler beyleri kulları varıp etrafını muhasara edüp gittiğini haber gönderdiler önüne düşüp siz azametlü padişahımıza götürelim mabeynde halk-ı talik olmasın dediklerinde size yarın cevap ederim der sipah oldukça kağıda yazıp haber gönderdik olunca dönüşüm? şimdiden sonra ben İstanbul'a varmam, başım burada gider deyu cevap eder mukaddema yeniçeri kethüdası şakî-i mezbur için niçin gitmiştir deyu haber gönderilmeleriyle yeniçeri ve bostancı ile Üsküdar Kalesi'ne dönülmüştü. Demin yeniçeri kethüdası kulları salt kayık ile geldi. Yeniçeri ve bostancılar ancak Tuzla'ya gelmişlerdir demekle eline emr-i şerif ve mektup verilmeyup yeniçeri ve bostancı kulları geri döndürülmeyip sabaha ve kuşluğa dek inşallah mahalline varıp yetişirler ve beylerbeyleri kulları hâlâ anda muhasara etmişlerdir kapıcılar kethüdası kulları beri canibe gele deyu ismarlanmıştır ferman padişahımındır*¹⁶³

Nasuhpaşazâde olayı sırasında yazılan bir hükümde de Nasuhpaşazâde'nin katli için ferman verildiğini ve aynı zamanda kendisinin sahte fermanla hak iddia

¹⁶² BOA, TSMA,794-18.

¹⁶³ BOA, TSMA,794-19.

etmesine karşı dikkatli olunması istenmekteydi¹⁶⁴. Öte yandan Kemankeş Kara Mustafa'ya muhalif olan bir kısım devlet erkânı, Nasuhpaşazâde'ye, İstanbul'a ulaştığında sadaret mührünün kendisine verileceğine dair gizli haberler göndermekteydi. Aynı şekilde kendisi de bazı devlet görevlilerine gönderdiği mektuplarda eğer sadrazam olmak için kendisine yardımda bulunurlarsa onları mükâfatlandıracağını belirtir.¹⁶⁵ Ancak onun bu arzusu gerçekleşmedi. Çünkü bu kez Kara Mustafa Paşa Nasuhpaşazâde'nin üzerine daha güçlü bir orduyla gitmeye karar verdi. Sinan Paşa köşkünde yapılan müzakereler sonucunda Kemankeş Mustafa Paşa, Sultan İbrahim'i Nasuhpaşazâde'nin bir isyancı olduğunu, eğer hakkından gelinmezse başkalarının da onun gibi isyan edebileceğini ileri sürerek Nasuhpaşazâde'nin öldürülmesi gerektiğine ikna etti. Yapılan hazırlıkların ardından harekete geçildi; Üsküdar'a asker ve toplar geçirildi. Ordunun başına da Gürcü Mehmet Paşa Serasker tayin edildi. Padişah İbrahim de Üsküdar Bahçesi'ne geldi. Üzerine gelen orduyla baş edemeyeceğini anlayan Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa çareyi kaçmakta buldu. Bir kısım kaynaklar Nasuhpaşazâde'nin ordu yola çıkmadan önce hücum etseydi üzerine gönderilen orduyu kolayca ortadan kaldırdılabileceğini yazmaktadır¹⁶⁶.

Nasuhpaşazâde, üzerine gönderilen kuvvetlerle baş edemeyerek Rumeli taraflarına kaçtığıнын tespit edilmesi üzerine derhal yakalanması için takibat başlatıldı. Rusçuk'da olduğu tespit edildi ve burada ele geçirildi¹⁶⁷. Edirne Bostancıbaşı tarafından ele geçirilen Nasuhpaşazâde'nin idam edilmesi emredildi. Emir hemen yerine getirildi ve Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa idam edilerek kesik kafası İstanbul'a gönderildi¹⁶⁸. Evliya Çelebi ise Nasuhpaşazade Hüseyin Paşa'nın

¹⁶⁴ Nasuh oğlu Hüseyin nam şakî Üsküdar'dan firar edüp nefir-i amm ile katline fetva-yı şerif varid olmuştur ihtimaldir ki şakî-i mezbur bana eyalet verilmişdür deyu hile ile sahte emr peyda edüp ol taraflara varmağla vilayet ve memlekete el uzata imdi gerek kendü ve eğer ademlerden her kim ol taraflara varır ise asla ruhsat verilmüyüp ele geleni dahi(?) ve ele gelmeyi başlarını kesip malların bir vecihle talep olunmaz ana göre cümle ahali-i memleket vakıf ve haberdar itmek babında hatt-ı hümayun-ı Sa'adet-ı makrunımla fermân-ı âlişanım sâdır olmuştur. Gök, Mühimme Defteri, s. 136.

¹⁶⁵ Vecihi, Tarih, s. 49.

¹⁶⁶ Kâtip Çelebi, Fezleke, s. 839.

¹⁶⁷ Jorga, Nasuhpaşazâde'nin işkence edilerek öldürüldüğünü ileri sürer. bkz. Osmanlı İmparatorluğu, s. 48.

¹⁶⁸ Vecihi, Tarih, s. 50.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından işkence edilerek öldürüldüğünü kaydetmektedir¹⁶⁹.

Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa'nın isyanı Kara Mustafa Paşa'nın iktidarına karşı ortaya çıkan ilk meydan okuma idi. Ancak Kemankeş Kara Mustafa Paşa Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa'nın idamıyla kendisi ve iktidarı için tehlikeli olmaya başlayan bir rakibini daha padişah üzerindeki nüfuzunu ve hâkimiyetini de kullanarak bertaraf etmiş oldu.

2.3.3. Mahpeyker Kösem Sultan

Kösem Sultan XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en önemli valide sultanlarından biridir. Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Osmanlı sarayında yaşamış, valide sultanlığı boyunca devlet işlerinde birinci derecede söz sahibi olmuş bir kadın sultandır. Kösem Sultan'ın Osmanlı sarayına nasıl ve tam olarak ne zaman getirildiği konusunda kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Ancak oğlu IV. Murat'ı 1612'de (H.1021) dünyaya getirdiği göz önüne alınırsa saraya geliş tarihinin yaklaşık 1609-1610 (H. 108-1019) yılları olması muhtemeldir. Doğum tarihi ile ilgili bir kayıt olmamakla beraber 1651 yılında öldüğünde altmış bir yaşında olduğuna göre 1589 yılında doğmuş olmalıdır¹⁷⁰. Kösem Sultan'ın kimliği ve tam olarak nereli olduğu konusunda da kaynaklar kesin bilgi vermemektedir. Kimi kaynaklara göre Çerkez, kimi kaynaklarda Boşnak olduğu ileri sürülse de ağırlık kazanan görüş onun aslen Rum bir papazın kızı olduğu ve Bosna Valisi tarafından Kiklat adalarındaki Tinos Adası'nda esir olarak ele geçirilip Osmanlı sarayına hediye olarak gönderildiği yönündedir¹⁷¹. Dolgun ve beyaz yüz hatlarına sahip olduğu için “ay yüzlü” manasına gelen *Mahpeyker* lakabı verilmiştir¹⁷².

Kösem Sultan saraya alındıktan sonra güzelliği sayesinde I. Ahmet'in dikkatini çekti. Ardından I. Ahmet'in onunla nikâhlanarak evlendi ve böylece Kösem Sultan Osmanlı iktidarına ilk adımını attı. Kösem Sultan'ın devlet işlerindeki etkisi IV.

¹⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 201.

¹⁷⁰ Mücteba İlgürel, “Kösem Sultan”, *DİA*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 273.

¹⁷¹ Özlem Kumrular, *Kösem Sultan İktidar, Hırs, Entrika*, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 18.

¹⁷² Kumrular, *Kösem Sultan*, s. 14.

Murat'ın saltanatının ilk yıllarına rastlamaktadır. Bu dönemde devletin dizginlerini ele geçiren Kösem Sultan, IV. Murat'ın iktidarı tam olarak ele almasıyla devlet işlerindeki etkisi zayıfladı ve geri planda kaldı. Kösem Sultan'ın devlet yönetimindeki etkisinin arttığı ikinci dönem Sultan İbrahim'in saltanatına denk gelmektedir. IV. Murat'ın ölümünden sonra oğlu İbrahim'in saltanat devresinde Kösem Sultan devlet idaresinde valide sultan sıfatıyla en aktif kişi olarak öne çıktı. Kösem Sultan'ın devlet yönetiminde bu kadar etkili olmasında oğlu Sultan İbrahim'in aklî yetersizliğinin ve tecrübesizliğinin de etkisi vardır¹⁷³. Kösem Sultan ile Kemankuş Kara Mustafa Paşa arasındaki siyasi çekişme de tam olarak bu dönemde başladı. Biri Valide Sultan diğeri Sadrazam olan devlet idaresindeki iki güçlü şahsiyeti karşı karşıya getiren birtakım gelişmeler rol oynadı.

Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın IV. Murat'ın musahibi Silâhtar Mustafa Paşa'yı önce Temeşvar'a tayin ettirmesi, ardından burada boğdurarak idam ettirmesi, Kösem Sultan ile aralarının bozulmasına neden olan başlıca olay oldu. Daha önce de bahsedildiği gibi Kösem Sultan Kaya Sultan'ı Silâhtar Paşa ile evlendirerek Osmanlı devlet idaresinde iktidarını sağlamlaştırmak istiyordu. Ancak Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Silâhtar Paşa'yı idam ettirerek Kösem Sultan'ın bu planını boşa çıkarmış oldu. Kösem Sultan ile Kara Mustafa Paşa'yı siyasi rakip olarak karşı karşıya getiren bir diğer etken sadrazamın Sultan İbrahim üzerindeki nüfuz ve hâkimiyetidir. Kara Mustafa Paşa kararlı ve dirayetli bir sadrazam olarak Sultan İbrahim'in üzerinde kendi kararlarını dikte edebilecek kadar büyük bir nüfuza sahipti. Rudolf Schmid, Kösem Sultan'ın Kara Mustafa Paşa'yı daha önce azlettirmek istemişse de Sadrazamın sahip olduğu güç ve Sultan İbrahim üzerindeki otoritesi sayesinde başarılı olamadığını belirtir. Kara Mustafa Paşa ile şimdilik rekabet edemeyeceğini anlayan Kösem Sultan, bir müddet geri planda kalmaya tercih etti¹⁷⁴. Ancak Kösem Sultan Kara Mustafa Paşa ile rekabetini geri planda sürdürmeye devam etti ve işbirliği yapabileceği yeni müttefikler edinmeye çalıştı. Bunlardan birisi de daha önce Azak Kalesi üzerine yapılan seferde görev alan Özi

¹⁷³ Cavit Baysun, "Kösem Sultan", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB Yayınları, İstanbul 1977, s. 917.

¹⁷⁴ Hüseyin Onur Ercan, *Osmanlı-Habsburg Diplomasisi: Rudolf Schmid'in Nihai Raporunun Türkçe'ye Çevirisi ve Otuz Yıl Savaşlarıyla İlişkisi (129-1643)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 85.

Beylerbeyi Sultanzâde Mehmet Paşa idi. Sefer sırasındaki başarıları sayesinde halkın da sevgisini kazanan Sultanzâde Mehmet Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın yerine sadrazam yapılmak isteniyordu. Ancak Kara Mustafa Paşa bu tehlikeyi önceden sezdi ve Sultanzâde Mehmet Paşa'yı Şam Beylerbeyliğine tayin ettirerek onu merkezden uzaklaştırdı¹⁷⁵. Böylelikle Kemankeş Kara Mustafa Paşa kendisine karşı kurulan bir planı daha boşa çıkararak makamını korumayı başardı.

Kösem Sultan ile Sadrazamı karşı karşıya getiren bir başka hadise Kara Mustafa Paşa'nın Kınalıoğlu adlı bir zorbayı idam ettirmesi oldu. Aydın ve Teke yörelerinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Kınalıoğlu, Kösem Sultan'a ve Silâhtar Mustafa Paşa'ya hediyeler göndermek suretiyle onların himayesini kazandı. Kınalıoğlu için saraya yapılan şikâyetlerin artması üzerine İstanbul'a çağrılan Kınalıoğlu, Sivas'a vali tayin edildi. İstanbul'dan ayrılmadan önce yakalanarak Sadrazamın huzuruna çıkarılan Kınalıoğlu, Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından idam edilmesi emri verildi. Kösem Sultan, Kınalıoğlu'nu idamdan kurtarmak istediye de başarılı olamadı ve Sadrazamın kesin emriyle idam edildi.¹⁷⁶ Böylelikle Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Kösem Sultan'a karşı giriştiği güç mücadelesinden bir kez daha başarıyla çıktı.

Amerikalı tarihçi Leslie P. Pierce, imparatorluğun kaderini uzun yıllar elinde tutan Kösem Sultan'ın Osmanlı sarayında hasekiliğin son temsilcisi olduğunu, ondan sonra hasekiliğin eski statüsünü kaybettiğini ileri sürer¹⁷⁷.

2.3.4. Cinci Hoca Hüseyin Efendi

Cinci Hoca Hüseyin Efendi, Safranbolulu Mehmet Çelebi adındaki ünlü bir şeyhin oğludur. İlk eğitimini babasından alan Cinci Hoca, daha sonra İstanbul'a geldi. Üfürükçülük ve sihirle uğraştığı için daha çok Cinci Hoca adıyla tanındı. Sihir ve üfürükçülükle hastalıkları tedavi ettiğine inanıldığı için şöhreti kısa sürede

¹⁷⁵ Feridun Emecen, "Mehmed Paşa, Sultanzâde", *DİA*, C. Ek II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s. 227; Çeribaş, "Sadaretin İki Farklı Yüzü", s. 109.

¹⁷⁶ Muammer Yılmaz, *Samur Kürklü Hasekiler, Sultan İbrahim Devri Saray Hayatı*, Selis Kitapları, İstanbul 2011, s.40.

¹⁷⁷ Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 142.

yayıldı¹⁷⁸. Bir süre Mehmet Çelebi adındaki bir şeyhe danışment oldu. Mehmet Çelebi'nin İzmir Kadılığına tayin olmasıyla Cinci Hoca Hüseyin Efendi İstanbul'da tek başına kaldı. Burada en iyi bildiği işi efsunculuğa ve üfürükçülüğe devam ederek tedavi için kendisine gelen halka şifa dağıttı. Bundan sonra Cinci Hoca'nın şöhretinin saraya ulaşması uzun sürmedi.

Cinci Hoca'nın Osmanlı sarayına girmesi, ruh sağlığı bozuk olan Sultan İbrahim'in tedavisi için maharetli hekimlerin aranması sırasında gerçekleşti. Şehzadelik dönemini kapalı kapılar ardında yıllarca öldürülme korkusu içinde yaşayan Sultan İbrahim, sık sık ruhsal bunalımlara düşüyor, çektiği sıkıntılara bir türlü çare bulunamıyordu. Çoğu zaman Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya durumunun iyi olmadığından, hastalığının arttığından yakınmakta, Sadrazamdan bildiği ve bulabileceği hekimleri saraya getirmesini istemekteydi¹⁷⁹. Onu tedavi etmeye çalışan hekimlerden ve kullandığı ilaçlardan da hiçbir fayda görmedi. Saray kadınlarından biri Kösem Sultan'a Cinci Hoca'yı önererek, Cinci Hoca'nın Sultan İbrahim'i iyileştirebileceğini tavsiye etmesi üzerine Cinci Hoca Kösem Sultan tarafından saraya davet edildi¹⁸⁰. Cinci Hoca Sultan İbrahim'e okuyup üfledi ve kısa süre sonra iyileşme emareleri gösteren Sultan İbrahim, Cinci Hoca'nın nefesinden şifa bulduğuna inanmaya başladı. Bundan sonra Sultan İbrahim'in gözdesi oldu ve kendisine güç ve zenginliğin kapıları açılmaya başladı. Sultan İbrahim Cinci Hoca'yı gerekli eğitim ve liyakati olmadığı halde, Şeyhülislamın kanuna aykırı olduğu uyarısına rağmen Galata Kadılığına atadı, ardından Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri'nde müderrislik payesi verdi. Son olarak Cinci Hoca'yı Anadolu Kazaskerliği görevine tayin etti¹⁸¹. Daha sonra bu görevinden azledilmişse de sonra tekrar görevine iade edildi¹⁸². Kendisine Mahmut Paşa Camii yanında bir saray inşa ettirdi¹⁸³. Sultan İbrahim'in güvenini kazanarak onun gözdesi olan Cinci Hoca

¹⁷⁸ Nevzat Sağlam, "Osmanlı Devleti'nde Sıradışı Bir Kazasker: Hüseyin Efendi ve Yapılan Temlikler", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul 2021, s. 611; Naima, *Tarih-i Naima*, C. IV, s. 973.

¹⁷⁹ Gökbilgin, "İbrahim", s. 881.

¹⁸⁰ Naima, *Tarih-i Naima*, C. IV, s. 973.

¹⁸¹ Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, s. 14.

¹⁸² BOA, TSMA, 794-29.

¹⁸³ Abdülkadir Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", *DİA*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 541.

Hüseyin Efendi, kısa sürede kendisinin dahi hayal edemediği bir güç ve zenginliğe ulaştı. Aldığı rüşvetlerle büyük miktarda servetin sahibi oldu. Vakıf gelirlerinden maaşı günde 500 akçeye varıyordu¹⁸⁴.

Osmanlı sarayında büyük bir güç ve mevki elde eden Cinci Hoca, devlet işlerine de karışmaya başladı. O kadar ki, devlet kademelerindeki makam ve mevkiler Cinci Hoca tarafından dağıtılmaya başlandı. Makam mevki elde etmek isteyenler Cinci Hoca ile anlaşmak zorunda idiler. Cinci Hoca'nın hak etmediği ve liyakati olmadığı halde devlet idaresinde bu kadar etkili hale gelmesi, hem ulema nezdinde hem de Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından tepkiyle karşılanmaktaydı. Padişah üzerinde büyük bir nüfuz kuran Cinci Hoca, adeta ikinci bir sadrazam gibi davranmaktaydı. Cinci Hoca'nın Padişah üzerindeki bu hâkimiyeti Silâhtar Yusuf Paşa ile Kösem Sultan'ın Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya karşı birlikte hareket etmelerinde etkili oldu. Sadrazamlığının ilk dönemlerinde devlet idaresinde yolsuzluk yapan ve usulsüz uygulamalara başvuran görevlileri devlet kademelerinden temizleyen ve dürüstlüğü ile tanınan Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın rüşvete karşı olan tutumu, devlet içindeki birçok çıkar grubunun yanı sıra başta Cinci Hoca olmak üzere kendisine muhalif olan saray ileri gelenleri ile siyasi rakip olarak karşı karşıya getirdi. Bu noktadan sonra Kara Mustafa Paşa kendisine karşı cephe oluşturan Kösem Sultan, Silâhtar Yusuf Paşa ve Cinci Hoca'dan oluşan üçlü muhalif gruba karşı mücadele etmek zorunda kaldı¹⁸⁵. Nitekim onun idamı da başta Cinci Hoca olmak üzere bu üçlü muhalif grubun Sultan İbrahim üzerindeki tahakkümleri sayesinde Kara Mustafa Paşa'yı Sultanın gözünden düşürmeleriyle gerçekleşti¹⁸⁶.

2.4. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN İDAMI

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, iktidarına tehdit oluşturan Silâhtar Mustafa Paşa ve Nasuhzade Hüseyin Paşa gibi siyasi rakiplerini bertaraf ederek konumunu

¹⁸⁴ İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 251.

¹⁸⁵ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 30.

¹⁸⁶ İsmail Katgı, "Osmanlı Devleti'nde Ulema Yozlaşmasının Tipik Bir Temsilcisi Olarak Safranbolulu Hüseyin Efendi: Nam-ı Diğer Cinci Hoca", *Hikmet Yurdu Dergisi*, C. V, S. 10, 2012, s. 218.

muhafaza etmeyi başarmış idi. Ancak bu sefer karşısında kendisine karşı ittifak halinde olan Kösem Sultan, Cinci Hoca Hüseyin Efendi ve Silâhtar Yusuf Paşa'dan oluşan üçlü bir muhalif grup vardı. Kösem Sultan valide sultan olarak saray iktidarının en güçlü aktörlerinden biri idi. Musahip Mustafa Paşa hadisesi dolayısıyla Kara Mustafa Paşa'ya karşı cephe almış durumdaydı. İlk bakışta aralarında sorun olmadığı ve uyum içinde oldukları görülse de aslında gizliden gizliye birbirlerinin kuyusunu kazmaktaydılar¹⁸⁷. Ancak Mustafa Paşa'nın dirayetli ve cesur tutumu, onu devlet işlerinde geri planda durmak zorunda bıraktı. Cinci Hoca Hüseyin Efendi ise üfürükçülük ve efsunculuk ile tanınmış, şöhreti saraya ulaşarak Padişahı iyileştirdiğine inanılarak zamanla Padişahın en yakınlarından biri haline geldi. Osmanlı sarayında bu kadar kısa süre içinde yükselmesi onun devlet işlerine de müdahil olma imkânı verdi. Silâhtar Yusuf Paşa ise Sultan İbrahim tarafından musahip yapılarak o da Padişahın en yakın adamlarından biri haline geldi¹⁸⁸. Kemankes Kara Mustafa Paşa'ya muhalif olan bu üçlü grup Padişah üzerinde kısa sürede tahakküm kurarak Padişahın kararlarına nüfuz etmeye başladılar. İlk işleri de Kara Mustafa Paşa'yı Sultanın gözenden düşürmek oldu. Zira Sultan İbrahim, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın nüfuzu ve tahakkümü altında idi. Herhangi bir konuda önce Sadrazama danışır ondan sonra karar verirdi¹⁸⁹.

Kara Mustafa Paşa, rakiplerini ortadan kaldırmak adına önce Silâhtar Yusuf Paşa'yı hedef aldı. Onu bertaraf etmek için bir plan tasarladı. Yeniçeri askerlerini ona karşı ayaklandırmaya karar verdi. Bunun için yeniçeri kethüdasıyla anlaşarak ona yüz kese akçe verdi. Ancak uzun zamandır Kara Mustafa Paşa'dan hoşnut olmayan yeniçeri ileri gelenleri durumu ocak ağalarından Muslihiddin Ağa'ya bildirdiler. Muslihiddin Ağa da haberi Yeniçeri ağası Kara Mustafa'ya bildirdi. Plandan haberdar olan Sultan İbrahim, Müslihiddin Ağa'yı huzuruna çağırarak haberin doğru olup olmadığını teyit ettirdi. Sultan İbrahim haberin doğru olduğunu öğrendi¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Pierce, *Harem-i Hümayun*, s.333.

¹⁸⁸ Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmani*, s. 21-22.

¹⁸⁹ Çeribaş, "Sultan İbrahim", s. 113.

¹⁹⁰ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 33.

Ertesi gün divan toplantısı sırasında Kara Mustafa Paşa'nın toplantıdaki bazı kimselere sert davrandığını gören Sultan İbrahim toplantıyı yarıda kesti. Kara Mustafa Paşa, planından Padişahın haberdar olduğunu öğrenince koynunda Kuran-ı Kerim olduğu halde hemen saraya gitti ve olaydan haberi olmadığını ve yalan olduğunu Padişahı inandırmaya çalıştı. Padişah kendisine inanmadı ve Bostancı başına “*Al şunu*” diyerek emir verdi. Ancak Bostancı başı bunun mührün alınması şeklinde yorumladı. Kara Mustafa Paşa, mührü teslim ederek doğruca konağına geldi ve adamlarına silahlanmaları emrini verdi. Kendisini takip eden bostancılar konağını kuşattılar. Nallı Mescit tarafına gelen Kara Mustafa Paşa, kılık değiştirmiş bir halde bir arazide otların içinde saklanıp gece firar etmeye karar verdi. Ancak kendisini arayan bostancılar onu buldu ve yakalandı. Saraya gitmek ve Padişahla görüşmek istediğini söyledi. Ancak isteği kabul edilmedi. Hocapaşa Çarşısı'nda Tırnakçı Sarayı kapısında sebilhane önünde cellât tarafından boynuna kement atıldı ve boğularak idam edildi. (21 Zilkade 1053/31 Ocak 1644)¹⁹¹ Evliya Çelebi ise Kara Mustafa Paşa'nın yakalandıktan sonra vuruşmalar sırasında bostancılardan biri tarafından tüfek kundağı ile başına vurularak öldürüldüğünü yazmaktadır.¹⁹² Daha sonra cenazesi saraya getirildi ve Padişah tarafından görüldükten sonra kendisi hayattayken Çarşıkapı'da yaptırmış olduğu türbesine defnedildi¹⁹³. Yerine Kanuni'nin dördüncü kuşaktan olan torunu Sultanzâde Mehmet Paşa Sadrazamlığa atandı. Bu atamada Cinci Hoca'nın etkisi de çok büyüktü. Bu nedenle Sultanzâde Mehmet Paşa Cinci Hoca'nın adeta kuklası durumuna düştü¹⁹⁴.

Sadrazamın idamından sonra Avlonya beyine, Bergos kadısına ve Bağdat muhafızına hükümler yazıldı. Bu hükümlerde sadrazamın bütün eşyalarının deftere kaydedilmesi, akrabalarında olan eşyalarının tahsil edilmesi istenmekteydi¹⁹⁵. Bergos kadısına yazılan bir başka hükümde, burada ve Alaşehir'de kendisine ait bir çiftliği olduğu anlaşılan Kara Mustafa Paşa'nın çiftliğindeki davarların tahsil edilmesi emredilmekteydi.

¹⁹¹ Naima, *Tarih-i Naima*, C. IV, s.981; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 842.

¹⁹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. I, s. 200.

¹⁹³ Özcan, “Mustafa Paşa”, s. 249.

¹⁹⁴ John Freely, *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, (çev. Ayşegül Çetin), Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 167.

¹⁹⁵ Gök, *89 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 196.

*Bergos kadısına hüküm ki Maktul-ı mezburun Bergos'da olan çifliği kethüdası Hızır Yazıcı'da olan nü kud ve at ve katır ve deve vesayir teftiş olup tahsil olunmak için emr-i şerif yazılmışdır bir sureti Alaşehir çitfliği kethüdası Şahbaz için yazılmışdır*¹⁹⁶.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın siyasi hasımlarını ortadan kaldırmak için tasarlamış olduğu plan kendi sonunu getirdi. Yeniçeri askerlerini Silâhtar Yusuf Paşa aleyhine kışkırtıp Padişah'tan onun ölüm fermanını almayı planlamıştı. Ancak tasarladığı bu plan kendi aleyhine döndü. Zira Sadrazam'ın başta tahrir sayımları olmak üzere vergi sistemi ile ilgili gerçekleştirdiği birçok icraatında takındığı katı ve müsamahasız tutum, geniş kesimlerin tepkisine neden oldu. Nitekim ocak ağalarının onun planını Padişah'a ifşa etmesi, Yeniçeri Ocağı'nın Kara Mustafa Paşa'ya muhalifi olduğunu göstermektedir. Ayrıca devlet idaresinde düzeni yeniden sağlamak için gerçekleştirdiği diğer icraat da devlet içinde bazı odakların çıkarına dokunmuştu. İşte Sadrazamın yanılığı tam bu noktada ortaya çıktı. Askerin ve geniş halk kesimlerinin desteğini kaybettiğini fark edememesi onun en büyük yanılığı oldu. Bundan dolayı tasarladığı plan kendi aleyhine döndü ve içine düştüğü bu yanılığın bedelini hayatıyla ödedi¹⁹⁷.

2.5. ŞAHSİYETİ

Kaynaklarda Kara Mustafa Paşa'nın dürüst, cesur, dirayetli, toksözlü ve ıslahatçı bir kişiliğe sahip olduğu; aynı zamanda inatçı ve sinirli bir karaktere sahip olduğu nakledilir. Bunun yanında doğru sözlü, hırçın ve de işlerinde oldukça titiz olduğu ileri sürülür. Ok atmadaki mahareti dolayısıyla kendisine *Kemankeş* lakabı verilmiş, ten renginin ve sakallarının siyah olmasından ötürü de *Kara* lakabı ile anılmıştır. Fatma adında bir kızı ve de Mevlevi şairi olan Osman adında bir kardeşi de vardır¹⁹⁸.

Dönemin İstanbul'da bulunmuş olan Avusturya elçisi Rudolf Schmid, Kara Mustafa Paşa'nın fiziki özellikleri hakkında bir nebze bilgi vermektedir. Ona göre

¹⁹⁶ Gök, 89 Numaralı Mühimme Defteri, s. 197.

¹⁹⁷ Nâima, Tarih-i Nâima, C. IV, s. 980.

¹⁹⁸ Nâima, Tarih-i Nâima, C. IV, s. 982; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, s. 389.

Kara Mustafa Paşa, uzun boylu, yapılı ve kuvvetli bir kişidir. Yine söz konusu elçinin raporunda, Kara Mustafa Paşa'nın korkusuz, gayretli, çevik ve azametli bir ruha ve de keskin bir zekâyâ sahip olduğu aktarılır. Ona göre paşanın olumsuz özelliklerinin ise sabırsızlığı ve ikna edilemez olduğu, bunun yanında Hristiyanlara karşı sert davrandığıdır¹⁹⁹. Bir başka batılı tarihçi Hammer de Sultan İbrahim'in cülusunda Venedik donanmasının Arnavutluk'taki camilere zarar verdikleri gerekçesiyle Paşanın Venedik devletinden 250.000 duka altın talep ettiğini belirtir²⁰⁰.

Kara Mustafa Paşa'nın en büyük eksikliklerinden birisi hiç kuşkusuz okuma yazma bilmemesidir. Ancak okuma yazma bilmemesi, paşanın devlet kademelerinde yükselmesine engel olmamıştır. Zaman zaman kendisinin de okuma yazma bilmediğinden yakılarak, bulunduğu makama layık olmadığını, hâsıl olan ihtiyaç dolayısıyla kendisinin o makama getirildiğini ve bulunduğu makamın şartlarından birinin okuma yazma bilmeyi gerektirdiğini söylediği rivayet edilmektedir²⁰¹.

İktidar çekişmelerinin ve güç mücadelelerinin arttığı bir dönemde sadrazamlık görevinde bulunan Kara Mustafa Paşa, özellikle Sultan İbrahim zamanında devletin dizginlerini büyük ölçüde elinde tutmayı başardı. Dürüstlüğü ve dirayetli icraatları sayesinde padişahın güvenini kazandı. Bundan dolayı padişah devlet işlerini büyük ölçüde sadrazamına bırakmakta, birçok devlet meselelerinde Sadrazama danışarak hareket etmekte idi. Sadrazamın dürüst, rüşvete ve kirli ittifaklara bulaşmayan aynı zamanda gerçekleştirdiği yapıcı icraatla devlete yeniden düzen kazandırması onun Osmanlı iktidar muhitinde otorite sahibi güçlü bir sadrazam olmasında etkili oldu. Onun sahip olduğu bu otorite Padişah üzerinde de büyük bir nüfuz kazanmasında rol oynadı. Öyle ki, kimi zaman Sadrazam, padişahın bazı kararlarına itiraz dahi edebilmekteydi. Bir gün harem kethüdasına odun verilmesi için ferman veren Padişahın, emrinin yerine getirilmediği anlaşılnca derhal toplantı halinde olan Kara Mustafa Paşa'yı çağırarak, verilmesi için emir verdiği odunun neden verilmediğini Sadrazamdan sorması üzerine Sadrazam, Padişaha böylesi önemsiz ve küçük meseleler için toplantıyı bozduğunu, küçük işler için kendisini meşgul etmemesi

¹⁹⁹ Ercan, *Rudolf Schmid'in Nihai Raporu*, s. 86.

²⁰⁰ Hammer, *Osmanlı Devleti*, C. X, s. 36.

²⁰¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 845.

gerektiğini, daha önemli devlet meseleleri hakkında konuşmak gerektiği cevabını vermiştir. Sultan İbrahim, Dilaver Paşa'nın vezir olarak atanmasına dair ferman çıkarması üzerine Kara Mustafa Paşa, devlet kadrolarında yeterli miktarda vezirin bulunduğunu, yeni bir vezir atanmasına gerek olmadığını ileri sürerek Padişahın kararına itirazda bulunmuştur²⁰². Öte yandan Kara Mustafa Paşa Padişaha sunduğu bir arzında, padişahın geceleri teftiş için dışarı çıkma fikrine itiraz ederek, bu işin IV. Murat zamanında ihtiyaç duyulduğu için yapıldığını, artık kendisinin döneminde böyle bir uygulamaya gerek olmadığını ileri sürerek Padişahın kararına karşı çıkmıştır.

Arz bende-i bir miktar budur ki azâmetli ve şevketlü padişahım Davut Paşa'da bu kullarına esna-i kelimde giceleri gezerim herkes ne haldedir görürüm deyu ferman-ı hümayunları oldukça bu kulları efkara düşüp nesne söylemişdim lakin benim ibadullaha mahs-u rahmet olan saadetlü padişahım bu kelim ki mübarek nişan-ı şeriflerinden sadr olalı ol günden berü yürümekten dağ olup efkara gark olmuşumdur gezmek ve bilmek güzel lakin benim azametlü hüncarım amme-i alemin dahi bu devletin düşmanı çoktur dört canibden kefare düşmüştür. Andan kat-i nazar ak başlı keferelerimiz dahi ve aradaki kara başlı kefereden düşmanlıkları ziyadedir merhum Sultan Murad hazretleri dahi gece gezileri fema ol vakit ihtiyaç olup gayri hal ede Bihamdillah şimdi onun gibi ihtiyaç değildir ol zamandan beri bu kulların elem-i gam olmuştur efendimizin vücud-ü şeriflerini Azrail'den sakınırım. Ümmet-i Muhammed'i dahi siz dahi siz hak hazretlerine emanet eyledim kemal-i keriminden hıfz-ı zatın gice vakitlerinde gezilmesi münasip-i ekladır? Emr-i ferman padişahımdır²⁰³

Belgeden anlaşıldığı üzere sadrazam Kara Mustafa Paşa Sultan İbrahim üzerinde, onu kararından vazgeçirecek kadar güçlü bir nüfuza sahiptir. Kara Mustafa Paşa dirayetli ve kararlı kişiliğini padişahla olan ilişkisinde hep korumuştur. Padişahın kanunsuz ve mantıksız emirleri karşısında itiraz eder, padişahı bu tür emirlerinden vazgeçirmek için uğraşırdı. Bir seferinde padişah sadrazamı huzuruna

²⁰² Nâima, *Tarih-i Nâima*, C. IV, s. 982.

²⁰³ BOA, TSMA,798-52.

çağırması, ancak sadrazam hasta olduğunu ileri sürerek padişahın huzuruna çıkmamıştır. Bunun üzerine Sultan İbrahim sadrazama bir hatt-ı hümayun göndermiştir

*Selamdan sonra mizasında küduret vâki olmuş, varmam deyu bildirmişsin şöyle olur zâhir insanın hali böyledir aferin bize, bu kadar halifeyiz gine elemimiz var gine gezerüz şöyle olur belki soğuk almıştır, geçer bir kürk gönderdim geyüp duada olasin, şöyle bilesin*²⁰⁴.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, hiçbir zaman rüşvet almamakta ve mansıpları parayla satmamaktaydı. Sadece adet olduğu üzere sadrazamlara verilen hediyelerle iktifa ederdi. Öldürüldüğünde evinde 30 bin filori bulundu ve malları müsadere edildi. Evinde yapılan aramalarda bir tahta üzerinde işlenmiş kendisinin ve bazı devlet adamlarının resmi ele geçirildi. Bunun, Sadrazamın sihre ve gizli bilimlere merakı olduğu yönünde yorumlandı²⁰⁵. Bunların yanında Sadrazam'ın kendisi adına hazırlanan H. 1052 (M. 1642) yılına ait masraf defterinde, 1052 yılında yapılan masraflar ve miktarları gösterilmektedir²⁰⁶.

Solakzâde, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın öldürülmeden önce gördüğü bir rüyayı eserinde nakletmektedir. Rüyaya göre Sadrazam, ölmeden bir hafta önce rüyasında biri İstanbul'da biri de Şam'da ortaya çıkan iki ay görür. Şam'daki ay İstanbul'daki ayın yanına gelir ve insan şeklini alır. Bu insan sebilhâne önünde çamura düşer. Kurtulmaya çalışsa da başaramaz. Bundan sonra Kara Mustafa Paşa, gördüğü rüyayı hemen tabir ettirir. Rüya tabircisi, paşanın gördüğü rüyayı Şam valisinin İstanbul'a gelerek sadaret mührünü Kara Mustafa Paşa'nın elinden alacağı şeklinde yorumlar. Ayrıca Cinci Hoca ile iyi geçinmesi gerektiği yönünde de paşaya tavsiyede bulunur. Solakzâde, paşanın bu tavsiyeye uyacak bir adam olmadığını, bunun için rakibine boyun eğmeyeceğini de ekler²⁰⁷.

²⁰⁴ Uluçay, "Sultan İbrahim", s. 148.

²⁰⁵ Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", s. 249.

²⁰⁶ BOA, TSMA.d, 6604.

²⁰⁷ Solakzâde Mehmed, *Solakzâde Tarihi*, s. 560.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Fatma adında bir kızı ve Mevlevi şairi olan Osman adında bir kardeşi, 89 Numaralı Mühimme Defteri'nde ismi Kenan olarak geçen bir de kapıcıbaşı vardır²⁰⁸. İdamından sonra hayattayken yaptırmış olduğu medresenin türbesine defnedildi. Söz konusu türbe günümüzde Çarşıkapı semtinde Beyazıt Cami ile Çorlulu Ali Paşa Cami arasında kalan yerde idi. Ancak Sadrazamın türbesi yol yapım çalışmaları sırasında tahrip edilerek ortadan kaldırılmış ve günümüzde tamamen yok olmuş durumdadır.²⁰⁹

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın gerek sadaretinden önce gerekse sadrazamlığı döneminde ilim kültür faaliyetlerine destek oldu ve bazı âlim ve sanatkarları himaye etti. Bu âlimler çeşitli eserler kaleme aldı ve bunlar dönemin kültürel hayatına önemli katkılarda bulundu. Başta tarih yazıcılığı olmak üzere, risalecilik, siyasetname ve seyahatname gibi eserler meydana getirildi. Kara Mustafa Paşa'nın da medrese, sıbyan mektebi ve dârülkurra gibi müesseseleri inşa ettirmesi onun ilim ve kültür faaliyetlerine verdiği önemin bir göstergesidir.

Bu dönemde yaşamış Osmanlı müelliflerinden birisi olan Vecihi Hasan Efendi'dir. Kırım'ın Bahçesaray vilayetinde doğmuş olan Vecihi İstanbul'a geldikten sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hizmetine girdi. Bundan sonra Kara Mustafa Paşa'nın mühürdarlığı ve ardından divan kâtipliği görevinde bulundu ve ölümüne kadar bu görevini devam ettirdi²¹⁰.

Devrin öne çıkan diğer ilim adamlarından birisi Şeyhülislam Yahya Efendi'dir. Âlim kişiliği, irfanı ve ılımlı karakteriyle padişahların büyük teveccühünü ve hürmetini kazanan Yahya Efendi, Osmanlı sarayında saray entrikaları ve sinsî düşmanlıklar içinde en iyi anlaştığı kişilerden biri Sadrazam Kara Mustafa Paşa idi. Ona her zaman destek olmuş, Sadrazamı Padişahın gazabından korumak için ona tavsiyelerde ve nasihatlerde bulunmuştur. Edebiyatçı ve tarihçi kişiliğiyle bilinen

²⁰⁸ Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", s. 250; Gök, *89 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 83.

²⁰⁹ Burhan Bozgeyik, *Tarihimize Şan Verenler*, Türdav Yayınları, İstanbul 2001, s. 159.

²¹⁰ Ziya Akkaya, "Vecihi ve Eseri", *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, C. XVII, S. 3-4, Ankara 1959, s. 538; Orhan F. Köprülü, "Şeyhülislam Kara-Çelebizâde Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu", *Belleten*, S.41, TTK. Yayınları, Ankara 1947, s. 137.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi de Zafernâme adlı eserini Kara Mustafa Paşa'nın isteğiyle kaleme aldığını belirtmiştir²¹¹.

Kendisi bir Mevlevî şairi ve aynı zamanda Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kardeşi olan Osman Dede'nin, güzel ahlak ve nasihatlerden bahseden on kısımlık *Gülşen-i İrfan* adlı eserini, Şeyhzade Abdurrahman Efendi Mısır tarihin konu alan *Nahlistan-ı Tarab fî Mehasin-i Arzi'l Arap* isimli eserini Kara Mustafa Paşa'ya ithaf etti. Ayrıca Rıdvan Paşazâde Abdullah Çelebi *Tarih-i Mısır* adlı eseriyle beraber anonim bir eser olan *Kitab-ı Mesalihi'l Müslimin* adlı eserin de Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ithaf edildiği bilinmektedir²¹².

²¹¹ Yıldırım, *Zafernâme*, s. XVIII.

²¹² Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", s. 250.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA’NIN ISLAHATLARI

3.1. XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ’NİN EKONOMİK DURUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıla ekonomik ve sosyal alanda yaşadığı bir dizi karışıklık içinde girdi. İmparatorluğun XVI. yüzyılın sonlarından itibaren istikrar ve genişlemenin yerini durgunluğa ve krizlere bırakmasıyla başlayan karışıklık ortamı XVII. yüzyılda da artarak devam etti. Söz konusu istikrarsızlık en fazla malî alanda kendini gösterdi. Bu yüzyılın başlarında devlet Celali İsyanları olarak bilinen bir dizi isyan dalgasıyla uğraşmak zorunda kaldı. İsyanların etkisiyle halkın köyünü ve toprağını terk etmesi köylerin boş kalmasına; buna bağlı olarak da tarımsal üretimin düşmesine yol açtı. Bunun sonucu olarak devletin tarımsal üretimden aldığı vergi miktarının düşmesi, yaşanan malî sorunları daha da ağırlaştırdı.

Diğer yandan Asya ile Avrupa arasındaki transit kara ticaretine alternatif yeni yolların bulunmasıyla dünya ticaretinin Akdeniz Havzasından okyanuslara kayması Osmanlı maliyesini olumsuz etkiledi. Yeni ticaret rotalarının Avrupalılar tarafından keşfedilmesi, Asya-Avrupa ticaretinden büyük kazanç sağlayan Osmanlı Devleti’nin gelirlerinin azalmasına neden oldu. Söz konusu bu keşif süreciyle bağlantılı olarak Osmanlı maliyesine darbe vuran etkenlerden birisi de Amerika kıtasındaki değerleri madenlerin Avrupa üzerinden Osmanlı ülkesine girişi oldu. Amerika kıtasından gelen altın ve gümüş gibi değerli madenlerin bollaşması sonucu fiyatlar düştü. Osmanlı Devleti’ndeki gümüş madenlerinin üretimi azalmaya başladı. 1640’lı yıllara gelindiğinde imparatorluk içindeki en büyük gümüş maden üretim merkezleri kapanma noktasına geldi²¹³. Devletin mali darboğaza sürüklenmesinin nedenlerinden biri, maden üretiminden sağlanan gelirlerden büyük oranda mahrum kalmasıydı.

²¹³ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 131; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 239.

Osmanlı mali durumunu etkileyen diğer bir etken Avrupa’da yaşanan askeri dönüşüm idi. Ateşli silahlar kullanan Avrupa ordularına karşı geleneksel yöntemlerle savaşan Osmanlı ordularının yetersiz kalması üzerine tüfekli yeniçeri sayısının artırılması yoluna gidildi. Mevcudu artan yeniçeriler ile beraber onlara ödenen ulufe miktarının da artması Osmanlı hazinesine daha ağır bir yük getirdi. Yaşanan tüm bu mali zorluklardan dolayı hem hazinenin gelir gider dengesinin daha fazla bozulmasına hem de devletin resmi parası olan akçenin değer kaybetmesine yol açtı.

3.2. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA’NIN MÂLÎ ISLAHATLARI

3.2.1. Sikke Tashihi

Osmanlı Devleti’nde XVII. yüzyılın ortalarında, gerek devlet idaresinde gerekse mali ve ekonomik alanda devleti ayakta tutan kurumlarda aksaklıklar yaşanmaktaydı. Kara Mustafa Paşa, devletin yaşadığı sorunların düzeltilmesi için köklü ıslahatların yapılması gerektiğinin farkındaydı. Bu sıralarda Osmanlı Devleti’nin yaşadığı sıkıntıların başında mali sorunlar gelmekteydi. Devletin resmi parası olan akçenin değeri azalmış ve alım gücü iyiden iyiye düşmüştü. Zira kalpazanlar piyasaya sahte para sürmekte bir taraftan satıcılar da tartı ve ölçülerde hile yaparak halkı kandırmaktaydı. Öte yandan özellikle Yahudi ve Hristiyan tüccarlar paraların kenarlarını kırparak ve kenarlarını kazıyarak paranın gerçek veznini ve değerini düşürmekteydi. Ülke içinde ucuza topladıkları paraları Venedik’e kaçırarak orada damgasını değiştirdikten sonra tekrar ülkeye sokup yüksek kazançlar elde ediyordu²¹⁴. 1640 yılının sonuna kadar guruşun akçe karşısındaki değeri 125 akçeye, altın ise 250 akçeye kadar yükselmişti. Yani 1 guruş 125 akçeye, 1 altın ise 250 akçeye eşit hale gelmişti. Akçenin bu derece değer kaybetmesiyle alım gücünün azalması, asker ve esnaf kesimi arasında ayaklanmalara varan huzursuzluklara sebep olmaktaydı²¹⁵.

Kara Mustafa Paşa çözüm için ilk olarak değerinin düşmesiyle alım gücü iyice azalan Osmanlı’nın resmi parası akçenin değerini ayarlamakla başladı. Zaten Kara

²¹⁴Gök, *89 Numaralı Mühimme Defteri*, s. XIII.

²¹⁵İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 246.

Mustafa Paşa'ya izafe edilen ve kendisi tarafından yazdırıldığı tahmin olunan lâyihasında sadrazam, Osmanlı sikkесinin öneminden bahsetmekte ve Sultan İbrahim'den sikke tashihi yapmak için ferman çıkarmasını rica etmekteydi²¹⁶. 1640 yılında yapılan tashihle 1618'deki tashih işleminde ayarlanan sikke rayiçleri esas alındı. Bu tashih operasyonu sonucunda gurus 80 akçe, altın 120 akçe, Mısır parası da 2 akçe olacak şekilde ayarlandı. Kapıkulu askerlerinin bayram mevacipleri de tashih işleminden sonra cedit akçe üzerinden ödendi²¹⁷.

Yapılan tashih işleminin ardından geleneksel hale gelen diğer bazı mali tedbirler de alındı. Akçe kaçakçılığının engellenmesine yönelik tedbirler alınmasının yanında gümüş ihracatı da yasaklandı. Aynı şekilde simkeşçilik²¹⁸ faaliyetleri ile gümüş madeninden eşya imalatına birtakım sınırlamalar getirildi. Öte yandan imparatorluk sınırları içinde akçenin dışında fethedilen bölgelerin para birimleri olan yabancı paralar da tedavül edilmekteydi. Örneğin İran'a yakın bölgelerde *şâhi*, Kırım'da *Kefeви akçe*, Mısır ve Suriye'de *pâre* bunlardan bazıları idi. Bunların dışında *İspanyol riyali* ve *esedi* veya *aslanlı gurus* denilen Hollanda parası da Osmanlı Devleti sınırları içinde piyasalarda kullanılan yabancı paralar arasındaydı²¹⁹. Sikke tashihinden sonra bazı paraların piyasalarda kullanılmasının yasaklandığına dair Bursa ve Selanik kadılarına hükümler gönderildi. Buna göre yasaklanan paraların tedavülüne izin verilmemesi ve elinde olanların bu paraları yeni akçe ile değiştirmeleri emredilmekteydi²²⁰. Bütün bu alınan tedbirlerin amacı darphanelerin gümüş tedarikinde sorun yaşamalarını önlemek, düşük ayarlı ve kırpık akçeleri piyasadan temizleyerek onun yerine değeri yeniden ayarlanmış cedit akçelerin piyasada tedavül edilmesini sağlamaktı²²¹. Aynı şekilde Sultan İbrahim'in altın, gümüş ve diğer sikkelerin tashih olunan fiyatlar üzerinden piyasada tedavül

²¹⁶Faik Reşit Unat, "Sadrazam Kemankеş Kara Mustafa Paşa Layihası", *Tarih Vesikaları Dergisi*, S. 6, C. I, Ankara 1942, s. 449.

²¹⁷ Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965, s. 21; Nâima, *Tarih-i Nâima*, s. 947; Özcan, "Sikke Tashihleri", s. 258.

²¹⁸ Osmanlı Devleti'nde sırma işiyle uğraşan sanatkârlara verilen isimdir. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, s. 227.

²¹⁹ Mübahat Küçüköğlü, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 30.

²²⁰ BOA, DVNSMHM, 89-28.

²²¹ Sahillioğlu, *Para Tarihi*, s. 21.

edilmesini emreden fermanı Belgrat Kadısına ve Semendire sancağındaki kadılıklara gönderildi²²².

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren masrafların artmasıyla devlet bütçesindeki giderlerin gelirlerden fazla olması bütçe açıklarının oluşmasına neden oldu. Söz konusu bütçe açıkları XVII. yüzyılda artarak devam etti. Hem bütçe açıklarını kapatmak hem nakit para ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan sikke tashihi işleminin olumlu sonuçları kısa zamanda kendini göstermeye başladı. İlk olarak lüzumsuz harcamaların önlenmesiyle devlet hazinesinin gelir ve giderlerinde denge sağlandı. Hatta devletin gelirleri giderlerini aştı ve bütçe fazla vermeye başladı. Örneğin 1608 yılında Osmanlı Devleti'nin bütçedeki toplam gelirleri 503.691.446 akçe, bütçe giderlerin toplamı 599.191.446 akçe olmuş, devlet hazinesi yaklaşık 95 milyon akçe civarında bir açık vermiştir. 1643-1644 yıllarında yani sikke tashihi izleyen yıllarda devletin gelirleri 514.467.015 akçe giderler ise 513.817.970 akçe olmuş ve devlet bütçesi bu dönemde fazla vermiştir²²³. Aşağıdaki tabloda devlet bütçesinin gelir ve giderleri yıllara göre özet halinde gösterilmiştir.

Tablo-1 1567-1653 Yılları Arası Osmanlı Gelir-Gider Tablosu (Özet)

YILLAR	GELİR	GİDER	FARK
1567-1568	348.544.150	221.532.453	+127.011.728
1582-1583	313.744.645	277.578.755	+36.165.890
1592-1593	293.400.000	363.400.000	-70.000.000
1597-1598	300.000.000	900.000.000	-600.000.000
1608-1609	503.691.446	599.191.446	-95.500.500
1643-1644	514.467.015	513.817.970	+649.045
1650-1651	532.900.000	687.200.000	-154.300.000
1652-1653	517.271.470	528.862.971	-11.591.500

Kaynak: Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*

²²² BOA, TSMA, 717-49.

²²³ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 15.

Tüm bu gelişmeler Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde gerçekleştirdiği ıslahat girişimlerinin mali alanda başarılı sonuçlar vermeye başladığını ortaya koymaktadır.

3.2.2. Narh Uygulaması

Narh, genel anlamı itibariyle bir malın veya hizmetin fiyatının devlet tarafından tespit edilmesidir. Narh uygulaması Osmanlılardan önce birçok devlet tarafından uygulandığı gibi özellikle Osmanlı Devleti zamanında piyasanın kontrolü için sıkça başvurulmuş uygulamalardan biri oldu. İslami literatürde narhın caiz olup olmadığı konusunda kesin bir kanaat olmamasına rağmen Osmanlılar ekonomide daha kontrolcü bir anlayışla fiyatların aşırı yükselmesine karşı önlem olarak narh uygulamasını bir piyasa kontrol aracı olarak kullandılar. Kaleme alınan bazı siyasetname ve risale gibi eserlerde narhın gerekli olduğu vurgulanmış ve fiyatlara narh konulmasının sadrazamların önde gelen görevlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Örneğin Lütü Paşa Âsafnâme adlı eserinde “*Ve ahvâl-i narh umûr-ı mühimmedendir, muhkem takayyüd gerektür*” şeklindeki ifadesiyle narhın gerekliliğine vurgu yapmıştır²²⁴. Aynı şekilde Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e sunduğu risalesinde narhı tarif etmekte ve narhın konulması ile ilgili sadrazamına hüküm vermesini tavsiye etmektedir²²⁵.

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nde narh uygulamasına büyük önem verilmiş, narh sisteminin bir gereklilik olduğu üzerinde durulmuştur. Olağan narhlar ve olağanüstü narhlar olmak üzere ikiye ayrılan narh uygulamasına başvurulmasının çeşitli nedenleri vardı²²⁶. Kıtılık, savaş ve kuraklık gibi olağanüstü zamanlarda narh konulduğu gibi her yıl Ramazan ayı öncesi halkın Ramazan ayını huzur içinde geçirmesini temin etmek maksadıyla özellikle gıda fiyatlarına narh konurdu. Yine etin fiyatını ayarlamak için kuzu kesim zamanından kısa süre önce et fiyatlarına narh konurdu. Sebze ve meyvelerin yetiştirme ve hasat zamanına göre de bu

²²⁴ Kütükoğlu, *Âsafnâme*, s. 22.

²²⁵ *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Zuhuri Danışman), MEB Yayınları, İstanbul 1972, s. 137.

²²⁶ Temel Öztürk, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 864.

ürünlerin fiyatına da narh konulmaktaydı²²⁷. Bunların yanında piyasada karaborsa ve stokçuluğu önlemek için de fiyatlara narh konulmaktaydı.

Narh konulmasının en gerekli olduğu zamanlardan birisi para ayarlamalarının yapıldığı sikke tashihinin gerçekleştiği yıllardı. Çünkü sikke tashihinin ardından paranın değerinin yeniden belirlenmesi, doğal olarak piyasaları da etkilemekte ve mal ve hizmetlerin fiyatlarında da dalgalanmalara yol açmaktaydı. Bundan dolayı tüketicinin piyasada oluşabilecek pahalılıktan ve fiyat dalgalanmalarından korunması için ürünlere narh konulması gerekmektedir. 1640 yılında yapılan sikke tashihinden sonra fiyatların yeniden tespit edilmesi zorunluluğu ortaya çıktı. Zira para ayarının değişmesi hem piyasada fiyatların artmasıyla halk arasında hoşnutsuzluğa neden olmakta hem de maaşlarını değeri düşük akçe üzerinden alan ulufeli askerlerin tepkisine yol açıyordu. Dolayısıyla bu duruma çare olarak yapılan sikke tashihinin ardından piyasadaki halkın temel ihtiyaç maddesi olan ürünlerin fiyatının yeniden tespit edilmesi lüzumu ortaya çıktı²²⁸. Buna göre 1640 yılında hazırlanan narh defterinde tekstil sanayisinden ayakkabıya, hazır giyimden inşaat malzemesine ve ücretlere kadar sayısı 225'e varan esnafın sattığı ürünün fiyatları tespit edildi ve bu listeler defterlere kaydedilerek uygulamaya konuldu²²⁹. Ayrıca görevini kötüye kullanan vergi memurları değiştirildi ve aylıkların düzenli şekilde ödenmesi sağlandı. İzlediği reformcu politikalarıyla Kara Mustafa Paşa hem pahalılığı kontrol altına aldı hem de piyasalarda bolluk ve ucuzluk sağlamış oldu²³⁰.

Sadrazamın görevlerinden biri de tespit edilen narh fiyatlarının kontrolü ve denetimi idi. Bunun için sadrazam Kara Mustafa Paşa bazen çarşı ve pazarlarda teftişe çıkar, narh fiyatlarına uyulup uyulmadığını teftiş ederdi. Eğer sadrazam teftişe çıkmazsa padişah tarafından uyarılmaktaydı.

Selamdan sonra fikrime geldi et nukyesi ne kadardır ve etmek nicedir ve cümle zahireye ne terakki ne yüzdendir ben saadetle tahta geçeli sen

²²⁷ Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 9.

²²⁸ Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 34.

²²⁹ Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 59.

²³⁰ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I, E Yayınları, İstanbul 1994, s. 277.

*İstanbul'un narhın gördün mü ne yola kodun yoksa dahi merhum zamanındaki narh mıdır, niçin zamanında kemn ettirmedin şöyle bilesiz ve İstanbul kadısına tenbih edesin, sen bilürsün ve sen de gezüp cümle zahireye yeniden narh veresin pahalıları indiresin, bizim zamanımızda adille dolsun ve mizac-ı şerifimizi sorarsan pek mizac-i şerifim hasta bilesin, güçle yazdım*²³¹

Sultan İbrahim, sadrazama yazdığı bu hatta narhın üzerinde önemle durmakta, gerekli teftiş ve kontrollerin yapılmasını istemektedir. Her ne kadar ruhsal yönden hasta ve zayıf bir padişah olsa da, İstanbul halkının huzurunu korumak adına piyasadaki malların ucuz ve bol olması konusunda titiz olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan tespit edilen narh fiyatlarının teftişi sıkı şekilde yapılmakta, narha aykırı davranan esnaf hakkında sert cezalar tatbik edilmekteydi²³². Böylelikle önce sikke tashihi ile değeri düşen Osmanlı parasının değeri tekrar ayarlandı, ardından uygulamaya konulan narh sistemiyle fiyatların aşırı yükselmesi önlenerek halkın refahının temin edilmesi amaçlandı. Bütün bu girişimler Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın iradesi ve onun yapıcı icraatları sonucu hayata geçirilmiş tedbirlerdir.

3.2.3. Tahrir Uygulaması

Tahrir, Osmanlı Devleti mali teşkilatında vergileri ve vergi mükellefiyetlerin sayısını tespit etmek amacıyla belirli zamanlarda yapılan sayımlardır. Tahrir işlemi 30-40 yıl gibi aralıklarla yapıldığı ileri sürülse de²³³ tahrir işlemlerinin genellikle sancakların durumuna göre devletin ihtiyaç duyduğu zamanlarda belirli aralıklarla yapıldığını söylemek mümkündür. Tahrir uygulaması Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminde sistemli şekilde yürütülmüş iken XVI. yüzyılın sonlarından itibaren birçok cephede yürütülen yorucu savaşlar ve özellikle Celali İsyanları'nın yol açtığı

²³¹ Uluçay, "Sultan İbrahim", s. 153.

²³² Hammer, narh kurallarına uymayan esnafın tokmak cezasına çarptırıldığını, buna göre yere yatırılıp kafasına ağaç parçasıyla vurularak öldürüldüğünü yazar. Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 17.

²³³ Ömer Lütfi Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 3.

kargaşa ortamı yüzünden Anadolu köylüsünün yerini yurdunu terk etmesiyle tımar sistemi aksamaya başladı; dolayısıyla tahrir sistemi de eski düzenini kaybetti²³⁴.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, kendi sadrazamlığı döneminde yaklaşık yarım yüzyıldan beri düzenli olarak yapılamayan ve atıl kalmış olan tahrir uygulamasını yeniden hayata geçirerek vergilerin ve vergi mükelleflerinin durumunu tespit etmek amacıyla tahrir sistemini yeniden uygulamaya koydu. Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen eminler tarafından yapılan tahrirler sonucunda yeni tahrir defterleri hazırlandı. Böylelikle hem bu alanda yaşanan aksaklığa son verilmiş hem de devletin vergi mükelleflerinin tespiti ile vergi toplama faaliyeti düzene kavuşmuştur. Bu tahrirler sonucunda vergi mükellefi olan hane sayısının sağlıklı bir şekilde tespit edildi²³⁵. Bu tahrirler Sultan İbrahim'in tahta çıktığı yıl olan 1640'da başlayarak birkaç yıl boyunca devam etti. Bundan sonra yapılacak tahrirlerde 1640-1642 yılında yapılan tahrirlerin temel alınması, tahriri yapılan köylerdeki halkın yerlerini terk etmemesi, ayrıca tahrire engel olmaya çalışanların cezalandırılması emredildi²³⁶. Tahrir yapılacak bölgelere yazılan hükümlerde tahrir memurlarının herhangi bir usulsüz davranışta bulunmaması, köylülerin tahrir sırasında ve sonrasında yerlerini terk etmemeleri istenmekteydi²³⁷.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın giriştiği ıslahatlar ve gerçekleştirdiği bütün icraatlarda Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e sunduğu risale ve arzların tesiri görülmektedir. Devrin en önemli mütefekkirlerinden birisi olan Koçi Bey, Sultan İbrahim'e takdim ettiği risale ve arzlarında idare, iktisat, askeriye ve maliye gibi konularda devletin yaşadığı problemlerin çözüm yollarına dair yol gösterici tavsiyelerde bulunmaktaydı²³⁸. Kara Mustafa Paşa'nın gerçekleştirdiği icraata bakıldığında Koçi Bey'in risalelerinde işaret ettiği tavsiyelerle birçok açıdan paralellik göstermektedir.

²³⁴ Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 428.

²³⁵ Topçular Kâtibi, *Abdülkadir Efendi Tarihi*, s. 1149.

²³⁶ Gökçınar, "Sultan İbrahim ve Dönemi", s. 8.

²³⁷ Gök, 89 Numaralı *Mühimme Defteri*, s. 67-91.

²³⁸ Mustafa Çağatay "Uluçay, Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Sunduğu Risale ve Arzları", *Sancaktan Saraya*, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 182.

3.3. İDARÎ VE ASKERÎ ISLAHATLARI

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, ekonomik ve mali alanda ortaya koyduğu ıslahatları yanında devlet yönetimi ve askeri alanda da birtakım ıslahatlara girişti. Öteden beri devletin temel kurumlarında ve klasik devlet düzeninde yaşanan aksamaya karşılık Kara Mustafa Paşa, devlet teşkilatını tekrar eski düzenine kavuşturmak için devletin aksayan tüm alanlarına el atarak düzeni sağlamaya çalışmaktaydı.

Sadrazam, saraya mensup devlet görevlilerinin ulûfelerini Divan-ı Hümâyûn'a bağlattı. Bunun yanında Matbah-ı Amire²³⁹ ve Istabl-ı Amire'deki²⁴⁰ işleri de düzene koydu. Diğer yandan devlet kademelerinde yapılan gereksiz harcamaların önüne geçilmesi, bu dönemde neredeyse bir salgın haline gelen rüşvet alıp vermenin ve usulsüz uygulamalarla devlet kaynaklarının talan edilmesini engellemeye çalıştı. Diğer yandan sayıları arttırılarak devlet hazinesi üzerinde gereksiz bir yük haline gelen sipahilerin ve yeniçerilerin sayılarını azaltması ve devletin diğer kademelerindeki mahlûlleri kaldırarak masraflardan tasarruf etmesi ve tezkire usulünün kaldırılmasıyla gelir giderlerin denk hale getirilmesi sağlanmış oldu. Bu sayede yılda altı bin kese tasarruf edildi. Yeni yoklamalar yaptırarak esâmelerin geri alınması, yeni vergilerin konulması ve taşrada görev yapan vezirlerin tuğra çekme yetkisinin geri alınması da sadrazamın gerçekleştirdiği diğer icraatlardır. Ancak bu icraatlar tepki topladı ve bazı kesimler arasında birtakım hoşnutsuzluğa neden oldu²⁴¹.

3.4. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN VAKIFLARI

Vakıf geleneğinin çok güçlü olduğu Osmanlı Devleti'nde toplumsal ve sosyal hayatın düzeni vakıflar sayesinde sağlanmıştır. Vakıf kurucularının başında padişahlar, şehzadeler, paşalar ve yüksek kademedeki devlet adamları gelmektedir.

²³⁹ Osmanlı Devleti'nde saray mutâğı. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, s. 416.

²⁴⁰ Osmanlı sarayında sultana ve saray mensuplarına ait at ve binek hayvanlarının barındığı yer. Diğer adıyla Has Ahur. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "İstabl", *DİA*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 203.

²⁴¹ Abdülkadir Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", *DİA*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 249.

Vakıf kurucularını vakıf kurmaya yöneltten çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bunların arasında öldükten sonra ismini yaşatma, hayır eserleriyle insanlara faydalı olma veya Allah rızasını kazanma bu sebeplerin başında gelmektedir²⁴². Kemankeş Kara Mustafa Paşa sözü edilen bu unsurlar doğrultusunda başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde vakıflar kurmuştur.

Kara Mustafa Paşa'nın vakıfları ile ilgili bilgiler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 640 numaralı vakıf defterinin 77 ile 88. sayfalar arasında kayıtlıdır. 1642 (H. 1052) tarihli vakfiye defteri, Paşanın kurmuş olduğu vakıflar, vakıfların idaresi, vakıf sahibinin şartları, vakfın gelirleri, giderleri ve görevlileri ile ilgili bilgileri ihtiva etmektedir²⁴³. Buna göre Kara Mustafa Paşa tarafından kurulan üç adet vakıf bulunmaktadır. Bunlardan birincisi İstanbul'da, ikincisi Sivas Yıldızeli'nde, üçüncüsü ise Macaristan'daki Eğri vilayetinde bulunan vakfi oluşturmaktadır. Bunlar dışında Hameyn Bölgesi olarak bilinen Mekke ve Medine'deki su yollarının yapımı, bakımı ve onarımı için kurmuş olduğu iki adet vakıf daha bulunmaktadır. Ancak bu vakfiyeler günümüze ulaşmamıştır²⁴⁴.

Kara Mustafa Paşa'nın vakıfları nakli mümkün olmayan mal ve mülklerden meydana geldiği için hayır amaçlı gayrimenkul vakfi statüsündedir.²⁴⁵ Vakfiyede belirtilen şartlara göre Kara Mustafa Paşa, İstanbul'daki vakfın mütevelliliğini kendisinden sonra hayatta kalan kız evladına, eğer ölmüşse nesli sona erene kadar erkek-kız fark etmeksizin evlatlarından en sâlih olanına, nesli sona bulmuş ise köle ve cariyelerinden en sâlih olanına bırakmıştır. Ayrıca vakfiyedeki diğer bir şarta göre Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin oğlu Zekeriya Efendi'yi günlük 20 akçe, onun ölümünden sonra ise yine günlük 20 akçe ile yerine şeyhülislam olacak kişiyi vakfın doğal nazırı tayin etmiştir.²⁴⁶

Vakıf defterine göre vakıf sahibi; eşi, çocukları ve cariyeleri için de geçimlerini sağlayacak vazife tayin etmiştir. Buna göre, Kara Mustafa Paşa'nın eşine hayatta

²⁴² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2015, s. 258-259.

²⁴³ VGMA, nr. 640, s. 77-88.

²⁴⁴ Karaça, *Bâniliği*, s. 21.

²⁴⁵ Kahraman, *Vakıfları*, s. 42.

²⁴⁶ VGMA, nr.640, s. 85.

olduğu müddetçe günlük 80 akçe, çocukları kız-erkek ayırt etmeksizin her birine günlük 40'ar akçe, ikinci kuşaktan olan evlatlarına günlük 30'ar akçe, üçüncü kuşak torunlarına ise her birine günlük 20'şer akçe verilecektir. Vakıf sahibinin cariyelerinden doğmuş çocuklarına da günlük 10'ar akçe verilmesi şarta bağlanmıştır²⁴⁷.

Adı geçen vakfiye defterinde vakfın muhasebe işlemlerinin yürütülmesi için bir şart bulunmaktadır. Buna göre vakfın başında güvenilir ve dirayetli bir yazıcı olacaktır. Muhasebe işlerini yürütecek olan bu görevliye günlük 10 akçe verilecektir. Bunun yanında müşâhede kâtibi atanarak günde 5 akçe alacaktır. Ayrıca vakıf mallarının vergilerini tahsil etmek için iki yaya ve bir de süvari tahsildar müteveli ile beraber çalışacaktır. Atlı tahsildara günde 7 akçe, yaya tahsildarlara da günde 6'şar akçe ödenecektir²⁴⁸.

3.5. İSTANBUL'DAKİ VAKFI VE GELİR KAYNAKLARI

3.5.1. Emlak Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde vakıf kurucuları, vakıfların ayakta kalmasını sağlama, vakıf giderlerini karşılama ve vakıf görevlilerinin ücretlerini temin etmek maksadıyla vakfa gelir sağlayacak kaynakları vakfa tahsis etmişlerdir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakfı'nın gelir kaynakları arasında gayrimenkul kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. Bu cümleden olarak İstanbul'daki vakfın gelir kaynakları arasında evler, dükkânlar, hanlar, araziler, şerbethâneler, yahudi hâneler, evli odaları ve ihtisap çardağı gibi gayrimenkul mülkler bulunmaktadır. Bu gelir kaynaklarının büyük bir kısmı vakfiyede de zikredilmektedir. Bu gelir kaynakları “akar” veya “akarat” olarak da anılmıştır. Vakıf terminolojisinde bir vakfa gelir getiren gayrimenkul türündeki bütün yapılar akarat veya akarat-ı mevkûf²⁴⁹ olarak adlandırılmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'da bulunan vakfın gelir kaynakları şu şekildedir.

²⁴⁷ VGMA, nr. 640, s. 85.

²⁴⁸ VGMA, nr. 640, s. 85.

²⁴⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 32.

3.5.1.1. Yahudihâneler

Yahudihâne Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin bir arada oturdukları ve birçok evden meydana gelen yapılara denir²⁵⁰. Vakfa gelir sağlayan yahudihânenin İstanbul'da iki adet bulunmaktadır. Bunlardan biri Cibalikapısı'nda bulunmaktadır. Yahudihâne yedi adet oda, iki mutfak, bir fırın, bir su kuyusu ve üç adet tuvaletten oluşmaktadır. Ayrıca vakfiyeye göre yahudihânenin arsası için Ayasofya-ı Kebir Vakfı'na kiralama usulüyle yıllık olarak 36 akçe mukataa-i zemin bedeli ödenmektedir²⁵¹.

Vakfa gelir sağlayan bu yahudihânenin dışında Balatkapısı'nda 9 odadan meydana gelen bir yahudihâne daha bulunmaktadır. 1692 yılında çıkan bir yangında büyük hasar gören yapı, 220.260 akçe sarf edilerek yeniden inşa edilmiştir²⁵².

3.5.1.2. İhtisap Çardağı

Vakfiye defterine göre İstanbul'daki vakfa gelir sağlayan akarat arasında Eminönü'nde Yemiş İskelesi'nde bulunan ihtisap çardağı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde gümrük binası olarak kullanılan ihtisap çardağı vakfiyeye göre alt ve üst katlardan oluşmakta ve 231 kulaç arsa üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu yapının işletilmesi için Ayasofya-i Kebir Vakfı'na mukatalı zemin bedeli olarak yıllık 1.600 akçe ödenmektedir²⁵³.

3.5.1.3. Evli Odaları

Evli çiftlerin ikamet ettiği ve barındığı yerler olan evli odaları Kara Mustafa Paşa vakfının vakfiyede zikredilen gelir kaynakları arasındadır. İstanbul'da vakfa ait evli odaları üç ayrı mahallede bulunmaktadır. Evli odalarının büyük bir kısmı Kasımağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Toplam 77 adet evli odası, meyve ağaçlarının bulunduğu bir bahçe, çörekçi fırını, bir adet ahır, üç adet su kuyusu ve bir de üst kadı olan evli odası vakfın akaratı arasındadır²⁵⁴. Evli odasının bulunduğu

²⁵⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 601.

²⁵¹ VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁵² Kahraman, *Vakıfları*, s. 77.

²⁵³ VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁵⁴ VGMA, nr. 640, s. 80.

bu mahalle aynı zamanda Kara Mustafa Paşa'nın kiliseden dönüştürdüğü mescidin bulunduğu mahalledir ve daha sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mahallesi olarak anılmaya başlanmıştır²⁵⁵.

Bunların yanında vakfa ait diğer evli odaları Nişancı Mehmet Paşa Mahallesi olarak bilinen mahallede 9 adet evli odası, Gülcami Mahallesi'nde de 3 adet olmak üzere 12 adet evli odası daha vardır²⁵⁶. İstanbul'da vakfa ait toplam 89 adet evli odası bulunmaktadır.

3.5.1.4. Menziller

Kara Mustafa Paşa vakfının vakfiye defterinde evler için menzil ifadesi kullanılmıştır. Sahil kenarlarında bulunan evler için ise sahilhâne ifadesi geçmektedir. Vakfa ait bu menzillerden biri Oruçgazi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Vakfiyeye göre buradaki menzil altı adet oda, kiler, tuvalet, ahır, altında börekçi fırını, attar dükkânı ve bir adet kürkü dükkânından oluşmaktadır.

Vakfa ait bir başka menzil Cibalikapısı'nda bulunmaktadır. Buradaki menzil üst katında iki adet oda, alt katında mahzen ve bir adet tuvaletten oluşmaktadır. Ayrıca menzilin arazisi için Ayasoyfa-i Kebir Vakfı'na mukataa-i zemin bedeli olarak yıllık 50 akçe ödendiği vakfiyeden anlaşılmaktadır²⁵⁷.

3.5.1.5. Hanlar ve Dükkânlar

Dükkânlar ve hanlar, Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki vakfına gelir sağlayan akarat arasındadır. Bu dükkânlardan iki tanesi yukarıda adı geçen Oruçgazi Mahallesi'ndeki menzilin alt katında bulunan bir kürkü ve bir adet attar dükkânıdır. Bu dükkânlar dışında burada sonradan ilave edilmiş iki adet bakkal dükkânı daha bulunmaktadır. Vakfa ait diğer dükkânların yedi tanesi Kumkapı'daki evli odalarının altında, iki tanesi Cibalikapısı'ndaki menzilin altında, bir tanesi Galata'daki caminin altında, beş tanesi de Parmakkapı'daki Kemankeş Kara Mustafa Paşa medresesinde

²⁵⁵ Kahraman, *Vakıfları*, s. 76.

²⁵⁶ VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁵⁷ VGMA, nr. 640, s. 80.

birbirine bitişik haldedir. Vakfa ait İstanbul'da toplamda 19 adet dükkân bulunmaktadır²⁵⁸.

Vakfa gelir temin eden han Tahtakale semtinde bulunan Şeyh Davut Hanı'dır. Vakfın kurulmasının ardından sonradan vakfiyeye eklenmiştir. 65 odadan oluşan hanın arsası için Hayrettin Paşa Vakfı'na yıllık olarak 2.600 akçe mukataa-ı zemin bedeli ödenmektedir²⁵⁹.

3.5.1.6. Diğer Gelir Kaynakları

Vakfa gelir sağlayan mülklerden bir diğeri de arazilerdir. Bu arazilerden biri Yenikapı'daki Mevlevihâne'nin yakınında yer alan arazidir. Bol suyu ve meyveli ağaçları olan bu bahçe için Sultan Beyazıt Han Vakfı'na mukataa-ı zemin bedeli olarak yıllık 525 akçe ödenmektedir²⁶⁰. Bu arazi dışında vakfa ait diğer arazilerden biri Fatih- Sarıgez Mahallesi'nde diğeri de Balatkapısı'nda bulunmaktadır²⁶¹.

Vakfa ait gelirlerden birisi de şerbethâne adı verilen ve Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda meyhane yerine kullanılan mekânlardır²⁶². Yahudiler tarafından işletilen şerbethânelerin biri Terkos'ta diğeri de Balatkapısı'nda olmak üzere vakfa ait iki adet şerbethâne bulunmaktadır²⁶³.

3.5.2. Mukataa Gelirleri

Mukataa gelirleri Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakıf gelirleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu mukataaların biri Sivas eyaletindeki Yenihan'da, birisi Eğriboz'da diğeri de Çanakkale'deki Özbekbaba karyesinde olmak üzere üç adet mukataası vardır.

Vakfın Eğriboz'daki Talanda mukataası Sultan İbrahim tarafından Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya temlik ve hibe edilmiştir. Buradaki mukataada vakfiyede adı geçen köy ve mezra isimleri şu şekildedir.

²⁵⁸ Kahraman, *Vakıfları*, s. 79.

²⁵⁹ Kahraman, *Vakıfları*, s. 80.

²⁶⁰ VGMA, nr. 640, s. 80-81.

²⁶¹ Kahraman, *Vakıfları*, s. 80.

²⁶² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 337.

²⁶³ Kahraman, *Vakıfları*, s. 80.

Temur, Garunça, Derat, Kulak, Livan, Pruskite, Papaviçe, Odine, Kança, Reki, Oyurkıran-ı Büzürk, Kolyan, Yorgi, Kostabadur, Beluşah adlı köyler ile *Arkodi* adlı üç mezradan meydana gelmektedir²⁶⁴.

Çanakkale'deki Özbekbaba karyesinde bulunan ve 175 ölçek tohum içeren arazi vakfın gelir kaynakları arasındadır. Bu arazi de Sultan İbrahim tarafından Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya temlik edilmiştir²⁶⁵. 1808 (H. 1223) yılında yayınlanan bir hatt-ı hümayunda bu civarda bulunan Karacaviran adlı köyün Kara Mustafa Paşa'nın temliklerine dâhil olduğu ve burada yaşayan ahalinin vakfa yıllık olarak 300 kile buğday vermesi karşılığında köylülerin avarız ve örfî vergilerden muaf tutulması kararlaştırılmıştır²⁶⁶.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kurmuş olduğu vakıfların bir diğeri de Sivas- Yenihan'dadır. Vakfiyede *Hens* olarak ifade edilen Yenihan'daki vakfın gelir kaynakları, IV. Murat tarafından kendisine temlik edilen köy ve mezralar ile buradaki menzil külliyesinin yakınında bulunan üç adet değirmendir. Vakfiyede geçen köy ve mezra isimleri şöyle sıralanmaktadır.

*Salur, Üyük, Urgan, Gürünek, Tekir, Künd, Kavak, Künbed, ve Kemeratlı*²⁶⁷ adlı dokuz adet köy ve mezradan oluşmaktadır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul ve Sivas'taki vakıfları dışında Macaristan'ın Eğri eyaletinde kurmuş olduğu bir vakfı daha bulunmaktadır. Buradaki vakfın kuruluş amacı bu bölgede yaşayan Müslüman halkın ihtiyaçlarını karşılamaktır. Buradaki vakfın günümüze ulaşan zeyl bir vakfiyesi mevcuttur ancak bu vakfiyede vakfın yapıları, gelirleri, görevlileri gibi vakıf ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir²⁶⁸.

²⁶⁴ VGMA, nr. 640, s. 81.

²⁶⁵ VGMA, nr. 640, s. 81.

²⁶⁶ BOA, 281-16662.

²⁶⁷ VGMA, nr. 640, s. 87.

²⁶⁸ Karaça, *Baniliği*, s. 159.

3.6. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA’NIN ESERLERİ

Dürüst, cesur ve dirayetli olduğu kadar hayırsever bir sadrazam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, hayatta iken birçok hayır müessesesi inşa ettirmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde camii, mescit, külliye, çeşme ve kale olmak üzere pek çok hayır kurumunun ve mimari eserin banisidir. Devlet idaresindeki kararlılığı ve dirayeti kadar halkın huzur ve esenliği adına ihtiyaç duyulan sosyal müesseselerin inşa edilmesine verdiği önem dolayısıyla da hayırsever devlet adamı olarak anılmıştır²⁶⁹.

3.6.1. Yıldızeli Kemankeş Kara Mustafa Paşa Menzil Külliyesi

Kara Mustafa Paşa, IV. Murat’a Yıldızeli’nin harap bir halde olduğunu, buradaki ahalinin yerini terk ettiğini, buradan gelip geçen tüccarların, askerlerin ve diğer yolcuların soğuk yüzünden çok sıkıntı çektiklerini, buranın kendisine temlik edilmesiyle burayı yeniden imar ederek ıslahını gerçekleştirmek istediğini bildirdi. Sultan, Sadrazamın bu isteğini kabul ederek bölgenin gelirleriyle birlikte Kemankeş Kara Mustafa Paşa’ya temlik ettirdi²⁷⁰. Ayrıca buradaki ahaliden ve onların sonraki nesillerinin vergiden ve her türlü görevden muaf tutulmaları için bir de muafnâme verdi. 1640 (H. 1049) tarihinde yapımına başlanan ve iki han, camii, arasta ve hamamdan oluşan külliyeinin inşası 1641 (H. 1050) tarihinde tamamlandı. Külliye harap Mehmet Paşa Han’ı üzerine inşa edildi. Burayı yeniden imar ederek yörenin canlanmasını sağlayan Mustafa Paşa, aynı zamanda günümüzdeki Yıldızeli ilçesinin de temeli sayılan Sivas Yenişehir’ni kurdu²⁷¹. Ancak inşa edilen külliyeinin sadece camii ve hamam bölümü günümüze ulaşmış, diğer bölümler harap olmuştur²⁷².

3.6.2. Çarşıkapı Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi

Kara Mustafa Paşa’nın İstanbul’da inşa ettirdiği mimari eserlerden biri de Çarşıkapı’daki külliyesidir. Eminönü ilçesinde, Çarşıkapı semtinde Kaliçeci Hasan

²⁶⁹ Özcan, “Mustafa Paşa”, s. 250.

²⁷⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, s. 356.

²⁷¹ Özcan, “Mustafa Paşa”, s. 249.

²⁷² Sultan Murat Topçu, “Sivas Yıldızeli Kemankeş Mustafa Paşa Menzil ve Külliyesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 36, 2016, s. 112.

Cami karşısında bulunan külliye'nin yapımı 1641-1642 (H.1051-1054) tarihlidir. Söz konusu külliye, medrese, mescit, sıbyan mektebi, sebil, çeşme, darülkurra ve türbe gibi yapılar topluluğundan oluşmaktadır. Külliye'nin içindeki medrese ve çeşme üzerindeki kitabede külliye'nin banisi ve yapım tarihi bulunmaktadır. Kesin bir bilgi olmamasına rağmen külliye'nin mimarbaşısının Kasım Ağa olduğu ileri sürülse de söz konusu mimarın Kara Mustafa Paşa'nın yakın dostu olması onun külliye'nin mimarbaşısı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir²⁷³. Çarşıkapı'daki bu külliye günümüze kadar ulaşamamıştır.

3.6.3. Gazi Mihal Bey Köprüsü

Edirne'de Tunca Nehri üzerinde bulunan köprü'nün Roma İmparatorluğu döneminde inşa edildiği sanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin akıncı beylerinden Gazi Köse Mihal Bey ile ilgili olduğu sanılsa da kesin olarak ona izafe edilememektedir. Zamanla harap olan köprü Kemankuş Kara Mustafa Paşa tarafından tüm masrafları kendisi tarafından karşılanmak suretiyle 1640 (H. 1650) yılında tamir ettirildi²⁷⁴.

3.6.4. İskender Paşa Camii

İstanbul'un Fatih semtinde bulunan caminin diğer adı Terkim Camii'dir ve II. Beyazıt döneminde Vezir İskender Paşa tarafından inşa ettirildi. 1642 (H. 1052) tarihinde Kemankuş Kara Mustafa Paşa tarafından tamir ettirilen camiye bir de Kara Mustafa Paşa tarafından minber ilave ettirilmiş; ancak bu minber günümüze ulaşmamıştır²⁷⁵.

3.6.5. Kemankuş Kara Mustafa Paşa Cami

Kara Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu mimari eserlerden biri de İstanbul'un Beyoğlu ilçesindeki Karaköy semtinde bulunan Kemankuş Kara Mustafa Paşa Camisi'dir. Yapı Cenevizliler zamanında San Antonio Kilisesi adıyla inşa edilen kilisenin yıkıntıları üzerine Kara Mustafa Paşa kendi adıyla anılan tek kubbeli camiye

²⁷³ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yok Olan Bir Yapı: Kemankuş Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *Yıldız Demiriz'e Armağan*, (Haz. M. Baha Tanman - Uşun Tükel), Simurg Yayınları, İstanbul 2001.

²⁷⁴ Semavi Eyice, "Gazi Mihal Köprüsü", *DİA*, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 461.

²⁷⁵ Karaça, *Kara Mustafa Paşa'nın Baniliği*, s. 102.

inşa ettirmiştir²⁷⁶. Cami günümüzde de ayakta. Bunun yanında Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul Fatih'te mescitten dönüştürülmüş camisi ve yine İstanbul Salmatomruk'da kiliseden çevrilmiş camisi bulunmaktadır.

3.6.6. Odalar Cami

Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki hayratından birisi de Odalar Cami'dir. Bizans döneminde VII. yüzyılda inşa edilen yapı, Latinlerin 1204'deki istilası sırasında çıkan yangında harap olduysa da, XIII. yüzyılın sonlarında onarılarak yeniden inşa edildi. XVII. yüzyılın ortalarına kadar Kırım'dan göç eden Hristiyanlar tarafından kilise olarak kullanıldı, ardından Kemankes Kara Mustafa Paşa tarafından camiye dönüştürüldü²⁷⁷. Bodrum katındaki 16 hücreden (odacık) oluşması sebebiyle Odalar Camii olarak adlandırılan yapı, 1950'li yıllara kadar bir kısmı harabe halinde ayakta idi. 1975-1977 yılları arasında restore edildi ve tekrar ibadete açıldı²⁷⁸. Ancak gecekondulaşmanın etkisiyle tahrip olan yapıdan günümüze kadar bir iz kalmadı²⁷⁹.

3.6.7. Diğer Eserleri

Kara Mustafa Paşa'nın bütün bu mimari eserlerinin yanında Kocaeli, Tırhala, Paşaeli, Delvine, Niğbolu, İlbasan, Silistre, Köstendil ve Mora'da hasları bulunmaktadır²⁸⁰. Aynı zamanda köprü, çeşme ve sebil gibi daha birçok hayır eserinin sahibidir.

Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan Tatarpazarı ve Filibe arasında Kuruçay üzerinde bir köprü inşa ettirdi. Her ne kadar Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı kesinlik kazanmamış olsa da, Tekirdağ'da Edirne – Çorlu yolu üzerinde de Çorlu Suyu üstünde bir köprü bulunmaktadır²⁸¹. Bunun yanında Eğri Kalesi'nde bir hamam, mektep ve baruthânesi de vardır. İstanbul'da Kıztaşı, Pendik, Üsküdar,

²⁷⁶Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmî*, (Haz. Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 429; <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/> (E.T.12.04.2023).

²⁷⁷ Kahraman, *Kara Mustafa Paşa Vakıfları*, s. 64.

²⁷⁸ Semavi Eyice, "Odalar Camii veya Tarihî İstanbul'da Tarihî Bir Eserin Yok Oluşu", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 12, İstanbul 1993-1994, s. 2.

²⁷⁹ Semavi Eyice, "İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Camii ve Mescitler ve Bunların Restorasyonu", *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 7, İstanbul 1990, s. 288.

²⁸⁰ Gök, *89 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 199-201.

²⁸¹ Yıldırım, *Zafernâme*, s. 80.

Silivri ve Bülbül Deresi'nde çeşmeler yaptırdı ancak bu çeşmelerden hiçbiri günümüze ulaşamadı. Bunların yanında Kara Mustafa Paşa, Anadolu ve Rumeli'de yolcular için geçilmesi zor yerlere kaldırım döşettiği ve suyu olmayan yerlere de su getirttiği bilinmektedir²⁸².

Kara Mustafa Paşa çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere imparatorluğun birçok yerinde eserler inşa ettirirken kutsal toprakları da unutmamıştır. Mekke'de su ihtiyacının karşılanması amacıyla yeni bir su kanalı inşa ettirmiştir. Medine'de Ayn-ı Zerka suyunu takip edilerek oluşabilecek aksaklıkların zamanında giderilmesi amacıyla suyunun yukarı kısmına bir kale yaptırmış ve buraya muhafızlar yerleştirdi. Buradaki ihtiyaç sahibi fukaraya kendi vakfından senelik 2500 altın tahsis etmiştir²⁸³. Ayrıca padişah tarafından Medine'ye yazılan hükümde harap halde bulunan suyuollarının en kısa sürede tamir edilerek hac yolcularının hizmetine sunulması istenmiştir²⁸⁴.

Diğer yandan Abbasiler zamanında inşa edilen ve zaman içinde yapılan eklemelerle son şeklini alan Bağdat Kalesi 1639'daki Bağdat Seferi sırasında harap olmuştu. Bağdat'ın fethinden sonra bir süre burada kalan Kara Mustafa Paşa, Bağdat Kalesi ile beraber civardaki diğer kale ve yapıları da tamir ettirerek tekrar hizmete alınmasını sağladı²⁸⁵.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın özellikle İstanbul'da inşa ettirdiği eserlerin mimarlarının kim olduğu konusunda gerek arşiv belgelerinde gerekse çağdaş kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber dönemin mimarbaşısı olan Koca Kasım Ağa'nın Kara Mustafa Paşa'nın hem hemşerisi hem de onun çok yakın dostu olması hasebiyle eserlerin yapımında ya da projelendirilmesinde Kasım Ağa'nın payı olması muhtemeldir²⁸⁶.

²⁸² Aktepe, "Mustafa Paşa", s. 732.

²⁸³ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Harameyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, Tatav Yayınları, İstanbul 2002, s. 71; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi C. III*, s. 389.

²⁸⁴ Gök, *Mühimme Defteri*, s. 47.

²⁸⁵ Karaça, *Mustafa Paşa'nın Baniliği*, s. 149.

²⁸⁶ Semavi Eyice, "Kasım Ağa", *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 540; Karaça, *Baniliği*, s. 155.

Tablo-2 Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Yaptırmış Olduğu Eserlerin Listesi²⁸⁷

	Arasta	Baruthane	Cami	Çeşme	Hamam	Han	Kale	Köprü	Medrese	Mescid	Sebil	Sıbyan Mektebi	Su Yolu	Türbe
İstanbul			3	6					1	1	1	1		1
Sivas	1		1		1	2								
Edirne								1						
Tekirdağ								1						
Eğri		1			1	1						1		
Filibe								1						
Bağdat							1							
Medine							1						1	
Mekke													1	
Toplam	1	1	4	6	2	3	2	3	1	1	1	2	2	1

²⁸⁷ Karaça, *Baniliği*, s.37.

SONUÇ

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti için her açıdan değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişimin yaşandığı kurumlardan birisi sadrazamlık ve sadrazamlar olmuştur. Zira bu dönemde iş başına gelen sadrazamlardan devlet idaresinde yaşanan çözülmeye çare bulmak adına daha aktif bir rol almaları beklenmiştir. Bu yüzyılın ortalarına doğru sadrazamlık yapan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, XVII. yüzyılın en dikkat çeken devlet adamlarından birisidir. Onun siyasi kariyeri küçük yaşlarda devşirilip devlet hizmetine girmesiyle başlar. Yeniçeri Ocağı'nda iken çorbacılık ve sekbanbaşılık gibi görevlerde bulunduktan sonra, dönemin padişahı IV. Murat, onun çalışkanlığını, dürüstlüğü ve ocak işindeki başarılı gayretlerini fark ederek onu yeniçeri ağalığına tayin etti. Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa kadar yükselmesinde, kişiliği ve tayin edildiği görevlerdeki başarılı gayretleri kadar IV. Murat'ın takdirini ve güvenini kazanmış olması etkili olmuştur. Zira IV. Murat tarafından sadrazamlığa atanmış, Sultan İbrahim döneminde de görevde kalmayı başarmıştır. Padişah ile birlikte önce Revan ardından Bağdat Seferi'ne katılan Kara Mustafa Paşa, Safevîlerin barış imzalamaya razı olmaları sonucunda, askeri alanda gösterdiği gayretleri ve başarılarını, onun tarafından yürütülen barış müzakereleri sonucunda İran ile Kasr-ı Şirin Anlaşması'nı imzalayarak taçlandırdı.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nin çalkantılı ve zor bir döneminde sadrazamlık yaptı. XVII. yüzyılda gerek ekonomik gerek idarî gerekse askeri alanda devletin yaşadığı sorunların farkındaydı. Devleti ayakta tutan kurumların eski düzeninden uzaklaşması onu köklü ıslahat uygulamalarını gerçekleştirmeye yöneltti. Devlet idaresine hâkim bir sadrazam olarak devletin aksayan kurumlarına yeniden işlerlik kazandırmak için sıkı bir ıslahat uygulaması yürüttü. Uzun süredir yapılmayan tahrir uygulamasını tekrar uygulamaya soktu. Sikke tashihi ile Osmanlı parasının değerinde ayarlama yaptı ve narh uygulamalarıyla piyasadaki ürünlerin bol ve ucuza temin edilmesini sağladı. Yeniçeri ve sipahilerin sayısını azaltıp tezkire usulünü kaldırarak devlet bütçesinde tasarruf sağladı.

IV. Murat tarafından sadaret makamına getirilen paşa, sadrazamlığının büyük bir kısmını Sultan İbrahim dönemine rastlamaktadır. Yaklaşık altı yıl kaldığı sadrazamlık görevinde ortaya koyduğu köklü icraat ve gerçekleştirdiği uygulamalarıyla yenilikçi ve reformcu bir devlet adamı olarak öne çıktı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın mali, askeri ve idari alanda gerçekleştirdiği bütün köklü icraat girişimleri, eski düzenini yitiren devlet yönetimine ve kurumlarına yeniden bir düzen kazandırdı. Onun gerçekleştirdiği ıslahatlar ve reformcu uygulamalar, kendisinden sonraki devlet adamlarına da emsal teşkil etti.

Kara Mustafa Paşa, IV. Murat tarafından sert tedbirlerle tesis edilen bir devlet düzeni ve otoritesini miras aldı ve bunu sadrazamlığı boyunca Sultan İbrahim zamanında da büyük ölçüde devam ettirdi. Kudretli ve otoriter bir padişah olan IV. Murat'ın ölümünden sonra tahta çıkan kardeşi İbrahim, ağabeyi IV. Murat'ın sahip olduğu, otorite ve karizmaya sahip değildi. Devlet işlerinde de tecrübesiz olduğu anlaşılan İbrahim'in saltanatının ilk yılları Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın dirayetli yönetimi sayesinde sakin ve huzurlu geçtiği konusunda bütün kaynaklar müttefiktir. Sultan İbrahim'in zayıf ve padişah otoritesinden yoksun karakteri, Kara Mustafa Paşa'nın devlet işlerine hâkim, adeta gölge padişah gibi devletin dizginlerini elinde tutan, otoriter ve dirayetli bir sadrazam olarak sivrilmesini sağladı. Karizmatik ve otoriter bir padişah olan IV. Murat döneminde daha çok padişah otoritesi altında tâbi bir konumda olan Kara Mustafa Paşa, Sultan İbrahim döneminde devletin dizginlerini ele almış güçlü bir devlet adamı olarak hâkim konumda olmuştur.

Çoğu zaman Sultan İbrahim, devlet işlerinde önce sadrazama danışır, onun fikrini alır ondan sonra uygulamaya koyulurdu. Padişahın üzerinde büyük bir nüfuza ve etkiye sahip olması, ilk başlarda Kösem Sultan gibi iktidarın diğer güçlü aktörlerine karşı üstün gelmesini sağladı. Sahip olduğu bu avantajı çok iyi kullanan Kara Mustafa Paşa, Kösem Sultan'ı bir müddet devlet idaresinin dışında tutmayı başardı. Siyasi hasımlarıyla girdiği mücadelelerde üstün gelse de, Sultan İbrahim'in gözünde büyük bir itibar kazanan Cinci Hoca gibi rakipleriyle girdiği mücadele onun sonunu getirdi. Bunda kendisinin de yenicileri ayaklandırmak gibi birtakım hatalarının olduğu da bir gerçektir. Rakiplerinin siyasi entrikaları sonucunda Sultan

İbrahim tarafından idam ettirilen Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın bıraktığı boşluğu kendisinden sonraki sadrazamlar dolduramamış, onun gösterdiği başarılı ve dirayetli yönetimi sergileyememişlerdir.

Bir devlet adamı olarak Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın en büyük zaaflarından biri okuma yazma bilmemesi idi. Ancak okuma yazma bilmemesi onun devlet kademelerinde yükselmesine engel olmadı. Atandığı görevlerde gösterdiği gayretleri, başarıları, kararlılığı ve dürüst kişiliği, onun siyasi kariyerinin şekillenmesinde en büyük etken oldu.

Netice olarak denebilir ki, Osmanlı Devleti'nin sancılı bir döneminde XVII. yüzyılın ortalarında, 1639-1644 yılları arasında sadrazamlık görevinde bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, ıslahatçı ve reformcu sadrazam figürünün XVII. yüzyıldaki ilk temsilcilerindendir. IV. Murat ve özellikle Sultan İbrahim döneminde giriştiği bir dizi köklü icraat ve reformlarla çözülmeye başlayan devlet nizamını yeniden düzene soktu. Yine bu dönemde ortadan kalkan otoriter, güçlü ve karizmatik padişah tipinin bıraktığı boşluğu azimli ve dirayetli yönetimi sayesinde doldurmayı başaran bir devlet adamı olarak öne çıktı.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

1-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri

Divan-ı Hümayûn Sicillât-ı Mühimme Defterleri

DVNSMHM 87/274-275-276-277-278-279-280.

DVNSMHM 88/255-318-485-571.

DVNSMHM 89/28

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) 260/5, 301/15, 717/49, 722/74, 730/52, 758/23, 798/52, 794/11-18-19-29 813/24, 829/55, 1999, 2010, 473/22, 473/25, 6604

BOA, Hatt-ı Hümayun, 281-16662.

İbnü'l - Emin Tasnifi

İbnü'l Emin HR. 1/18

2-Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA, *defter nr. 640.*

Osmanlı Kronikleri

ABDURRAHMAN HİBRÎ EFENDİ, *Târih-i Feth-i Bağdat*, (Haz. Ahmet Üstüner) Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.

AYVANSARAYÎ, H. Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami*, (Haz. Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

———, *Vefayât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Rical*, (ed. Fahri. Ç. Derin), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1978.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, (ed. İsmet Parmaksızoglu), C.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

KÂTİP ÇELEBİ, *Tühfetü'l Kibar Fi Esfari'l Bihar*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

_____, *Fezleke*, (1000-1065 /1590-1655), (Haz. Zeynep Aycibin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016

KAZASKER, Mehmed Hafid, *Sefinetül-Vüzerâ*, (ed. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1952.

MEHMED HALİFE, *Tarih-i Gilmanî*, (ed: Kamil Su), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.

NAİMA, Mustafa, *Tarih-i Naima* (Haz. Mehmet İpşirli), TTK. Yayınları, Ankara 2014.

OSMANZÂDE Ahmet Taib, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

SOLAK-ZADE Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara 1989.

TOPÇULAR KÂTİBİ ABDÜLKADİR (KADRİ) EFENDİ, *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, (Haz. Ziya Yılmaz), TTK Yayınları C. II

VECİHİ Hasan Efendi, *Tarih*, (Haz Buğra Atsız), Post Yayınevi, İstanbul 2011.

Telif ve Tetkik Eserler

AKDAĞ, Mustafa, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. IV, S. 6, 1966, s. 201-247.

_____, *Celali İsyanları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

AKKAYA, Ziya, “Vecîhî ve Eseri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XVII, S. 3-4, Ankara 1959, s. 533-560.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi C. II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.

_____, *Son Cihan Padişahları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.

AKTEPE, Münir, “Mustafa Paşa”, *İA*, C. VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 730-733.

AKYILDIZ, Ali, *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine*, Timaş Akademi Yayınları, İstanbul 2021.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

ARSLAN, Doğan, *İstanbul'da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi*, (XVI.-XVIII. Yüzyıl), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017

AYDIN, Mustafa, “Revan”, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 26-29.

AYKUN, Muhittin, *Abdurrahman Hibrî Efendi, Defter-i Ahbâr (Transkripsiyon – Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

AYKUT, Nezihi, “4. Murad’ın Revan Seferi Menzilhâmesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 34, İstanbul 1984, s. 183-246.

AYVERDİ, Sâmiha, *Boğaziçi’nde Tarih*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2002.

BARKAN, Ö. Lütfi “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, s. 279-386.

BAYSUN, M. Cavit, “Kösem Sultan”, *İA*, C. VI, MEB Yayınları, İstanbul 1977, s. 915-923.

BOZGEYİK, Burhan, *Tarihimize Şan Verenler*, Türdav Yayınları, İstanbul 2001.

ÇAVDAR, Necati, “Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, 2017, s. 627-644.

ÇERİBAŞ, Volkan, “Sultan İbrahim Döneminde Sadaretin İki Farklı Yüzü: Kemankes Kara Mustafa Paşa ve Hezarpâre Ahmed Paşa”, *OTAM Dergisi*, S. 51, Ankara 2022, s. 99-125.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, “Yok Olan Bir Yapı: Kemankes Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, *Yıldız Demiriz’e Armağan*, (Haz. M. Baha Tanman-Uşun Tükel), Simurg Yayınları, İstanbul 2001.

DANIŞMEND, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

DOĞAN, Arslan, *İstanbul'da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi (XVI.- XVIII. Yüzyıl)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017.

DU LOİR, Clausier, *Du Loir Seyahatnamesi*, (çev. Mustafa Daş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

KOÇİ Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Sad. Zuhuri Danışman), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

EMECEN, Feridun, “İbrahim”, *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 274-281.

_____, “Mehmed Paşa, Sultanzâde”, *DİA*, Ek 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2019, s. 227-229.

_____, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- II*, İsam Yayınları, İstanbul 2016.

ERCAN, Hüseyin Onur, *Osmanlı-Habsburg Diplomasisi: Rudolf Schmid'in Nihai Raporunun Türkçeye Çevirisi ve Otuz Yıl Savaşlarıyla İlişkisi (1629-1643)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

EYİCE, Semavi, “İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Camii ve Mescitler ve Bunların Restorasyonu”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 7, İstanbul 1990, s. 279-291.

_____, “Gazi Mihal Köprüsü”, *DİA*, C.XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 461-462.

_____, “Odalar Camii veya Tarihî İstanbul'da Tarihî Bir Eserin Yok Oluşu”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 12, İstanbul 1993-1994, s. 2-8.

_____, “Kasım Ağa”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 539-540.

FREELY, John, *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, (çev. Ayşegül Çetin), Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

GÖK, Eren Bahri, *89 Numaralı Mühimme Defteri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “İbrahim”, *İA*, C. V/2, MEB Yayınları, İstanbul 1988, s. 880-885.

GÖKÇEK, Mehmet Fatih, ‘IV. Murad’ın Bağdat Seferine Dair Anonim Bir Eser: Feth-i Bağdat Kıssası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 61, Erzurum 2018, s. 269-296.

GÖKPINAR, Bekir, “Osmanlı Kronikleri Işığında Sultan İbrahim ve Dönemi”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Dergisi*, S.10, Erzurum 2020, s. 1-24.

GÜLER, Mustafa, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, Tatav Yayınları, İstanbul 2002.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bağdat, Osmanlı Dönemi”, *DİA*, C. IV. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 433-437.

HALKIN, E. Leon, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (çev. Bahaddin Yediyıldız), TTK. Yayınları, Ankara 1989.

HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. X. (çev. Mehmet Ata), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1998.

İLGÜREL, Mücteba, “Kösem Sultan”, *DİA*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 273-275.

———, “Celali İsyanları”, *DİA*, C.VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.252-257.

İNALCIK, Halil, “Vezir”, *DİA*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 90-92.

———, *Devlet-i Aliyye, C. II*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Sadrazam”, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 414-419.

———, “Musahip”, *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 230-231.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

KAHRAMAN, Hüseyin, *Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2019.

KARAÇA, Kemal, *Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın Baniliği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2016.

KATGI, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Ulema Yozlaşmasının Tipik Bir Temsilcisi Olarak Safranbolulu Hüseyin Efendi: Nam-ı Diğer Cinci Hoca”, *Hikmet Yurdu*, C. V, S. 10, 2012, s. 197-235.

KILIÇ, Remzi, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

KIRMIZI, Abdülhamit, “*Biyografi*”, *Tarih İçin Metodoloji*, (ed. Ahmet Şimşek), Pegem Yayınları, Ankara 2015.

KÖPRÜLÜ, F. Orhan, “Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu”, *Belleten*, S. 41, TTK. Yayınları, 1947, s. 137-145.

KUMRULAR, Özlem, *Kösem Sultan, İktidar, Hırs, Entrika*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2015.

KÜPELİ, Özer, *Osmanlı – Safevî Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2009.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul 1983.

———, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 2018.

LÜTFİ PAŞA, *Âsafnâme*, (Haz. Mübahat .S. Kütükoğlu), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.

MURPHEY, Rhoads, “Kasrışirin Anlaşması”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 575.

ORTAYLI, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.

ÖZ, Mehmet, “Tahrir”, *DİA*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 425-429.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Hüseyin Efendi Cinci Hoca”, *DİA*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 541-543.

———, *IV. Murad Şarkın Sultanı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

———, “Tabakat”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIX, İstanbul 2012, s. 299-301.

———, “Çorbacı”, *DİA*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 369-370.

_____, *Kanunname-i Ali Osman*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

_____, “Kemankeş Mustafa Paşa, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXV, Ankara 2022, s. 248-250.

_____, “İstabl”, *DİA*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 203-206.

ÖZCAN, Ruhi, “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, Konya 2005, s. 237-266.

ÖZGÜL, İbrahim, *Karaçelebi zade Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.

ÖZTÜRK, Temel, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 861-871.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II - III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

PEİRCE, Leslie P., *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

REYHAN, Cenk, “Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidar ve Seyfiye Sınıfı: Vezir-i Âzamlık Örneği”, *OTAM Dergisi*, S. 31, Ankara 2012, s. 209-224.

SAĞLAM, Nevzat, “Osmanlı Döneminde Sıra Dışı Bir Kazasker: Hüseyin Efendi ve Yapılan Temlikler”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(2), Karabük 2021, s. 608-636.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Dördüncü Murad’ın Bağdat Seferi Menzilnamesi”, *Belgeler*, C. II, S. 3-4, TTK Yayınları, Ankara 1965, s. 1-36.

_____, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965

SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye – I*, E Yayınları, İstanbul 1994.

SUBAŞI, Derya Adalar, “Arap Edebiyatında Tabakât (Biyografi) Türünün Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih – Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Dergisi*, S. 1, Ankara 2021, s. 28-47.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, (Haz. Nuri Akbayan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. IV, İstanbul 1996.

ŞAHİN, Harun, “Osmanlı Devlet ve Ekonomi Düzeninde Değişim: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Layihası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 43, Kütahya 2015, s. 184-191.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

TANERİ, Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i A'zâmlık (1299-1453)*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997.

TAŞDELEN, Vefa, “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 172, 2006, s. 8-15.

TEKTAŞ, Nazım, *Sadrazamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul 2002.

TOPÇU, Sultan Murat, “Sivas Yıldızeli Kemankeş Mustafa Paşa Menzil Külliyesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 36, 2016, s. 108-190.

ULUÇAY, Mustafa Çağatay, “Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzları”, Zeki Velidi Togan'a Armağan Kitabı, TTK. Yayınları, Ankara 2010.

———, “Sultan İbrahim Deli miydi? Hasta mıydı?”, *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020

———, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, TTK. Yayınları, Ankara 1992.

UNAT, Faik Reşit, “Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C. I, S. 6, Ankara 1942, s. 443-480.

UTKU, Nihal Şahin, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 44, İstanbul 2013, s. 263-290.

UZUN, Mustafa İsmet, “Tezkire”, *DİA*, C.XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 69-73.

UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, TTK Yayınları, Ankara 1990.

———, *Osmanlı Devleti'nde Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Kitabevi Yayınları, Isparta 2017.

ÜNVER, Süheyl, “Dördüncü Sultan Murad’ın Revan Seferi Kronolojisi”, *Belleten* C. XVI, S. 64, 1952, s. 547-576.

WHITE, Sam, *Osmanlı’da İsyan İklimi*, (çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul 2020.

YILDIRIM, Nermin, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi’nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad, Tahlil - Metin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

YILMAZ, Mehmet. “Mustafa Paşa (Kemankeş, Kara)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kültür Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 310-311.

YILMAZ, Muammer, *Samur Kürklü Hasekiler, Sultan İbrahim Devri Saray Hayatı*, Selis Yayınları, İstanbul 2011.

YILMAZER, Ziya, “IV. Murad”, *DİA*, C. XXXI, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s. 177-183.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli) C. IV - VI, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Çevrimiçi Kaynak

<https://www.turkiyenintarihieserleri.com/> (E.T.12.04.2023).

EKLER

EK 2. Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa'nın yakalanması için takip edildiğine dair sadrazamın arzı ve sadır olan hatt-ı hümayun

T.C. KASIMPAŞAĞI KÜTÜPHANESİ (BOS) 5

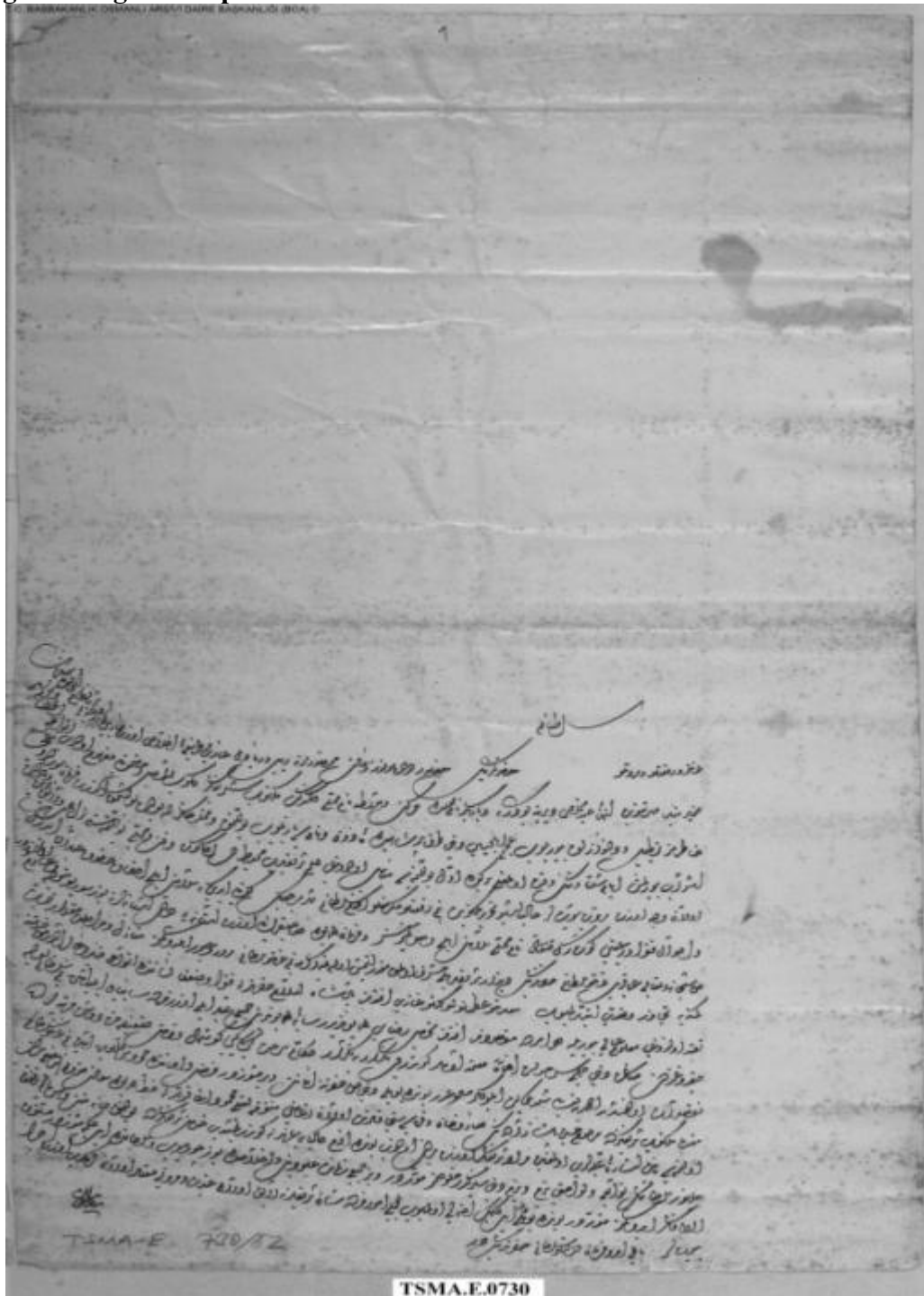
معلوم اولدی
الله بال سنی ویرتسون
انشا الله جانتی کز در جهان
کیوتد کز کور حکم آتد اوزره اولدی
بادشاهم
عرض نده بمقدار بود که عظیمو و شوقلو
دؤن ایکندی وقتی عثمان پاشا و سایر بکایر قوللری ایزیکدن داخل اولوب
شقی؛ غریب کتدی یولدن آردیجه آنلر دخی کتشلر ددیو خبر ویری
یکجری قوللری یایا اولمسه اوزاق یرکمان مکن اولوب ایزیکده قالمشلر
بودن خبر و آرمدن بو احوال واقع اولش بو جانندن ایسه آنلره آتلو
ویایا اهلکداره کله زدیو خبر کتشدی مقدم کتشلر این بولیکه دؤکش
اولمایدی جناب رب العزت توجیه شریقلری اولوب امدد کده حضرت حق
خیرلر تقدیر اتمش اولمکدن فرمان بادشاهلر

TSMA-E

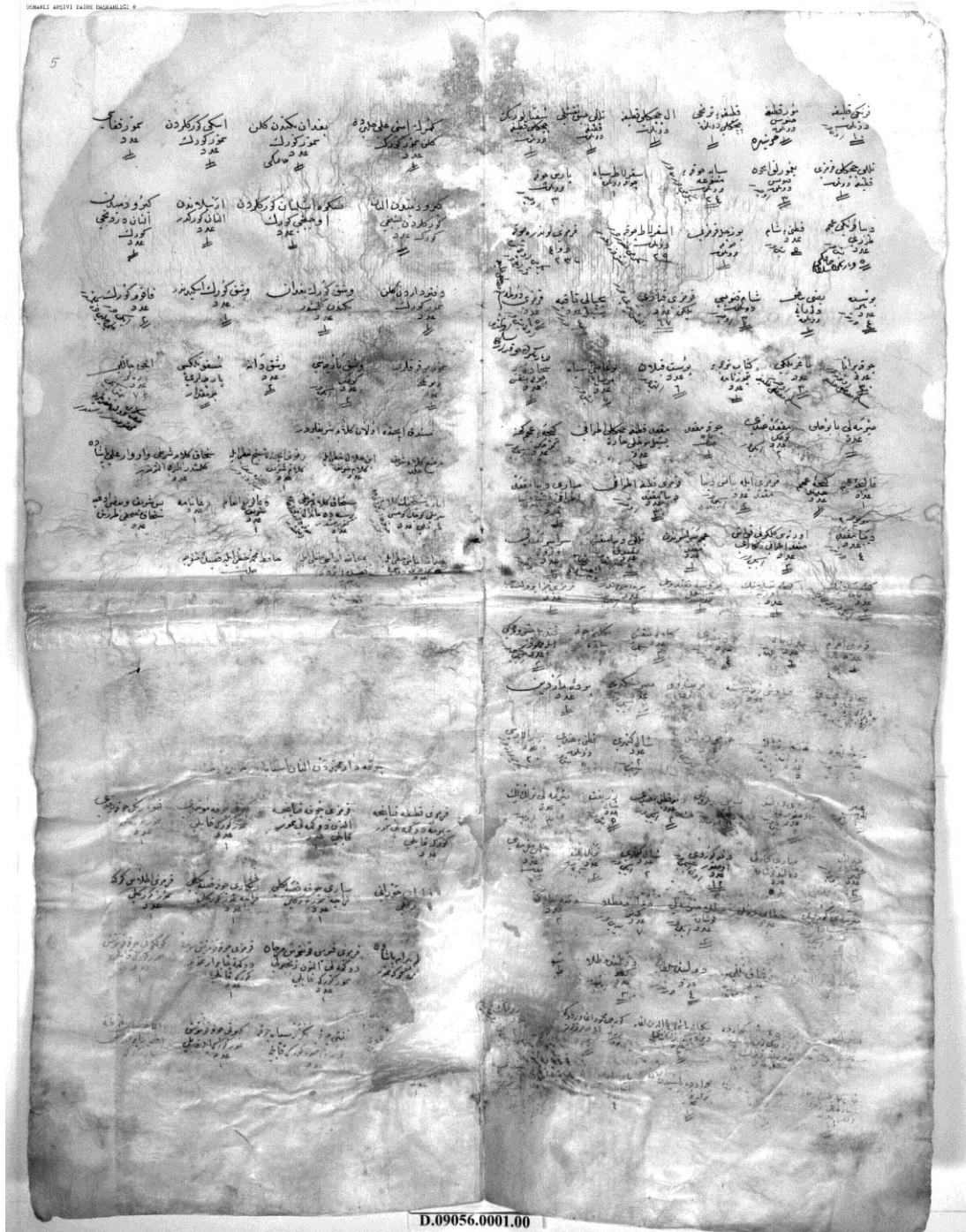
794/18

TSMA.E.0794

EK 3. İran seferinden dönen Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Silahtara gönderdiği mektup

EK 5. Sadrazam Kemankes Kara Mustafa Paşa'nın Diyarbakır'da alıkoyduğu eşyalar ile diğer paşalardan ve padişah'tan hediye edilen eşyaları gösteren defter

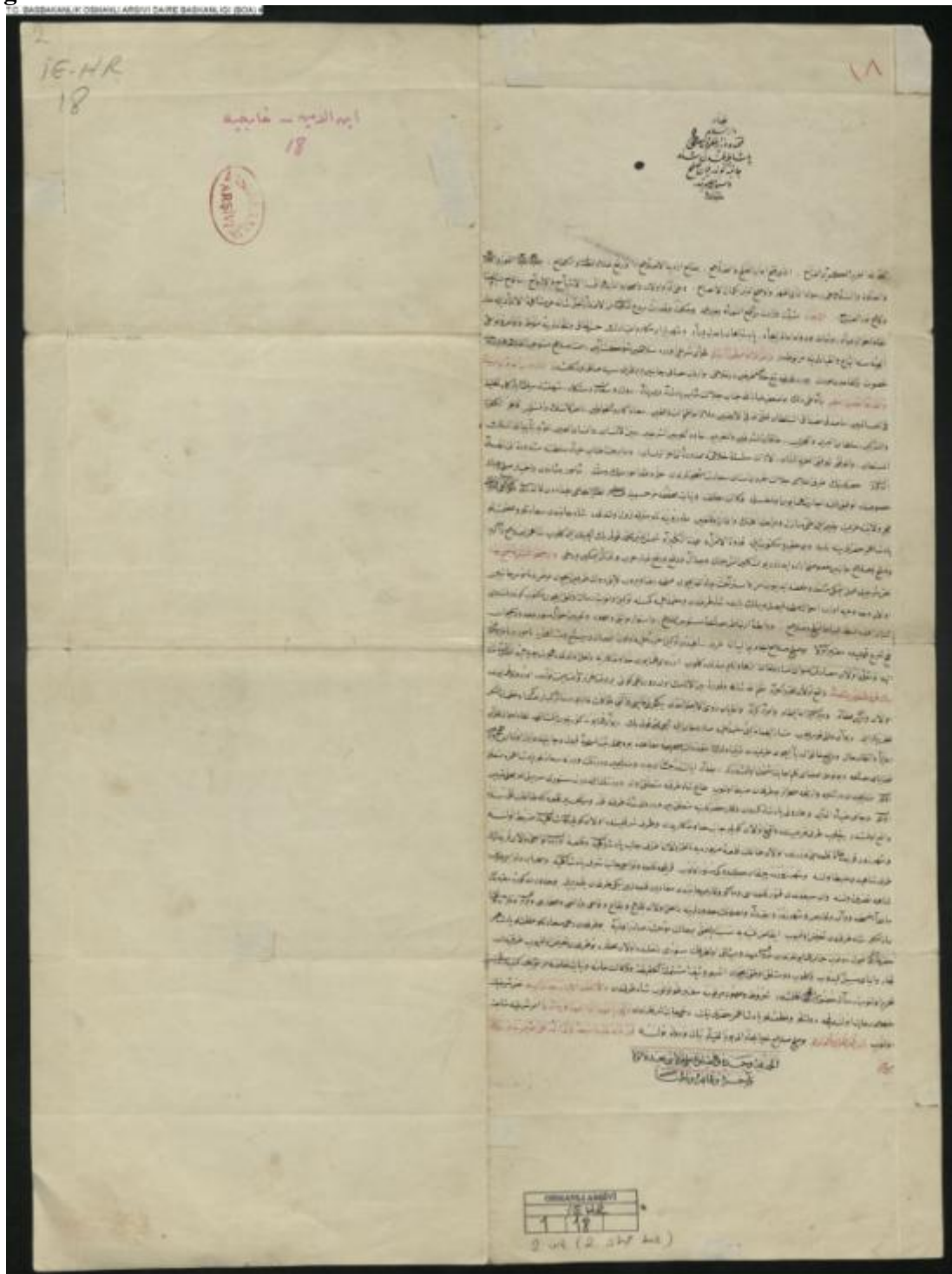
EK 6. İsyan eden Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa'nın kendisini takip eden kuvvetleri atlatıp kaçtığına dair sadrazamın arzı

حوش جماله احوال معلوم اولدی
 حله بکری کتخانی ایله بن
 کورنشورمه بنجره ارک و ره اندک
 باری پاتما بخرم
 عرض منجه بمقدار بود که عطا و شوکتلو
 مساعدت مقبوله نیک مضمون شیعی معلوم بنده کی اولمشدر عدالتو بادشاه
 شقی و مزبور قصه ایلی او زیندن کیدرم دیو یولدن صاپوب بر محمد قونوب
 عثمان پاشا و سایر بکار بکیر قزلری واروب اطراف محاصره ایلوب
 کندویه خبر کونددر که کل اوکته دوشوب سنی عطا و بادشاه
 کونوره لوم مابین خلق تلف اولسون دید کلرین میده یارین جواب
 ایدیم دیر صباح اولدوقه کاغذ یازوب خبر کونددر که اولنج
 دوکشم سندن صکرم بن استانبوله واریم باشم نوراده کیدردیو
 جویا دیر مقدم ایکی کتخانی شقی و مزبور ایچون سنجوب کتخدر دیو
 خبر کونددر ملریه بکیری و بوستیاخی ایله اسکداره کله ستر دلتندی
 دمن بکیری کتخانی قزلری صالت قایق ایله کلدی بکیری و بوستیاخی
 انفق طوزله یه کلشدر در مکله المنه امر شریف و مکوب و برلرب بکیری
 و بوستیاخی قزلری کیر و دوندریلوب صیاحه و قشقه دق ان شاه
 محالنه واروب یسوزلر و بکار بکیر قزلری حالانده محاصره اتیشلدر
 قوجیلر کتخانی قزلری بر و جانیه کله دیو صرلنذر فرمان پادشاهلر

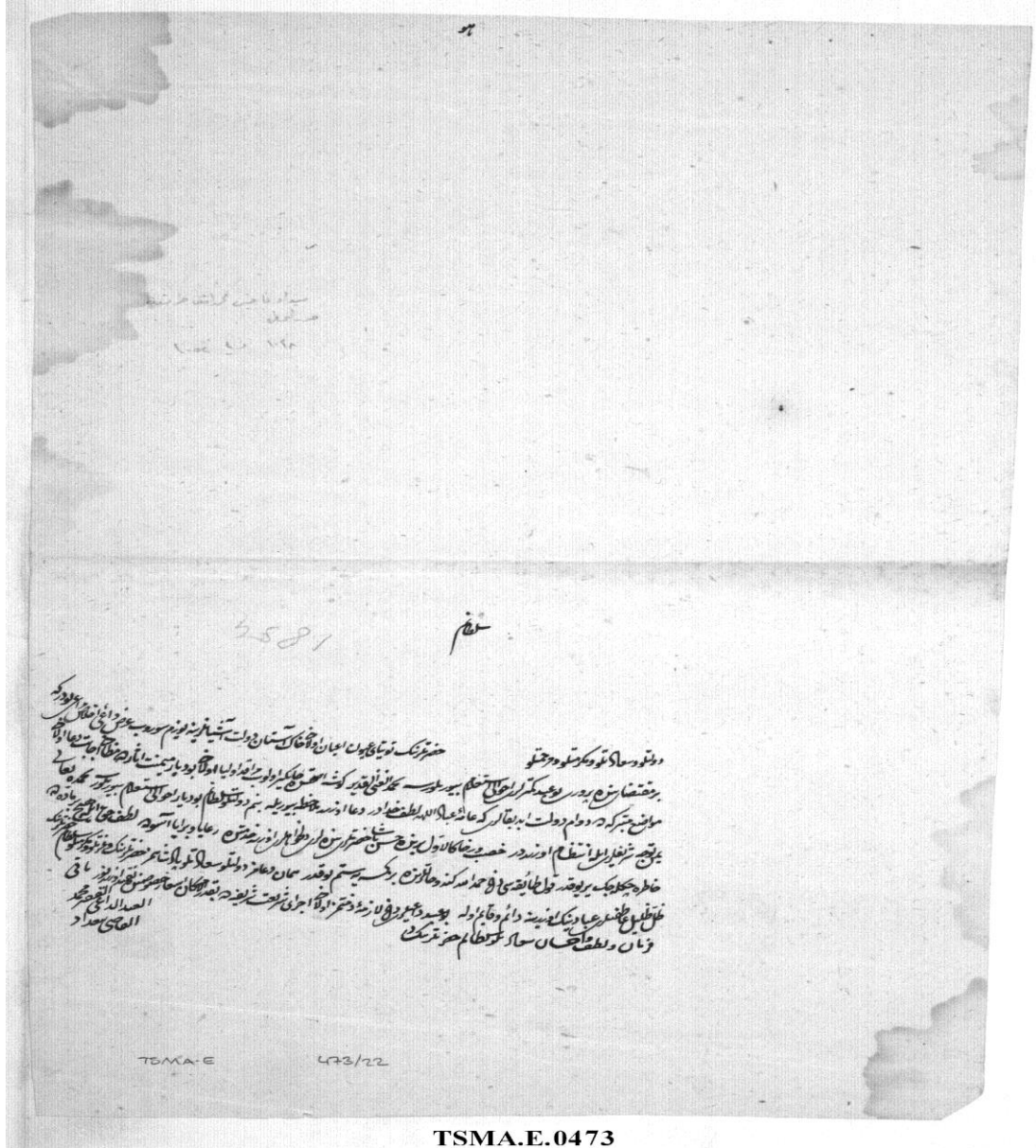
TSMA-E 794/19

TSMA.E.0794

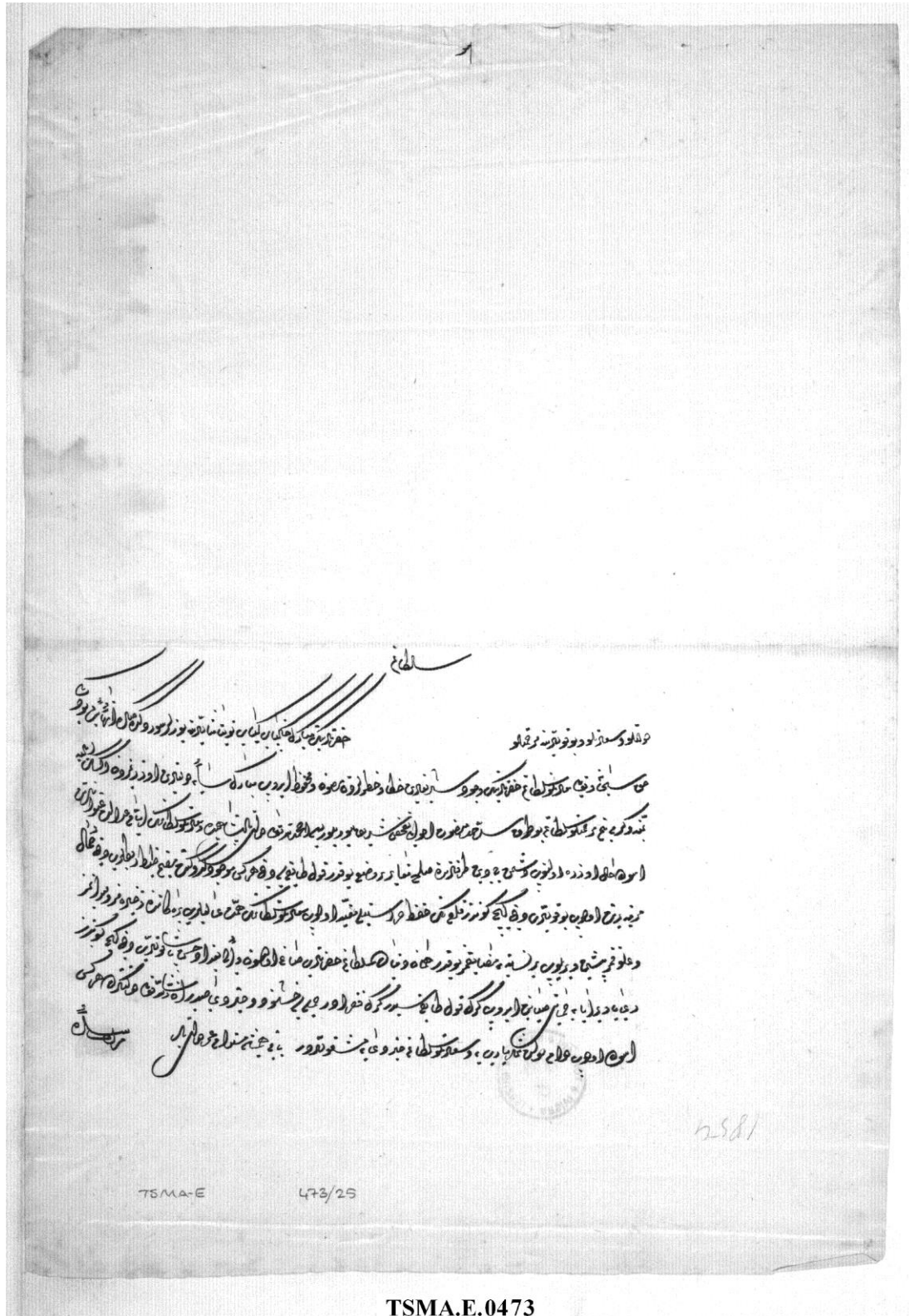
EK 8. Bağdat'ın fethinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından İran şahına gönderilen sulh ve sınırnamenin sureti

EK 9. Bağdat kadısı tarafından Kemankes Kara Mustafa Paşa'ya, Bağdat'ta her şeyin nizam üzere olduğu ve ahalinin huzur içinde bulunduğunu arz eden mektubu

**EK 10. Bağdat Yeniçeri Ağası Murat'ın Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya
Bağdat'ta her şeyin yolunda olduğunu bildiren mektubu**

EK 11. Padişahın geceleri dışarı çıkmasının uygun olmadığına dair sadrazamın arzı

مجله شاه
نم او شند

بادشاهم
عرض بنم بمقدار بود که عظمی و شوکتی
بر قوللرینه اثناء کلامه کیجه لوده کوزم هر کسی نه حاله
کوزم دیفرمان هیاویری اولدق بر قوللری افکاره دوشوب
خنده سویلاشیدم لاکین بنم عباد الله محض رحمت اولان ساداتو
بادشاهم بیکلامه مبارک لسان شریقلرندن صادر اولانی
اولکوندن بر یورکمن و آغ اولوب افکاره غرق اولمشد
کمنک و سلیک کوزل لاکین بنم عظمی و شوکتی عام عالمک روی
بود و تنک دشمنی جو قدر دوت جانبد اولان کفر دشمندر
آذن قطع نظراق باشلی کافرلرمن دخی وارد که قره باشلی
کفر دن دشمنکلری زیاده در محوم سلطان مراد حضرتی
دخی کرجه کوزیر فاما اولوقت احتیاج اولوب غیری حال ایدی
مجدده شری اندک کی احتیاج دکدر اولرماندن بر یورقورتنی
الم تمام ایتدر اقدیمک و خود شرفی اسیرلدن صافترم ایت
محدک روی سز حق حضرتنه امانت ایلدم کمان کمتدن حفظ
کیجه و قتلرمن کزنسه مناسب کلاوزدی امروزمان بادشاهمه

TSMA-E 798/52

TSMA.E.0798

EK 12. Emirganoğlu Yusuf Paşa'ya gümrükten 288 akçe verilmekte olduğu için kendisine adap üzere hareket etmesi için uyarıldığına dair sadrazamın arzı

معلوے ہمایوں
اولدر
پادشاه
عرض بند بمقدار بودر کہ عظمی و شوکتدر بقولترینہ
و آرد اولان خط شرفایند امیرکونہ اوغلنہ یکہ
و ایچہ ایچون لک کردن ایکوز سکسان سکرین ایچہ ویرلوش
بوآنہ دکن بیلدرمدک دیو زمان بیلوشن بواجہ مرحوم
پادشاه زمانہ تبیین اولوب ویرلرکی مقردورم قوم
امیرکونہ اوغلنک بعض احوالی مقدما سعادتر پادشاه
و کاب شرفایندہ عرض اولوب سولتیشیدی زمان
شرفایله شہنیکمالہ برقاج کون بومنوال اوزرہ کستون
بعده امرهایونری کیرورین بولور اولیابین امر زمان
پادشاهکدر

TSMA-E 794/11 1

TSMA.E.0794